

GRÓF TELEKI PÁL
EURÓPÁRÓL ÉS
MAGYARORSZÁGRÓL

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R-T. KIADÁSA, BUDAPEST

GRÓF TELEKI PÁL
EURÓPÁRÓL ÉS
MAGYARORSZÁGRÓL

ELŐSZÓ

Több barátom kívánságára lefordítottam és közreadom néhány — főleg utóbbi időben — külföldön tartott előadásomat és megjelent cikkemet. A legunalmasabbakat, az egészen földrajziakat, a gazdasági és egyéb viszonyainkat, történelmünket, vesztéseinket sablonosan leírókat elhagytam. De el kellett hagynom viszont a legmulatságosabbakat, azokat, amelyek szövegtelenek és vetített térképek, képek, grafikonok beszélgetésszerű magyarázatából álltak. Maradt a közepe — felerészben Európa problémáiról, felerészben hazánk dolgairól szólok. Időrendi sorrendben hagytam őket — csak egy régiebb (1922. évi) előadás (II. sz.) iktatva közbe, mely sajátosan világítva meg a nemzetiségi kérdést, talán még ma is épűgy érdekelhet. Így időrendben az egyes folyamatok és kérdések kialakulásukban követhetők. Az ismétlések elkerülhetetlenek voltak, még ily erős kiválogatásnál is, mihelyt az eredeti előadások formáját és gondolatmenetét meg akartam tartani. Pedig erre, sőt a mondottak lehetőleg szószzerű visszaadására törekedtem, főleg a politikai és különösen a mi ügyeinkre vonatkozó részekenél. Fontos az, hogy a magyar közönség pontosan lássa, hogyan jellemzi magyar ember, ha nem is hivatalos személy, viszonyainkat, dolgainkat a különböző idegen forumok előtt. Más részeken, hol ez nem volt fontos s hol például annak idején túl rövid kellett legyenek, változtattam. Így egészen új a IV. előadásnak az »Angol világbirodalom« c. szakasza. — Az idegen neveket latinosan és egyéb saját nyelvükön írtam, mint szoktam — pl. »entente«. Aki ezt kifogásolná, tekintse a könyvet kéziratomnak. — Az ábrákat úgy válogattam, hogy lehetőleg több előadás szövegét segítsenek magyarázni, — de szöveggel úgy láttam el őket, hogy önmagukban is érthetők legyenek. Az ábrák részben tanítványaimmal közös munkám. A 19. ábrát Dr. Fodor Ferencz munkájából vettem át.

Budapest, 1934 március.

GRÓF TELEKI PÁL

I.

MAGYARORSZÁG VILÁGPOLITIKAI ÉS VILÁGGAZDASÁGI HELYZETE A MULTBAN ÉS A JELENBEN.

(A berlini egyetem Magyar Intézetében 1926 januárius 26-án tartott előadás. Megjelent a *Zeitschrift für Geopolitik* 1926. évi 7. füzetében. Magyarul megjelent a Földrajzi Évkönyvben, 1927-ben.)

Magyarország földrajzi, történelmi és politikai fogalom.

Az elsőn a Középduna medencéjét értjük. A történelmi fogalom : ennek a területnek egy, Európa többi népeitől idegen eredetű nép által való elfoglalása és kitöltése s a kettőnek — a népnek és a földnek — egybeforrása alkotta egység. A politikai fogalom az a hatalmi tényező, amely Európának ebben a földrajzi energiákkal gazdagon megáldott medencéjében e népnek állammá formálódásából keletkezett.

A politikai, a hatalmi tényező ereje mindenütt a világon attól függ, hogy az ember mint történelmi tényező, mint társadalom a földrajzi tényezők harmóniájába hogyan tud beilleszkedni.

* *

A Középduna-medence teljes egészében egységes táj, jöllehet alföldek, dombosvidékek és erdős hegységek különböző tájtypusaiból tevődik össze. Ez a legfontosabb földrajzi tény. A történelem ezt avval igazolja, hogy ebben a medencében egyetlen politikai alakulat sem maradt meg tartósan addig, míg olyan nem keletkezett, amely a medencét teljes egészében ki nem töltötte, de viszont csak a medencére szorítkozott, annak határait hatalmi törekvésben túl nem lépte.

A következő fontos földrajzi tény az, hogy Magyarországot nyugatról északon és keleten át délkeletig hatalmas ívben Európának egyik legkifejezettebb határöve veszi körül. Ábrázoljon bár a geográfus földtani, domborzati, vízrajzi, éghajlati vagy növényföldrajzi tényeket, sőt még ha az ornithologus a vándormadarak útjait is rajzolja meg, ezeken a térképeken

a határ mindenütt és legtöbbször igen élesen kidomborodik. A Kárpátok erdős hegység s mint ilyen sokkal erősebb választóvonal, mint azt felszíni formája és részben alacsony hágói alapján elképzeljük. A párhuzamos láncok alkotta erdős hegységek gyakran erősebb elválasztók, támadásnak és terjeszkedésnek komolyabb akadályai, mint magas hegységek. Észak-Amerika népessége az Appalachok védelme alatt alakult nemzetté és az Appalachokon keresztül sokkal lassabban nyomult előre, mint a Nyugat jóval magasabb, szirtes, meredek Sziklás-hegységén. Nyugat és dél felé Magyarország nyitott, míg délnyugaton az Alpok előhegységei és a Dinaridák játszanak nagyrészt inkább csak akadályozó, mint elválasztó szerepet.

A földrajzi adottság tehát : élesebb elválasztás északról, északkeletről, keletről és délkeletről, mint nyugatról, délnyugatról és délről. Nem szorul hangsúlyozásra, hogy ez igen nagy fontosságú emberföldrajzi tény volt és marad.

* *

A IX. század fontos történelmi ténye, hogy a magyarok a bolgároktól és besenyőktől űzve új hazát keresnek nyugaton, lehetőleg minél messzebb, távolabb az előnyomuló ellenségtől. Nyugat felé olyan messzire mennek, amint azt Európa államosodásának akkori állapota csak megengedi. Közvetlenül a németiség területéig terjed, ahhoz támaszkodik az új haza, míg keletről a széles hegy- és még szélesebb erdőöv választja el (1. ábra).

A második tény az, hogy a magyar már nem nomád nép, a húnok vagy a népvándorlás más ázsiai csoportjainak értelmében. A nyelvészeti, régészeti és történelmi kutatások a magyarokat a földművelésben, sőt a szőlőtermelésben is jártas népnek mondják. Településüknek súlypontja nem is a Tisza erdő- és mocsár-védette lapályain fekszik, mint a húnoké, hanem a Dunántúl és a délnyugati Duna-könyök tölgyerdőjében termékeny márga-, lösz- és homoktalajon (2. ábra).

Ezek a történelmi tények s ha ezeket a földrajzi tényekkel együtt figyeljük, megállapíthatjuk, hogy az ország súlypontja a nyugati és déli nyitott oldalakon feküdt, egyrészt a német császárság, másrészt Bizánc felé fordulva.

* *

Fontos politikai tény ennek a történelmi és földrajzi adottságnak a helyes felismerése és a felismerésnek tette váltása. Hasonlóan fontos a nyugattal folytatott rövid harcok után annak a felismerése, hogy választani kell a bukás (a nagy nomádnépek osztályrésze) vagy a nyugati kultúrába való beilleszkedés között. Jelentős ez utóbbinak a választása, a kereszténység átvétele

és a fejedelem, most már keresztény szokás szerint megkoronázott király, hatalmának a megerősítése.

De politikailag éppen olyan fontos volt, hogy ez az átalakulás nemzeti maradt. A félnomád nép törzsi szervezetének középkori állammá való átalakulása nem ugrásszerűen történt. A középkori magyar királyság nem feudális — hanem lényegében patriarchalis. A nemesség a feudalismus egynémely hatása ellenére lényegileg a harcosok rendje maradt, a köznemesség a megyékben izmosodik meg és a nemzet széles talapzata lesz.

A történelmi és politikai helyzetnek mindjárt a honfoglalás után való helyes felismerése az alapja immár ezer éves állami létünknek a Középduna mentén. Az a tény, hogy ezt a felismerést erős nemzeti érzéssel váltottuk valóra, biztosította az ország önállóságát.

* *

Kelet felől védve, az állam érdeklődése nyugatnak s délnek fordult. Három fontos tényezővel kellett itt számolni és azokat értékelni: délen Bizánc és a keleti kereszténység, délnyugaton a tenger, nyugaton a császárság és a nyugati egyház.

A két nagy politikai tényezőnek hatalma okozta, hogy a figyelem teljesen feléjük fordult. Csak néha, mondhatnám rapsodikusán irányul államunk vezetőinek figyelme a tenger felé. A Dinaridák láncai és fennsíkjai elkarstosodásuk folytán fokozott mértékben akadályok. Rajtuk keresztül a Középdunamedence lakói csak nehezen közelíthetik meg a tengert. De tévedés — mint gyakran történik — a tengertől való elfordulásunkat egyedül a földrajzi tényező rovására írni. Teljes mozgási szabadsággal rendelkező népnek a Karszt sem áthidalhatatlan akadály.

De a magyar államnak minden figyelmét elsősorban a két császárság felé kellett fordítani; sokszor minden erővel és csellel kellett védekezni ellenük. Barbarossa és Manuel Comnenos egyaránt hazánkra vetették szemüket, el akarták foglalni (10. ábra).

* *

Nagyon nagy fontosságú, hogy Szt. István koronáját a pápától és nem Bizanctól fogadta el; hogy országának intézményeit nyugati mintára létesítette és ezáltal nemzetét, államát a nyugati és nem a keleti kultúrsphaerába állította. Magyarországot azután az Árpád-ház erős és céltudatos királyainak három évszázados uralma alatt, továbbá az Anjou- és a Hunyadi-ház egy-egy nagy királya alatt bástyája lett ennek a civilizációnak, mint ilyen a török háborúkban bevált és dacára az összeomlásnak, a tradíciók alapján mindmáig az is maradt.

A középkori Magyarország világpolitikai helyzete három tényben csúcsosodik ki: a nagy európai hegységek vonulata és jellege Európát északnyugati és délkeleti részre osztja: a középkor keleti és nyugati birodalmaira. Közöttük az elválasztó gyűrthegységek övében, az őket összekötő nagy víziút mentén fekszik az immár magyar-medence. Éppúgy hozzátartozik a kelethez, mint a nyugathoz; hovátartozását a kettőnek történelmi és hatalmi tényezői döntenek el. De ha az erők egyenlők, a döntő szerep a medencében elterülő államé és a politikai sorsé lesz. Döntő szerepet természetesen csak akkor játszhat, ha politikai hatalommal is rendelkezik, mert a medence helyzete szerint ütköző-állam is lehet. De éppen kitűnő határokkal körülvett területének nagy kiterjedése adja meg a lehetőséget, hogyha erős, az ország gazdag kincseit kihasználni tudó, politikailag helyesen vezetett nép lakja, erős hatalmi tényezővé is váljék, amelynek aztán mindenbe, ami nyugaton és keleten történik, beleszólása van.

* *

Még ma sem tudjuk pontosan, milyen volt a Középduna-medence őstájának a képe. Sőt messze be a történelmi időbe is hiányzanak erre az adatok. Sokáig azt hitték, hogy az egész Alföld ősidőktől fogva steppe volt; azonban bebizonyult, hogy ez nem áll.

A XVIII. században a törököket steppeterületről űzték ki. Olyan steppéről, amelynek jellemvonásait végső fokon az ő kezük, az ő adminisztrációjuk adta meg, amelyet azonban jóval előttük emberi kezek alakítottak át, pusztítottak le, részben erdővel borított parktájakból legelőterületté. Különösen az Alföld északkeleti részére, de a középső Duna-Tisza közre is bebizonyult, hogy ott eredetileg sok erdő is volt.

A déli részt illetően a nézetek inkább eltérőek. De mindenestre a Duna-Tisza közén 60 olyan fa- és borkorfajta tenyészik, amelyek általában erdőt alkotnak. Úgy látszik, hogy a négy eredeti növényformáció: mocsár-erdő, rét, steppe (puszta) és száraz-erdő közül, amelyek az Alföldön otthonosak, a történelmi események folyamán mindig az növekedett, amely a mindenkori lakosság művelésmódjának legmegfelelőbb volt.

* *

Már említettem, hogy a magyarság zöme a kalászosok művelésére legalkalmasabb területen telepedett legsűrűbben. De az őseletek tanúsága szerint a vadászat s mellette a halászat és külterjes marhatenyésztés is igen elterjedt foglalkozás volt, amint az a finn-ugor-török eredetű népnél természetes is. A Balatont északon határoló bazaltkúpokon a rómaiak idején

virágzó szőlőművelés az ő kezükben mindjárt kezdettől fogva újra felvirágzott.

A királyság első éveiben a szomszédos államokkal nem volt élénk a kereskedelmi összeköttetés. Ellenkezőleg. A közfelfogás, sőt a vezető körök felfogása is ellene volt. A királyok politikája — a saját, a királyi hatalom erős kiépítésére irányuló törekvés mellett — inkább a belső gazdasági jólét és művelődés fejlesztésére irányult. A királyi célkitűzés mindkét iránya városok alapítására, várak építésére, vásári privilégiumok adására és idegen — eleinte főleg olasz, később mindinkább német — iparosok betelepítésére vezetett. A kereszténység átvétele, a nagy, lázadó pogány törzsek leveretése, a királyhoz hű családoknak adományokkal való erősítése, mint mindenütt, maga után vonta az államhatalom kiterjedését mélyen be az erdőkbe és hegyvidékekre.

Német mintára vogtoknak alárendelt idegeneket, főleg tótokat és németeket is telepítettek be a XII. és XIII. században az északi erdők irtására. Keleten már a XI. században telepítettek le rokon és idegen határőröket, a székelyeket és később a szászokat, akik az erdők közti, a »gyepüelven« mögötti medencéket szállták meg. A nemzeti erő nagy volt és könnyen felszívta a honfoglaláskor itt talált, nagyrészt igen laza politikai közületekben élő, főleg szláv lakosságot, nemkülönben a királyok által később behívott idegeneket is — annál is inkább, minthogy ezek között keletről jött rokonszármazású törzsek is voltak.

* *

Ez a nagy vonásokban vázolt politikai és gazdasági meg erősödés tovább tart az egész késő középkoron keresztül. Azt csak egyszer, 1244-ben szakítja meg hirtelen a tatárjárás. Ezt a veszedelmet azonban a Nagy Khán halála Magyarországról és Európáról éppen olyan gyorsan elhárítja, mint amilyen gyorsan jött. Gyöngye királyok és különösen az Árpád-ház kihalása (1301), valamint az ezt követő trónviszályok a fejlődést ugyan meglassították, de a belsőleg egészséges és erős nemzetnek haladását sohasem tartották föl.

Világgazdaságilag Magyarország a középkorban nem játszott vezetőserepet. A keleti kereskedelem főként más utakon bonyolódott le. A Regensburggal, Hollandiával, Lengyelországgal és Morvaországgal folytatott kereskedelem nem volt igazán jelentős. Csak a Kelet-Európából Nyugat-Európába haladó átmenő marhakereskedelem, különösen az Adria felé, látszik nagyobb jelentőségűnek, mint azt eddig is sejtettük.

Világpolitikailag azonban Magyarország az Árpád-házi uralom egész ideje alatt Európában jelentős szerepet játszott.

Királyait baráti és házassági kötelékek fűzték Európa uralkodó-házaihoz — Kelethez és Nyugathoz. Országukat és dinasztiájukat — mint már mondtam — meg tudják védeni mindkét császársággal szemben és szomszédjaik politikájába gyakran döntő szóval szoltak bele. Így pl. Habsburg Rudolf Ottokár feletti győzelmét IV. László beavatkozásának köszönhetette.

Az Árpádok kihaltával Magyarország még inkább belekeveredett a nyugati államok politikájába. Sőt az Anjou-házzal, illetőleg ennek második és nagyobbik királyával Magyarország európai nagyhatalommá lesz. Lajos király a háború előtti Magyarországánál háromszor nagyobb területen uralkodott. A magyar koronát a lengyel királyi koronával egyesítette és magyar seregét kétszer vezette győzedelmesen Nápoly ellen. Veje, luxemburgi Zsigmond az első, aki a német császári koronát is megszerzi a magyar mellé.

Ezzel az egyesítéssel, amely később a Habsburgok alatt gyakran visszatér és végül állandósul, Magyarország a császárkirályok kezében hatalmi tényezője lesz dinasztikus politikájuknak a különböző országok feletti bonyolult uralmában. Minden ilyen kísérlet azonban nemzeti ellenállást szült. Más királyokat választottak.

Ezek egyikében, az Árpádházi királyok kihalása után egyedüli nemzeti királyban, Mátyásban a renaissance egyik legnagyobb uralkodóját tiszteljük. Udvarában találkoztak korának legnagyobb skolastikusai: olasz költők, művészek és tudósok, mint Regiomontanus. A pápai követek bizonyítják, hogy udvara és palotája mindent felülmúlt, amit a Mediciék Firenzében alkottak. Úralma alatt Magyarország az európai kultúra tényezőjévé lett. Széles világpolitikai láthatár nyílt meg az ország előtt.

A török uralom azonban más, talán hősiesebb, de minden esetre szomorúbb szerepet juttatott Magyarországnak.

* *

Nagy szerencsétlenség volt Magyarországra, hogy az Árpádház kihalása után két századon át egy uralkodóház sem tudott állandósulni. A hiba nemcsak az országban s a szabad királyválasztás rendszerében rejlett: szerencsétlen véletlenek is közrejátszottak.

Nagy csapás volt Magyarországra az is, hogy a török uralom idejében nem akadt férfi Európában sem a pápai, sem a császári trónon, aki az erőket egyesíteni tudta volna. Zsigmond, aki mindkét koronát viselte, egész figyelmét családjának nyugati érdekeire fordította. Az őt követő magyar királyoknak volt ugyan egy kitűnő hadvezérük, Hunyadi János személyében, azonban ők maguk túlggyengék voltak. Hunyadi

fia, Mátyás király, egész Európában nem tudott segítséget kapni s így az általa alakított első állandó hadsereggel a veszélyt országtól csak uralkodása idejére tudta távoltartani. Így veszett el — 36 évvel halála után — ország és király a mohácsi csatában.

Magyarország három darabra szakad. Szétesik egy történelmi erőnek, az ifjú török államnak súlya alatt. De a lökés határai földrajzilag, — majd történelmileg is adva vannak.

A török a Balkánról könnyen nyomul előre a nyitott Alföldre. A nyugati domb- és hegyvidékek — az Alpok elővédjei — Habsburg-uralom alá kerülnek. Az erődítményszerűen körülhatárolt keleti felföld, mint erdélyi fejedelemség szabad és független marad. Északon a jobbára keletnyugati irányú hegyvonulatokon és völgyekben a Habsburg-birodalom és az erdélyi fejedelemség határai ide-oda tolódnak (II. ábra).

Ezek földrajzilag adott és a történelmi események további folyamán újra ható tények.

Történelmi tény azonban, hogy Nyugat-Európa a törököt kultúrterületének határán tartóztatja föl. Egyedül a Balkántól csupán folyóhatárokkal elválasztott Alföldön sikerül a töröknek a nyugateurópai kultúrterületekbe éket verni. Magyarország védi Európát a törökök ellen, azonban szerencsétlenségére az országnak nem külső, hanem belső védelmi vonalán.

* *

A török uralom kezdete összeesik a reformáció idejével. A nyugateurópainak megmaradt hegyvidékek ebben a mozgásban nem kevésbé vesznek részt, mint Európa többi országa. Sőt ellenkezőleg! Az egymástól elszakított országrészek a Habsburg abszolutizmus által veszélyeztetve látják szabadságukat, a rendek jogait. A minduntalan rájuk kényszerített szabadságharcok a reformáció gondolatának kedvező talajt teremtenek.

Észak-Magyarországon Luther tanai terjedtek el gyorsan, míg Erdély legnagyobb részét kálvinista lett. A kis Erdély, míg két évszázadon át a szultán és a császárság között az ütköző állam veszélyes és nehéz szerepét játszotta és vezetői nagyfokú politikai iskolázottságra tettek szert, a vallásháborúkban, így mint Gusztáv Adolf szövetségese is, jelentős szerepet vitt. Észak-Magyarország a vallásháborúk színhelye volt, ahol a hadiszerencse a katolikus császári és a protestáns erdélyi csapatok közt váltakozott.

Nemcsak a harcmezőn, hanem szóval és tollal is résztvevő Magyarország a vallásháborúkban. A hitvitázó irodalom vezetői mindkét részen jó koponyák. A kis Erdély pedig nehéz helyzetében sem felejtí el, hogy a nyugati kultúrának legszélső keleti védőbástyája. Kedvező pillanatokban megkísérli a kultúrát

a Kárpátokon túlra, Moldvába is átvinni. Ő adja az új hit szabadságsszellemében az oláhoknak első nemzeti, oláhnyelvű imakönyveiket. Erdélyi fejedelmek lesznek az oláh irodalom megalkotói, magyar urak a mecénásai.

Magyarország tehát ebben a periódusban két történelmi eseménycsoportban — török- és vallásháborúkban — válik a nyugateurópai világpolitikának elemévé.

* *

De ezekbe a harcokba belefáradt egész Magyarország. Saját erejéből nem tud a töröktől megszabadulni, fel kell szabadítani. Teljesen Habsburg uralom alá kerül. Erdély függetlensége véget ér és a XVIII. századdal Magyarország, ha forma és név szerint nem is, de ténylegesen Ausztria gyarmata lesz. A hosszú török- és vallásháborúk az országot fejlődésében erősen visszavetették. Az alkotmányos és közigazgatási formák — mint a szabadság őrei szívósan és változtatlanul megőrizve — lassan megmerevedtek. A gazdaság teljesen tönkrement.

Európa védelmének világpolitikailag tisztes feladatát egyébként is drágán kellett megfizetnünk. Magyarország trianoni szétdarabolása következménye a török uralomnak, illetőleg az Alföld kiirtásának és elnéptelenedésének, amelyet messze le délre tiszta magyar lakosság lakott — hiszen a Szerémség, a későbbi Szlavónia egyike volt a legmagyarabb, legsűrűbben benépesített, már a honfoglaláskor betelepített országrészeknek. A törökök visszavonulása után a Bánát mocsarakkal váltakozó homokszívatag volt, ahol egy négyzetkilométerre alig egy lakos jutott. Egész Magyarország, amelynek lakossága Mátyás idejében több mint öt milliót tett ki, 1720-ban két és fél millió lelket számlált. Az Alföld felszabadulásával kezdetét vette a lakosság bevándorlása. A hegyvidékekről magyarok jöttek le, de más nemzetiségűek is s a XVIII. század nagy donációinak urai a Bánátba a legkülönbözőbb országokból — még Lotharingiából is — hoztak telepeseket (9. ábra).

Oláhok jöttek a Maroson Erdélyből levándorolt fajtestvéreik után. A Dunától délre fekvő s még mindig török uralom alatt nyögő területekről menekülő szerbeket tárt karokkal fogadta s telepítette le rendszeresen, magyarellenes politikai szándékkal, a bécsi kormány. És az országnak lakossága, amely Mátyás idejében 80%-ában magyar, 1787-ben 61%-ában idegen nyelvű.

Vérkeveredés a faj szempontjából általában nem káros és politikailag sem veszélyes mindaddig, amíg a nemzet felszívó ereje az idegen beözönlést legyőzi. De ekkora mértékben ez igen nagy veszélyt jelentett, amit még fokozott, hogy a XVIII. századot a XIX. követte erős nationalismusával. És nálunk a

különböző nemzetiségek nemzeti érzését és separatista törekvését az osztrák centralista abszolutizmus — »divide et impera« jelszavával — csak még jobban tüzelte.

* *

Magyarország és Ausztria viszonya a függőségnek e két századában (a XVIII. és XIX-ben) sajátos változást mutat. A XVIII. században a felvilágosodás korának Ausztriája reformokat akar, de a rendiség formáiban megdermedt Magyarország ellenáll. A XIX. században Magyarországon az irodalmi és nyelvi megújulásból kicsirázott nemzeti újjászületési mozgalom közigazgatási, gazdasági és végül politikai reformokat kívánt, de a napoleoni háborúk után következő abszolutisták reactio osztrák császársága elzárkózik ugyanazon reformok elől, amelyeket egy évszázaddal korábban be akart vezetni.

Ezekkel tulajdonképpen dióhéjban teljesen jellemeztem szerepünket e két évszázadban világpolitikai és világ gazdasági téren. Ez nem volt önálló szerep. Csak annyiban játszottunk szerepet, amennyiben az osztrák császárság sorsára befolyást gyakoroltunk. E szempontból még egy ellentétet említek fel, mint általános vonást. Mi a korona viselői iránt lojálisak voltunk, mi voltunk Mária Teréziának leghűségesebb katonái a poroszok elleni harcának leg súlyosabb pillanataiban. De minden erőnkkel szembeszálltunk tanácsadóinak legnagyobb részét összm monarchista bekebelezési célokat szolgáló törekvéseivel szemben.

A gazdaság csak lassan tért magához a török uralom utáni századokban. Az erős gazdasági reformtörekvések, a politikai harcok, amelyek velük párhuzamosan lépnek fel és a politikai megrázkódtatások, amelyek őket akadályozzák, csak belpolitikai jellegűek. Világ gazdasági szempontból a magyar gazdaság csak akkor került előtérbe, mikor a XIX. század második felében a magyar Alföld lett a legfontosabb búzatermelő. Pár évtizeden keresztül Magyarország volt Európa búzaellátója. A Thünen-féle körök törvénye szerint, természetesen módosítva a szárazföldek természeti helyzete és klímái által, ez a szerep később a román alföldön és az orosz csernozjom övre, majd Amerikába és ott Ohio, Kansas és Dakotán át, Manitobába, Saskatchewanba és másrészt Argentínába vonult. (L. III. előadást. (7. és 8. ábrák.)

A sűrűlódások a központi osztrák kormánnyal a század első felében igen erősek, végül az 1848-i szabadságharcban lobbannak ki, amelyet orosz segítséggel vernek le. Tizen-nyolc évig tartó abszolutisták uralom következett. Gazdaságpolitikailag ezeket az éveket az osztrák kormánynak az a törekvése jellemzi, hogy Magyarországot, mint egy mezőgazdasági gyarmatot kiaknázza. A felvirágzó osztrák iparnak nagy előnye

volt ez a csak ezen időszak leforgása után fellendülő magyar iparral szemben. Kitűnő piacot talált saját vámhatárain belül, közvetlen földrajzi közelségben, ami nagyban hozzájárult világgazdasági helyzetéhez és erejéhez. Mi azonban még ma is szenvedjük a következményeit.

Hogy Magyarország gazdasági politikáját miképpen kezelték, arra példa az első vasútvonalak építése, amelyek közül az egyik hivatva volt a Száva és Dráva hajózási végpontjait Béccsel összekötni. Csak hazánk domborzatának, amely minden természetes utat parancsolólag az Alföld északnyugati csúcsán levő Budapest felé vezet, köszönhető, hogy Bécs összeköttetései a keleti országrészekkel nem mehettek másutt, mint Budapesten keresztül.

* *

Lombardia és Velence elvesztése és a kényszerű kiválás a német szövetségből az ötvenes-hatvanas években, alapján megváltoztatják Ausztria világpolitikai helyzetét, — de Magyarországot is. Ausztria, illetőleg a dinasztia kénytelen szűkebb területen s nyugatról kiszorítva, belső megerősödésben keresni az erőt egy új nagyhatalmi állásra.

Igy következik be Magyarország kibékülése a dinastiával, a politikai kiegyezés Ausztriával. Magyarország szabadsága és alkotmánya újraéled.

A kiegyezés szerint Magyarország és Ausztria ikerállamok. De Ausztria veszteségei köztünk földrajzi nagyságra és a lakosság számára nézve is egyensúlyt teremtettek.

A viszonylagos földrajzi helyzet azonban nem változott. A dinasztikus traditio, a magas kultúrfejlődéshez szükséges összes sine-qua-non-ok s köztük nem utolsó helyen a világnyelv, a kereskedelem és gazdaság mellett, amelyek ott erős alapokon nyugodtak, a Csehország, Tirol és a partvidék összetartozására kedvező helyzet és az »Európa-közelség« iránuló törekvések az eltolódott erőviszonyok mellett is biztosítják Bécs túlsúlyát.

* *

A politikai kiegyezés és az alkotmány visszaállítása következtében a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben Magyarország nagy gazdasági fellendülése következik be. A mezőgazdaság terén a hetvenes években megalakulnak a megyei gazdasági egyesületek; az addig erősen dívó háromnyomásos gazdálkodást a vetésforgó és az őszi vetések általános bevezetése váltja fel. A nyolcvanas években a nagy- és középbirtokok túlnyomó része már okszerű gazdálkodást folytat. A nagy uradalmak gipsszel, mésszel és márgával kezdik a talajukat javítani. Sok birtok kerül bérbé és szakszerű kezekbe. Felépülnek az első modern

szeszgyárak. Megkezdődik a vetőmagnemesítés. A kilencvenes években mindenütt elterjednek a mezőgazdasági gépek és a műtrágya használata; a legtöbb nagy uradalomban bevezetik a rendszeres etetést. Nyugaton meghonosul a nehéz, hidegvérű lófaj s még szélesebb alapon terjed el a svájci, különösen a simmentali tehén s kiszorítja a rosszabbul tejelő pusztai fehérmarhát.

A hetvenes években mint agrárállam erősen harcoltunk az iparos Ausztria protectiós rendszerével, azonban a krízis, amelyet a nyolcvanas években az amerikai búza okoz, megváltoztatja a felfogást. Az agrár Magyarország most egyszerre szintén akarja a védvámot és általa a kilencszázas évek elején legnagyobb fellendülését éri el.

Ilyen szellemben hozott törvények védelme alatt keletkezik modern iparunk. 15 év alatt 464 új gyár épül 43 millió korona állami támogatással. Ez az út nem volt természetes és egészségesnek sem nevezhető. De a vámvízió Ausztriával és az osztrák iparnak már említett elsőbbsége kényszerhelyzetet teremtett.

A mezőgazdaság és az ipar terén is tovább erősödött a gazdasági élet, amint az statisztikai évkönyveinkből megállapítható.

A kívülről szemlélőnek Magyarország világgazdasági szerepe nem igen ötlik szemébe. Ausztria-Magyarország külkereskedelme statisztikailag egységes. A nagy ipari fellendülés ellenére a valóságban erősen függő helyzetben maradtunk Ausztriától. Kiviteliünknek kereken 80%-a az osztrák tartományokba és Boszniába került. Gazdaságiföldrajzi és még inkább gazdaságpolitikai helyzetünk Ausztria hátvédjévé tettek. Ez volt egyedüli világgazdasági és világpolitikai szerepünk is.

Világpolitikai szerepet is csak mint Ausztria hátvédje játszottunk; ezt is, mondhatnám öntudatlanul. Külképviseletünket Bécs adta. Országgyűlésünk és egész politikai életünk kizárólag belügyekkel, vagy Ausztriához való viszonyunkkal foglalkozott — ez utóbbival legnagyobb érdeklődéssel. A politikai pártok 1867 és 1918 közt ezen viszonyhoz való állásfoglalás szerint differentálódtak. Tekintélyes államférfiakat és diplomatákat adtunk a monarchiának, ennek politikája azonban sohasem volt magyar. Igen sok fontos kérdésben történt döntés a magyar felfogás ellenére. Így Bosznia annektálásának kérdésében is.

* *

A magyar nemzet mint történelmi tényező jellemzése szempontjából talán nem érdektelen felhívni a figyelmet arra, hogy sohasem voltunk hódítók és sohasem érdekelt az, ami

határainkon túl történt. Nagy Lajos a nemesség ellenzésével szemben koronáztatta meg magát lengyel királlyá s a nápolyi hadjáratokba sem tudott a magyar nemesség lelkesedéssel vonulni. Báthory István lengyel királysága sem volt a magyarság szemében kívánatos. Ha idegen királyt is ültettünk történelmünk folyamán a magyar trónra, az részint a legitimitás elvéből kifolyólag történt, amelyet az Árpádház férfiágának kihaltával a női ágra is kiterjesztettek, majd pedig a törökök elleni segítségkereséssel magyarázható. De valahányszor magyar uralkodó a Középduna-medence élesen határolt területén túl új területet hódított, az mindig egyéni vállalkozása volt és sohasem tartós. Talán ebben kereshető a sorson s az események menetén kívül annak az oka is, hogy a tengertől távol maradtunk.

És ez a felfogás népünkben meg is maradt. A legifjabb nemzedékek sem érdeklődtek soha külpolitikai és világpolitikai események iránt. Ezt a természetes hajlamot erősen izmosította kontinentalitásunk, az osztrák tartományok közé beékelte földrajzi helyzetünk, külkereskedelmünknek Ausztriára való korlátozottsága és a kiegyezés kérdésének a politikában való erős túltengése.

* *

A kiegyezés utáni ötven év talán legnyugodtabb korszak volt Magyarország életében. Megszoktuk a legalkotóbbnak is tekinteni.

A földrajzi egység újra helyreállott. Ténylegesen már 1718-ban, közigazgatásilag az Erdéllyel való unió keresztülvételével és a déli határörvidékek visszacsatolásával 1872-ben. Így a földrajzi egység változatlanul ezer éves formájában állt helyre. A földrajzi energiák hatalmas állandósággal működtek, urai voltak minden történelmi eseménynek.

Ezen földrajzi, gazdasági és következőképp a politikai egység, amit a nemzetiségek többsége is elismert — a helyzet értékelésében félrevezették. Talán senki sem ismerte fel a maga nagyságában azt a veszélyt, amelyet a megszorodott nemzetiségek és határaikon túl velük rokon államok keletkezése számunkra jelentett. Bécs a nemzetiségeket ellenünk fegyverrel mindig készen tartotta. A mi nemzetiségi politikánk pedig ötletszerű volt és sohasem céltudatos. Még a statisztikai anyag feldolgozása, ami pedig egy céltudatos program előfeltétele, sem történt meg. Megelégedtek az anyanyelvi adatok durva számsorával és az összlakossághoz viszonyított százalék megállapításával. Megnyugtatólag hatott, hogy a magyarság a XIX. század folyamán ismét számbeli túlsúlyra tett szert: 1910-ben az összlakosságnak 54·5%-át adta.

Túlsúlyunkért hol innen, hol amonnan az erőszakos

magyarosítás vádját emelték ellenünk. Mi soha nem léptünk fel a váddal szemben erélyesen ; nem tettük ezt elemi jogunk büszkeségérzetéből, hanyagságból és minthogy a fejlődés tényezőit magunk sem ismertük. Pedig a tényezőknek felismerése társadalomtudományilag talán éppoly érdekes lett volna, mint amilyen fontos lett volna az európai közvélemény előtt való kifejtésük. Mert — amint ezt, sajnos későn, a békedelegáció munkáiban számszerűleg bebizonyítottuk — nem a szörványos kormányintézkedések és nem az iskola, hanem a gazdasági élet magyarosított. Tehát nem megszervezett, hanem élő gazdasági és társadalmi folyamat. Különösen a lakosság állandó szívgárgása a megművelt területekhez viszonyítva aránylag még mindig gyéren lakott Alföldre, amely majdnem teljesen magyar lévén, az idegen elemeket könnyen felszívta. A városi lakosságot magyarosította az egész országban a nemzeti fellendülésben viruló ipar és kereskedelem és ezáltal magyarosított a városba-özönlés folyamata, amely világszerte ekkor volt legerősebb.

A gazdasági erők mellett hatalmas kulturalis erők játszottak közre. Az irodalom fénykorát a XIX. század második felében a tudományok általános — különösképpen pedig a nyelvtudomány, történelem, jog, orvostudomány és technika — fellendülése követte. A kutatás és tudományos irodalom módszerében és formájában a német mintát követte. De a nemzeti jelleg is érvényesült azért a tudományokban, különösen a három első tudományágban.

A földrajzi energiák védelme alatt ezen természetesen ható erők a politikai rövidlátást a fejlődés folyamán lassan legyőzték volna.

* *

Aztán jött a világháború. Mindenki, aki akkor Magyarországon volt, tudja, hogy a magyarok lelkesedéssel mentek a háborúba. Az elfogulatlan megfigyelő álláspontjából nézve azonban meg kell állapítanom, hogy ennek a lelkesedésnek nem volt logikai alapja. Magyarország állaga a további békés fejlődés mellett nem volt veszélyeztetve. Azt csak egy háború veszélyeztethette, amely által a hatalmi tényezők más viszonyba kerülnek. Az én meggyőződéseim az, hogy Magyarország, amely Európában a törökökön és finneken kívül fajrokonok nélkül áll, abban az időben a háborúban mindenképpen csak veszíthetett. Már földrajzi helyzetünkben kifolyólag is mindig számíthattunk arra, hogy mint politikai és hatalmi tényező tekintetbe jövünk. Mint a nyugat védbástyája háromszáz évig tartó szomorú helyzetünkben erőnknek mint hatalmi tényezőnek kifejlesztésében visszamaradtunk és épp azon voltunk, hogy gazdaságunkat nyugateurópai színvonalra fejlesszük és Közép- és

Nyugat-Európa államainak világpolitikai és világgazdasági előnyét arányosan behozzuk. De az európai egyensúlyhelyzet minden eltolódása után erősebb — és bármelyik oldal győz — önzőbben nemzeti hatalmi tényezők kellett hogy keletkezzenek, amelyekkel szemben egy idegen nép kevés jóakaratra talál.

A háborúban vitézül harcoltunk. Senki nem is várta másképp. Politikai szempontból érdekes, hogy a magyarországi nemzetiségek — ellentétben több ausztriai nemzetiséggel — a magyar zászlóhoz a háború egész tartama alatt hűek maradtak.

Magyar hadvezérünk alig volt. Bécs politikája s az ellene való küzdelem minket magyarokat az aktív katonai szolgálattól elidegenített. Kár, mert az összeomlás pillanatában egy nagy és közszeretetnek örvendő hadvezér az országot megmenthette volna.

* *

A háború beveződött. Jobban összeroppantunk s aztán mélyebbre süllyedtünk, mint azt a körülmények kényszere okozta és mint azt gazdaságilag vagy politikailag meg lehetne magyarázni. Az okokat társadalmi téren kell keresni. A különben áldásos gazdasági fellendülés folytán a XIX. sz. végére a lelkekben gyökeret vert materialismus, idegen ideológiáknak kritikanélküli átvétele és bálványyszerű imádata, a középosztály-nak, a nemzeti gondolatvilág ezen oszlopának lassú gazdasági összeomlása, a művelt elemeknek nemzetnélküli és elnemzetietlenő elemekkel való átítatása és a liberalismus hamis, internationalisáló felfogása a lelkeket részben fogékonnyá tette a radikalismus iránt, részben meggyőződésükben megingatta, részben eltompította.

Ebbe a hangulatba toppant a Wilson-féle idealistikus utópia tizennégy pontja. Az állami hatalmi tényező is felmondta a szolgálatot s a legvadabb radikalismus így felszabadult és fékevesztett propagandája azt teremtette, ami következett: a Károlyi-uralom anarchikus-chaotikus állapotát, aztán a bolsevismust. És midőn a magyar paraszt ezeket kiéhezettette, a zsákmányra éhes szomszédok mélyen bevonultak, túl a legvérmesebb reményeik határán, egészen a színtiszta magyar lakosságú Alföld szívéig. Sohasem következett volna azonban Trianon, ha a radikalismus a nemzet kezéből nem csavarta volna ki a fegyvert. Sohasem nyomulhattak volna a szomszédok olyan messze be az országba, ha fegyveres erőnk lett volna. És a nagyhatalmaknak sem kellett volna akkor ezen status quohoz alkalmazkodniok attól való félelemben, hogy kis szövetségeseik egy hátrább megvont határra parancsukra nem fognak visszavonulni.

* *

Egyetlen ország sem veszített annyi területet (67·8%) és lakosságot (59%) s egyetlen nép sem veszítette el annyi véréből való vérét (30%), mint mi. Gazdasági veszteség-listánkat több munkában publikáltuk. Ha valaki ezeket átlapozza és a különböző számokat összehasonlítja, azonnal látni fogja, hogy mi nemcsak számszerűleg veszítettünk sokat, hanem hogy a különféle viszonyok és a gazdasági ágak annyira eltolódtak, hogy a magyar gazdasági életet egészen más alapokra kellett fektetni.

A Középduna-medence földrajzi egység, mert legnagyobb részében élesen kialakult határvon veszi körül és erős a központja. Tökéletes földrajzi egység, mert határain belül a tájak és gazdasági adottságaik egymást harmónikusan kiegészítik.

Az Alföld és különösen állandóbb klímájú, nedvesebb peremvidéke, valamint a Kis-Alföld az ország exportképes mezőgazdasági termelője. De a körülvevő hegyvidékek frissítik fel és egészítik ki állatállományát, onnan szereznek az Alföldek takarmányt és nyári munkaerőt. Ezek a felföldek szállítják majdnem az egész fát, az összes épület- és tűzifát s az ipar számára általában majdnem minden nyersanyagot. Azon iparágak, amelyek az ipartelepülés törvényei szerint a nyersanyagok lelőhelyéhez közel települnek, szintén a hegyvidékeken vannak. Azok pedig, amelyek piaci fekvést keresnek, a központhoz közel helyezkednek el. Így aztán a kereskedelem a konvergáló kereskedelmi utaknak megfelelőleg egészen centrálisan a fővárosban fejlődött ki.

* *

De a helyzetet jobban megvilágosítja pár számadat, mint egy általános leírás, amelyet itt nem fejthetek ki eléggé.

Hazánk területének majdnem 68%-át veszítette el, míg lakosságának csak 59%-át. A népsűrűség ezáltal 64·6-ről 82·1-re emelkedett s felülmúlja Franciaország és Dánia népsűrűségét. A főváros lakosságának az egész ország lakosságához viszonyított számaránya 1 : 17-ről 1 : 6-ra emelkedett. Az ellátás kérdése ezáltal megnehezül. Hogy mily nehéz lesz, azt csak akkor látjuk, ha megtudjuk, hogy klimatikus okokból az Alföldnek éppen azon részei a legtermékenyebbek, amelyek a peremen — különösen a délkeleti peremen — terülven el, Szerbiához és Romániához csatoltattak.

Egy másik példa : nyersvasunknak elvesztettük 83%-át, vasműveinknek majdnem pontosan 50%-át, de gépgyárainknak csak 18%-át. Ez összefügg az ipartelepülés fent említett törvényével. A számok önmagukban beszélnek.

Még egy példa : sertésállományunknak több mint 50%-a megmaradt, de kukoricatermő területeinknek csak 35%-a.

Egyikben vagy másikban tehát eltolódásnak kellett beállni s az ilyen eltolódás messzesemenő következményekkel jár.

Erdősterületeinknek több mint 84%-át és fenyőerdőinknek több mint 97%-át veszítettük el. Gondoljunk azokra az eltolódásokra is, amelyeket ez az épület- és tűzifa beszerzésében előidézt. A háborúelőtti per capita tűzifatermelésünk 2.26 q volt és most 0.16 q.

Sok száz példát lehetne felsorolni, mert gazdasági életünk minden pontján vannak eltolódások.

A trianoni békediktátumot aláírtuk és ratifikáltuk, mert nem volt, mint a töröknek, kisázsiai sivatagunk, amely mögül mint ők a sevresi diktátumot, visszautasíthattuk volna. Paradoxonként hangzik, — de azt hiszem, állíthatom — hogy a feltételekből szembeötlő tudatlanság és a követelések mindent felülmúló méretei a békediktátum aláírását és ratifikálását megkönnyítették, mert a józan ész alapján még csak átmeneti állandóságot sem lehetett annak tulajdonítani.

* *

A háború utáni első évek történése részére nehéz, de érdekes és fontos feladat lesz egymástól megkülönböztetni a háború anyagi pusztításának, a bomlasztó propagandának, a háborús fáradtságnak és reakciójának, a forradalmaknak és minden más lelki és társadalmi megrázkódtatásnak, a különböző területi, gazdasági és társadalmi eltolódásoknak, végül a pénzügyi egyensúly kilengéseinek és a kényszergazdaságnak következményeit. Ez áll minden államra. És a kormányintézkedések eleinte mindenütt tervszerűtlenül incidentálisak; csak tapogatózva fejlődnek egységes biztosabb programmá. Mi ezt a stádiumot csak a Bethlen-kormány alatt érjük el.

* *

Magyarországnak különösen nehéz a helyzete. Az osztrák császársághoz való viszonya következtében a világtól el volt vágva. Habár Európának ezeréves állama, világ gazdasági és világpolitikai összeköttetéseinek kiépítését éppen úgy előlrol kell kezdenie, mint pl. az egészen fiatal Cseh-Szlovákiának, de mint legyőzött államnak sokkal nehezebb körülmények közt.

Két nagy nemzeti csapásunk, a szétdarabolás és a bolsevizmus erős keresztény-nemzeti reakciót szült. A nacionalizmus, amely nálunk mindig erős volt, nem szorul magyarázatra. Még csak szívtotta az, hogy főerőssége, a középosztály szenvedett legtöbbet itt is, a megszállt területen is és az új szomszédállamokból százezrével menekültek a magyar középosztály tagjai megkínózva, kirabolva a Csonkaországba.

A reactio keresztény volt, mert úgy a bolsevizmus, mint az azt előkészítő radikalizmus vezérei túlnyomórészen zsidók voltak. A zsidókérdés assimilációs kérdés is. A magyar zsidóság évszázadokon keresztül assimilálódó, nemzeti gondolkodású, értékes munkát végző zsidóság volt. A beszivárgás azonban Oroszországból, Romániából, Galiciából az utolsó évtizedekben megsokszorozódott. A nem assimilálódott, nemzetietlen zsidóság túlsúlyba került. Először csak számszerűleg, később aztán a fontosabb foglalkozási ágakba is, mint újságírás, irodalom stb. is benyomult. Simulékony, de harcos kosmopolitismusuk megmetyelvezte az intelligencia gondolkodásmódját és ezáltal aláasta az állam pilléreit. A háború utáni zavaros időkben azután e kosmopolitismus éber destruktíója hatalmába kerítette az érzéseiben is megroppant nép vezetését.

* *

A nemzeti s egyszersmind keresztény célkitűzés nagy merészség volt az új éra részéről, amennyiben organikus folyamatot egyáltalán lehet logikával magyarázni.

Ez a célkitűzés mindenesetre jelentette, hogy egyedül, saját erőnkre utalva két fronton kell állni a harcot. Ez igen nehéz volt, de ma már mondhatjuk, hogy logikailag is helyesnek bizonyult. Kezdetben azonban szükségtelenül megnehezítettük saját helyzetünket azáltal, hogy túlhangosan élesebb programokat hangoztattunk s a konstruktív munkára kevesebb energia és figyelem jutott. Hirtelen fellángolva, de ugyanolyan hirtelen feledve is, többször hasonló hibába estünk a történelem folyamán. Ez az ellenünk dolgozó propaganda munkáját igen megkönnyítette. Ezen propaganda erősítette meg a kisentente helyzetét is.

* *

A kisentente tisztán Magyarország miatt alakult. Mondhatnók, Magyarországnak mint geopolitikai ténynek világpolitikai következménye. Következménye annak a történelmi ténynek, hogy a magyarság a sors minden csapása között fennmaradt a Középduna medencéjében. Minthogy cseh iniciatívára keletkezett, példája az »átfogó szövetség« politikai földrajzi principiumának, amely a világtörténelemben több példát mutat: szövetségeket, amelyek legtöbbször zavartalanul álltak fenn, de soha sem mélyültek el — mert csak ad hoc szövetségek voltak.

Minden, ami Magyarországon nemzeti, ami a nép és a föld viszonyát erősíti és különösen minden, ami az ősi természetes környezetben megerősödött: azaz ami földrajzi vagy történelmi hagyományszerű — az a kisentente előtt halálra van ítéelve.

Ilyen mindenekelőtt a királyság, mert abban a nemzeti gondolatnak egy megerősödő és expanziós energiáját látja, még inkább azonban a legitimizmus, mert benne érzi a tradíciót, a természetadta, ősi környezet közösségét és ezen túl a kettős monarchia kísértését. Jellemző, hogy semmi sem kovácsolta úgy össze a kisentente-ot, mint Károly királynak felelősen tanácsadói által előkészített visszatérési kísérletei. Biztos tudatában annak, hogy őfelsége népszerűsége Magyarországon növekedőben volt, ezt a korai kilobbanást szívesen vették, hogy aztán utóbb úgy otthon, mint külföldön politikai propagandára és gazdaságpolitikai célok előmozdítására kihasználják.

* *

Magyarország a háború utáni évek kríziséén átküzdötte magát. A belső rend és politikai egyensúly helyreállott. A kivitelnek a behozatalhoz való viszonyyszáma, amely 91·8%-ról (1913) 39·2%-ra esett vissza, a 90%-ot ismét túllépte. A koronát stabilizáltuk és épp most vezettük be az új pénzegységet. A nagykereskedelmi indexszám 23.500-ról (1924 dec.) 19.000 alá esett vissza (1925 dec. 1), a munkanélküliek száma (szakszervezeti tagok) 38.500-ról (1925 január vége) 27.500-ra apadt.

* *

A legkülönbözőbb hatású befolyások tömege mindenütt lehetetlenné teszi a háború utáni fejlődés számszerű ábrázolását. Nálunk a háború előtti viszonyokkal való minden összehasonlítást erősen megnehezíti az az óriási változás, amely területileg, tájösszetételben s így általában a gazdasági élet jellegében beállott.

Az általános európai nehézségeket s a legyőzöttek sajátos bajait — kényszergazdaság, infláció, tőkefelhalmozódás, a forgótőke eltűnése, fogyasztás megcsappanása, hitelszükség, konjunkturalis kilengések — mi mindmegannyit ismerjük. Csakhogy mi magyarok kis gazdasági területen és mesterségesen elzárva a legtöbbjét még erősebben éreztük. Középosztályunk többségének a kereskedelemtől való távolmaradása és függő helyzete ellenállóképességünket különösen bénította. Hiszen éppen az eredeti középosztály volt az, amely a múlt század közepe óta, amióta földjét majdnem minden megváltás nélkül engedte át az önként felszabadított jobbágnak, mind nagyobb számmal lépett állami szolgálatba s a kereskedelmet a zsidóságnak átengedte.

A földreform a helyzeten nem könnyített. Magyarország Közép-Európa keleti részének földreformövében van. A mi földreformunk azonban — ebben a keretben — egészen külön-

álló. Nem szolgál nemzeti és területpolitikai célokat. Mert nem azért ad, hogy elvehessen, hanem csak azért vesz el, hogy adhasson. A demagógiát azonban itt sem lehetett kikapcsolni, sem pedig az igazágtalanságokat elkerülni. Bizonytalanság lett a következménye a nagy birtokokon s minden beruházás abbahagyása és a hozadék visszaesése úgy ezeken, mint a kiosztott földeken. Az új gazdák üzemi berendezésekben szűkölködnek, több mint 200 millió aranykorona értékben egy millió katasztrális holdon.

A fejlődésnek és elemeinek bírálatát nemcsak ezek a momentumok, hanem a társadalmi állapotok és a politikai áramlatok kuszáltsága is megnehezíti.

A gazdasági gyógyulás céljából a kormány által kijelölt út az államháztartás rendbehozatalán át vezet a magángazdaság gyógyulásához. Ezért a kormány a Népszövetség útján külföldi kölcsönt vett igénybe. A kölcsön kis töredékével és az erkölcsi támogatással első állomását, az államháztartás rendbehozatalát csodálatraméltó rövid idő alatt elérte. Csak most kerül majd a sor a magángazdaság megsegítésére, amely e közben — az államháztartás rendbehozatalára erősen igénybe véve — sokat szenvedett. Az volt a látszat, hogy a fejős tehenet pusztulni hagyják.

Tehát nemcsak organikus fejlődésnek, hanem a programmszerű organisatorikus fejlődésnek is átmeneti állapotában élünk.

Az országot ismerők szemében a gazdasági élet mindennapi képe az újbóli fellendülést mutatja. Ugyanezt látta a Népszövetségnek a fejlődést analitikusan úgy mint synthetikusán, vizsgáló ellenőre is. Bizonyosága jelentései s az a tekintély, amelyet Magyarország a Népszövetség pénzügyi bizottságában kivívott magának és a magyar kölcsön kedvező jegyzése.

A javulásnak nem lekicsinylendő bizonyosága az sem, hogy kormányunk nem kevesebb, mint öt éve van uralmon s ez idő szerint Európa legöregebb kormánya. Bizonyították ez arra is, hogy a politikai harcok gyakran magasra felcsapó hullámai alatt, a túlzások és hibák között is a népben az ősi józan politikai ösztön hangja az uralkodó.

Ez az ösztön s a politikai traditio öntudata óvtak meg minket — bármily gyengék vagyunk is — a nemzetközi conjunktúra-politikától.

* *

Közvetlenül a háború után sokat beszéltek — különösen francia részről — egy Duna-föderációról, tehát olyan valami felmelegített Ausztria-Magyarországról, Prága súlyponttal, amely éppen a leggyengébb alkotású és legtarkább nemzetiségi államban van. Egy ilyen alakulat azonban még hasonló hiba nélkül sem hívható életre önkényesen.

Az osztrák-magyar kettős monarchiának, jóllehet, heterogén elemekből volt összetéve, multja volt. A monarchikus gondolat tartotta össze. Avagy ennek ereje az utóbbi időben tényleg csak Ferenc József által való megismerésében rejtett volna, aki utolsó nagy uralkodója volt Európának és aki népei sorsát valóságban maga intézte? Kormányzásában nem volt sok lendület, de annál több tapintat s ebben jókora bölcsesség is rejtett.

Hogy vajjon a dolgok más folyása mellett műve halála után is fennmaradt volna, — hiábavaló kérdés. De ha egyszer szétesett, a kettős monarchia még egyszer nem kelthető életre. Más formában sem. De különösen nem az öt dunai államnak egy politikai egységében. A közjogi felépítés, a politikai gondolkodásmód és morál, a társadalmi rendszer és a műveltség foka túlságosan különbözök.

* * *

Területi veszteségeink, a körülvevő osztrák gyűrű szét szakadása, nagy mezőgazdasági termelésünk vámtmentes piacának elvesztése, saját vámsorompók felállítása és a Duna nemzetközivé tétele következtében világ gazdasági helyzetünk nagyon megváltozott.

A viszonyszám, amelyet a különböző államoknak külkereskedelmünkben való részesedése mutat, természetesen nagyobbat mozgásszabadságra vall.

	Magyarország külkereskedelmében való részesedés %-okban	
	1924/25	1909/13
Ausztria (Boszniával)	74.5	—
Németország	—	22.5
Cseh-Szlovákia	—	2.5
Románia	2.2	8
Szerbia—Jugoszlávia	1	3.5
Németország	9	14
Olaszország	1.1	4.5
Svájc	0.5	4
Anglia	1.8	3
Franciaország	1.2	1.5
Hollandia	0.3	1
Lengyelország	—	5
Oroszország	0.7	—
Amerikai Egyesült Államok	2	2.5

Ennek a helyzetnek stabilitását és realitását a jövőnek kell igazolnia. Ausztria és Cseh-Szlovákia épp úgy körülfontják Magyarországot, mint előbb az osztrák császárság, azzal a különbséggel, hogy most a kiterjedés, népesség és földrajzi energia-megoszlás viszonyzáma a mi kárunkra megváltozott.

A szabad Duna ugyan számunkra is megnyit egy keskeny kaput, de ezzel szemben erős keleti versenytársakat is hoz rajta a magyar búzának. A vámmentes piacok elvesztése — a saját és osztrák hegyvidékeken — erősen érezteti hatását malomiparunkban. Hiszen tudjuk, hogy a búza és liszt vámrelátóiában beálló egész kis változások már megsemmisítő hatással lehetnek.

* *

A Középduna-medence tájai közti árucseré külkereskedelemmé vált. Magyarországnak szüksége van a felvidékek fájára, vasára, ércére, kémiai nyersanyagára, még akkor is, ha csak a talajában gyökerező iparágakban specializálódik. Ausztriának és Cseh-Szlovákiának sokoldalúan differenciált, de a Középduna-medence lakosságának érzéséhez és szükségleteihez szabott ipara a magyar piacot nem nélkülözheti. Szükségük van továbbá a magyar gabonára is. A harc csak a formát illetően állhat fenn: liszt vagy gabona. A magyar ipar és régi piacai is egymásra vannak utalva. Bizonyosága ennek a Romániával való kereskedelem, amely dacára a különböző elzáró intézkedéseknek, a tizenötszörösére emelkedett.

Dacára azonban mindennek, az utódállamokkal kötött kereskedelmi szerződések csak surrogatumok maradnak. Példa erre a múlt télen bekövetkezett nagy áradás, amely a rabló erdőgazdaságnak és annak a következménye, hogy az oláh hatóságok a folyók megszállt területi felső folyásain a vízügyi szolgálatot elhanyagolják. De letagadhatatlan bizonyítéka annak, hogy a békediktátumok által létrehozott károk nemcsak átmeneti természetűek és hogy közönséges rendszabályokkal — a status quo alapján — nem szüntethetők meg (13. ábra).

* *

A Népszövetségbe való belépés is főleg gazdasági megfontolások eredménye és ebből a szempontból az eredmény nem is maradt el. Nem is annyira a kölcsön, hiszen az államháztartás rendbehozatalára azt alig vettük igénybe, hanem inkább az, hogy a jóvátétel kérdése halasztást nyert olyan időkre, amikor majd a kérdések higgadt észszel való elbírálása Európába visszatér. És az egész actio meghozta a pénzügyi ellenőrzést, a szanálás szükségképpen kegyetlen keresztülvitelében a kormánynak e hatékony szövetségesét, kifelé a világ-fórumon nagyobb fokú meghallgattatást, a külföld élénkebb érdeklődését és ezáltal a szanálás sikeres befejezése után az állam- és magángazdaság hitelképességének emelkedését. Mind ezért azonban súlyos, drága árat kellett fizetni.

A Népszövetség a győzők szövetsége. Alkotmánya ezt garantálja, akár tagjai lesznek legyőzöttek és semlegesek, akár

nem. A belépés a békeszerződések egy második ratifikációját jelenti és pedig olyan formában, amelyre a győzők minden erővel törekszenek, mert ez önkéntes ratifikációnak látszik. A revisióba vetett remény ezen nem sokat változtat. A közreműködés morális teher lesz, mert a fajtestvérek halálos ítéleténél hallgatólagosan assistálni kell. Hiszen a világ vezető államférfiainak szájából gyakran hallhatjuk, hogy a kisebbségi szerződések a kisebbségek lassú megsemmisítésének eszközéül szolgálnak.¹

Lehet, hogy az elnyomott fajtestvérek védelme nem kötelessége az államnak, de fenkölt kötelessége a nemzetnek, természetes eleme létöntudatának, önérzetének. A Népszövetségben azonban nem népek, hanem államok, kormányok ülnek. Németország belépésétől a magyar közvélemény sokat vár, különösen, minthogy Németország a hatalmasabb és mozgékonyabb testületnek, a tanácsnak lesz tagja.

Locarno, ha az ott elmondottak őszinte, belső meggyőződésé válnak, jelentheti új idők hajnalát. Akár tényleg megtörténik ez, akár pedig Locarno a békediktátumoknak csak egy új formáját jelenti, ez mindenkép a dunai országok kérdéséhez is vezet. Ez pedig a mi kérdésünk. Vajjon, ha a pillanat elérkezik, lesz-e Franciaországban elég tárgyilagosság, érdeke lesz-e Angliának egy tartós megoldás s lesz-e már Németországnak elegendő befolyása?²

* *

Az egyenlőtlen küzdelemben legyőzött államok mindenike nehezen tudja eldönteni, hogy előnyösebb-e külpolitikai helyzetre, ha a Népszövetségbe belép, vagy ha kívül marad.

Európának és összes államainak jövője két, egymástól nehezen elválasztható kérdéstől függ: a bolsevizmustól és a »győztesek szövetsége« vagy »népek szövetsége« alternatívájától.

Magyarország ma nem hatalmi tényező. Európa sorsának intézésébe nem szólhat bele. De mint erkölcsi tényező egy jobb jövőn — ha az idő engedi — közreműködhet. Mindkét veszélyt ismeri: megkóstolta a bolsevizmust s nemzetének milliói nyögnek szolgátságban. Belső erejét bizonyítják az összeomlás örvényéből való gyors felemelkedése s az energia, amellyel betegségének legveszedelmesebb mérgeit, sebeinek gennyt magából kiirtotta.

* *

¹ Ezen sorokat változtatlanul hagytam a szövegben annak illusztrálására, hogy két év alatt mennyit változott helyzetünk.

² Ezt is változtatlanul hagytam, bár ma talán még egyebeket is kérdeznénk.

Visszatérek hármask kiindulási pontomhoz.

Magyarország — mint trianoni Magyarország — földrajzilag, történelmileg és politikailag önkényes, idegen erőszak s távol véletlen alkotta fogalom. A földrajzi tényt Henry Lavisse-nek Brandenburgra mondott szavaival jellemezhetem legjobban: »on ne fait pas une patrie d'un morceau de plaine«.

S itt egy történelem-földrajzi párhuzam szökik szemünkbe. A mai Magyarországot egy kis eltolódással NyÉNY-on ugyanaz a terület alkotja, amelyet egykor a törökök tartottak megszállva. A történelmi fogalom azonban, amint azt én kezdetben mondtam, »népnek és földnek szoros kapcsolatát« jelenti. A párhuzamból ellentét lesz. Az Alföld, amely a török időben ék volt, most az ország magja lett. De egyébként az anyaország az ősföld is, a fás-füves parktáj, amelyben nép és föld kapcsolata legbensőségesebb. Ezek régi és új történelmi tények. Ma az anyaország szívére vagyunk szorítva, amint Assyria dicsőséges története folyamán kétszer volt a Tigris és két Zab közt elterülő termékeny síkságra visszaszorítva.

A politikai alapvető tény ezen történet-földrajzi helyzetnek az átértése. Nem merev ragaszkodás ahhoz a formához, amelyben a magyar államgondolat a háború előtt előttünk állt, mert ez utópia volna. De igenis ellenállás a mulandó egyensúlyállapotok mesterséges erősítésével szemben.

Mert a réalpolitika is messzetekintő kell, hogy legyen.

II.

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS — A GEOGRÁFUS SZEMSZÖGÉBŐL.

(A williamstowni egyetemen (USA) 1921 nyarán tartott 8. számú előadásom).¹

Ma a fajkérdésről fogok beszélni és pedig úgy, amint azt a geográfus látja. A »faj« (»race«) megjelölést ebben az előadásomban a modern köznapi (politikai) értelemben fogom használni. Tehát nemzetiséget, a jelen pillanatban még inkább nyelvi csoportot értek rajta. A nyelv volt a nemzetiségnek és vele a politikai értelemben értelmezett fajnak a békekonferencián, a győzők által előtérbe tolt ismertető jele. Tudományosan se a nemzetiség, se a nyelvcsoporthoz nem azonos a fajjal. A faj öröklést, örökölt tulajdonságokat jelent és az emberiség fejlődésének nagy periódusaiban sokkal inkább befolyásolta az emberiség sorsát, mint a nyelv, vagy a nemzetiség, amelyeket az ember cserélhet — és ezt sokszor meg is tette.

Lord Bryce itt tartott előadásainak egyikében világosan mutatott rá a probléma nehézségeire. Ő így definiálta a nemzetiséget: »Embercsoport, amelyet bizonyos érzelmek hoztak össze és fűztek egybe.« Hozzátette, hogy nincs két hasonló eset. Én azt akarom önöknek megmutatni, hogyan jutottam mint geográfus egészen más oldalról Lord Bryce-éhez hasonló következtetésekre és hogyan vezettek ilyen természetű kutatásaim és gondolataim, ha nem is megoldásra, de legalább is egy talán figyelemre érdemes tudományos módszerre, amely a nemzetiségi kérdésben megoldásokhoz közelebb vezethet.²

Noha e kérdésről rengeteget írtak, nem hiszem, hogy a probléma természetéről a világ közvéleményének világos képe lenne. Ha áttekintem az úgynevezett nemzetiségi kérdés, vagy ha tetszik: faji kérdés politikai irodalmát, rengeteg régi előítéletet látok uralkodni és fennmaradni. Az elnyomatásnak régi történeteivel találkozunk, tipikusan Macedóniában. E tör-

¹ Ez az előadás a magyar olvasó előtt kissé furcsának fog fel-
tűnni, de a módszer szempontjából úgy hagytam, amint azt a teljesen
idegen amerikai közönség előtt elmondottam.

² Lord Bryce egykor Anglia nagykövete volt Amerikában. Külö-
nös tiszteletnek örvendett és mellesleg a hatvanas években beutazta Erdélyt.
Velem és többekkel egyidejűleg tartott előadássorozatot a Williams Colle-
gében.

téneteket a könyvek egész során követhetjük visszafelé, forrásról-forrásra. Néha valóban mosolyra késztet, amikor a vitában mind a két fél ugyanazokat a fényképeket közli le, hogy az ellenfélnek a kegyetlenségét bizonyítsa. Ha a nemzetiségi kérdésről frott könyveket forrásaik szempontjából tanulmányozzuk, rájövünk, hogy kevés a forrás és sok az idézet.

A nemzetiségi kérdésnek tudományos tanulmányozása mindenképen új, részletes, előítéletnélküli kutatást tenne szükségessé. Ha jobban beletekintenének az eddigi irodalomba, látnák, hogy túlságosan sok az általánosítás. A világ közvéleménye ezekből a leírásokból azt a benyomást kapja, hogy a probléma Macedóniában ugyanaz, mint Magyarországon, — Magyarországon az mint Örményországban és minden országban, ahol nemzetek, fajok vegyesen laknak.

Egy második nehézség, hogy ahol a kutatás szempontjai és a megoldások keresése tudományosak is, még ott is jobbra egy tudomány és ennek módszerei állanak előtérben és ez: a jogtudomány, néha pedig csak tudományoskodás. Máskor a sentimentalismus, az elnyomottak jogainak előnybe helyezése kerekedik felül. De az így termelt elméletek legnagyobb része nem konstruktív. Rendszerint nem veszik tekintetbe a való életet, amely kiegyenlítést kíván és terem. Ha aztán ezek az egyoldalú eszmék megvalósításra kerülnek, gyakran odavezetnek, hogy az úgynevezett »elnyomó« juttatják ugyanabba, sőt rosszabb helyzetbe, mint amilyen állítólag fordítottan uralkodott. De valamennyi között a legfőbb hiba az, hogy ezeket a problémákat propagandisták használták ki és valóban tudományos pártatlansággal alig kezelték őket.

Engedjék meg, hogy elmondjam önöknek: hogyan próbáltam megfogni ezeket a problémákat tisztára a geográfus szemszögéből. Tudom, hogy a gondolat és módszer, amelyet idehozok, új és hogy még keresztül kell mennie a kritikán, de meg vagyok győződve arról, hogy némi érdekesség van benne. Én magam is akkor kezdtem egészen világosan látni, amikor — egyes eszméim már voltak ezen a téren — néhány collegámmal sajátos célból részletes néprajzi térképet kellett rajzolnunk, olyan méretű térképet, amelyen nem kellett a szerkesztőnek és a rajzolónak a tényeket összevonni és egyszerűsíteni úgy, amint az kisméretű térképeken minden vonatkozásban történni szokott.²

² Ez a térkép, amelyre itt utalok, az a nagy néprajzi térkép, amelyet Kogutowitz Károly, Bátky Zsigmond és több más barátommal együtt a bolgár front összeomlásának másodnapján kezdtünk rajzolni 1:200.000 léptékben. 32 kézirati példányban rajzolta meg hét magyar geográfus, körülbelül 70 statisztikus és rajzó. Beterjesztett a béke-delegáció első jegyzékével. Egyes példányait hazánk legfontosabb könyvtáraiban őrzik. Később 1:300.000 léptékben kiadta Kogutowitz Károly.

Az általános probléma szempontjából semmi jelentősége sincs annak, hogy ez a térkép véletlenül éppen Magyarország térképe volt.

Azok a néprajzi térképek, amelyek közkézen forognak, rendszerint nem adnak választ egyébre, mint arra, hogy minő nemzetiség lakik többségben valamely területen. Ezek a néprajzi térképek sohasse felelnek arra, hogy ez a többség mekkora, milyen arányú; arra se, hogy mekkora a népsűrűség. Így például Andrée jól ismert Hand-Atlasának európai néprajzi térképen 18 millió lengyelt ugyanakkora színes folt ábrázol, mint 7·4 millió belgát (wallont és flamandot!); 2·3 millió norvéget pedig nyolcszor akkora színes folt ábrázol, mint ezt a bizonyos 7·4 millió belgát. Ezeknek az átlagos néprajzi térképeknek tehát — mert nemcsak Andrée térképén van így — azt a benyomást kell keltenie az olvasóban, mintha 8-szor annyi norvég volna, mint belga, — tehát 58 millió norvég a tényleges 2·3 millió helyett.

A brit vezérkar által kiadott néprajzi térképen 10·5 millió románt 11-szer akkora piros folt ábrázol, mint amekkora a 6·3 millió csehet ábrázoló kék folt. Így színezett területértékben 70 millió románt ábrázol ez a térkép. 3·5 millió bolgárt

1. A MAGYAROK VÁNDORLÁSA.

Őseink vándorlása a Káma vidékéről Dél-Oroszország steppezvidékein végig a Középduna medencéjébe (nyíl jel). A vándorlás során való hosszabb megtelepülés területei (pontozás), a letelepülés végleges területe (sűrű pontozás), a Kárpátok sánca (erős vonal), Európának a X—XI. században már államosodott területei (vonalkázva).

2. A CONTINENTÁLIS KLIMA ÉS A MAGYAROK VÁNDORLÁSA.

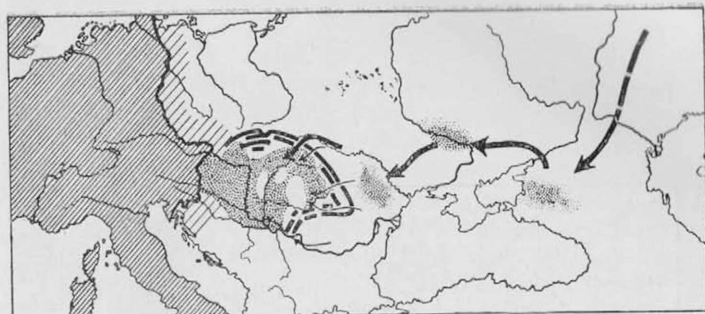
(Terv. Teleki és dr. Nagy Zoltán egyet. gyak.)

Az Európa klímájában érvényesülő szárazföldi (ázsiai hatásokat) bizonyos jellemzővénnyek elterjedése alapján mutatja ez a térkép. A legsötétebb övezetben a legtöbb kontinentális (stepei) jellemzővény fordul elő, a többi árnyalatban fokozatosan kevesebb. Aki a térképet összehasonlítja az 1. ábrán a magyarok vándorlásával, láthatja, hogy a magyarok vándorlása állandóan a legsötétebb övnek a határain mozog, helyesebben megtelepüléseik területei, hazáik ezen határterületeken, nem a legkontinentálisabb övben fekszenek. A magyarok már nem voltak teljesen nomádok, a nomádabb kúnok vándorlása egészen beleesik a legsötétebb övébe. Ez különösen a Középduna medencéjében levő hazánkban feltűnő, ahol királyaink nem tudták őket soha legkifejezettebben szárazföldi klímájú területeinkről eltelepíteni.

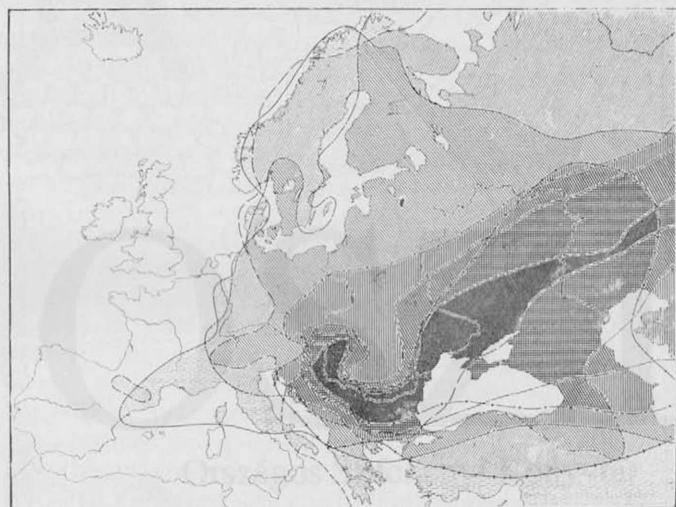
3. AZ ÓCEÁNI, ATLANTI KLIMAHATÁSOK

(Terv. Teleki és dr. Nagy Zoltán egyet. gyak.)

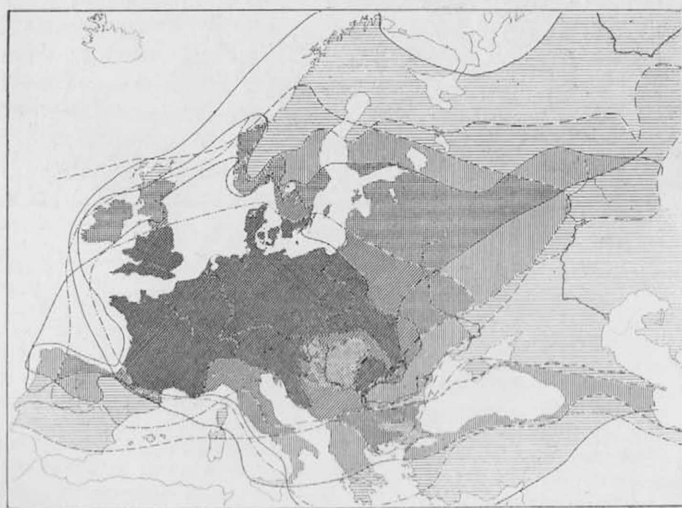
ugyanúgy, mint a 2. ábrán, melynek ez az ábra mintegy ellentérképe a jellemzővénnyek elterjedése által kifejezve. Magyarország kontinentális klímája az óceáni Európában szembeszökő.

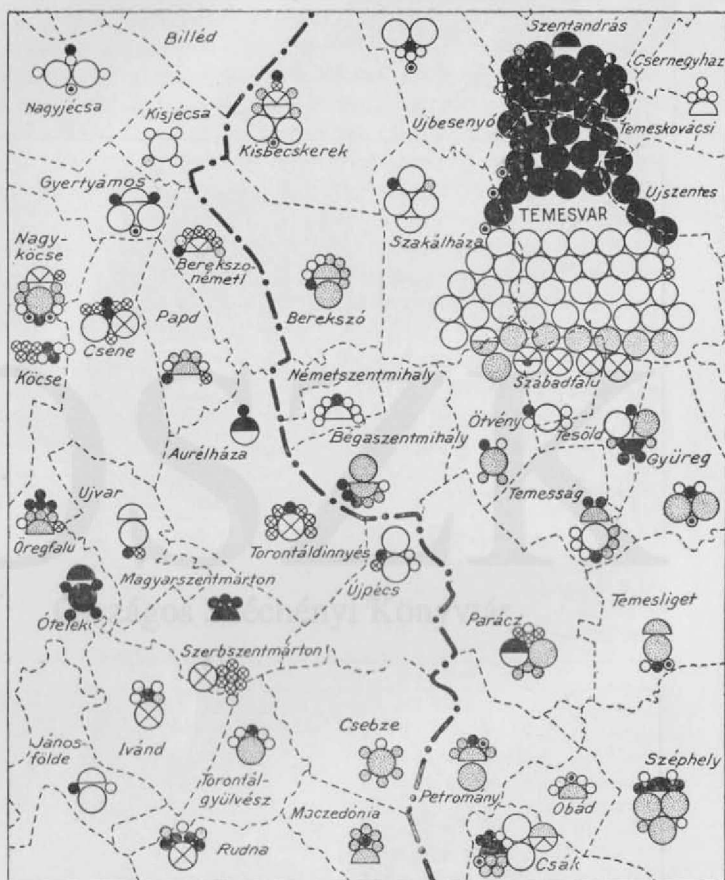
1.

2.

3.

hasonlóképpen kétszer nagyobb zöld folt ábrázol a cseh kék foltnál, — azt a benyomást keltve, mintha 14 millió volna a bolgárok száma.

A közönségesen használt néprajzi térképek az átlag-olvasónak ilyen, bizonyos esetekben még hamisabb képet adnak. Ha ilyen képzetek hatása alatt keletkeznek aztán törvényhozási vagy jogi elhatározások, ezek nem lehetnek egyebek képtelenségeknél.

Ez volt az ok, amelynél fogva néhány geografus barátommal arra a meggyőződésre jutottunk, hogy akkora néprajzi térképet kell rajzolnunk, amelynek léptéke megengedi azt, hogy semmit se általánosítsunk, hanem a nemzetiségek településének tényeit a maguk valóságában vessük papírra. A lakosságot e térképen körökkel ábrázoltuk. A nagyobb körök 1000, a kicsik 100 lakost; a félkörök 500, illetőleg 50-et, a kis félkörök 25-nél több lakost ábrázolnak. A mellékelt (4.) ábra világosabban beszél.

Ilyen térkép több mindenféle olyan dologra ad feleletet, amire a rendes néprajzi térképekről sohase kaphatni választ. Leolvasható róla a település módja: hogy tanyai vagy falusi-e. Leolvasható a falvak és városok mérete, a városi központok eloszlása, tehát a vásárközpontok fekvése által a kereskedelem iránya. Leolvasható természetesen a különböző tájak népsűrűsége, amint a természeti, különösen a domborzati tényezőkhöz és a gazdasági adottságokhoz alkalmazkodik. Leolvasható a nemzetiségek eloszlása, illetőleg keveredésük módja.

Hogy Magyarországot választottam e tanulmány első példájául, az egyszerűen azért történt, mert a béketárgyalások céljaira rajzolt térképünk a legalkalmasabb, sőt az egyedül rendelkezésemre álló tökéletes forrás és példa volt ebben a tekintetben. Másrészt hazámban való helyszíni ismereteim is okadatolták ezt. Végül harmadszor, akaratlanul, mert teljesen elméletileg: Miss Marion Newbiggin, az Edinburghban megjelenő Scottish Geographical Magazine szerkesztője, a balkáni kérdések egyik első tekintélye Magyarországot állítja oda, mint a nemzetiségi problémának egyik tipikus példáját.

4. TEMES ÉS TORONTÁL EGY RÉSZÉNEK NÉPRAJZI KÉPE.

Ex a térkép az 1 : 200.000 méretben 1918-ban rajzolt és utólag 1 : 300.000 méretben dr. Kogutowicz K. és dr. Bátky Zs. által nyomtatásban is kiadott nagy néprajzi térképnek a kivágata, annak a bemutatására, hogy a bándti községek nagy részükben egynemzetiségűek. Az eredeti térkép példányai a Nemzeti Múzeumban és az Egyetemi Könyvtárban is őriztetnek. A nagy körök 1000, félkörök 500, a kicsinyek 100, félkörök 25—75 lakost jelentenek. A feketén kitöltöttek magyarokat, a fehérek németeket, a szürkére pontozottak oldidákat, a kereszt-vonalasak szerbeket, a felesen fehér-feketék tótokat, a karikában pont jelűek egyéb nemzetiségűeket jelentenek.

Ehhez idéznem kell Miss Newbigint: »Röviden úgy hiszem, hogy nemcsak a faj az, ami egy nemzetet tesz, — bármit értsünk faj alatt — nem is egyedül a vallás, sem a nyelv, se a történelem, se a tradíció egyedül, amelyek mindegyikét állították már oda, mint a nemzeti hovatartozás kritériumát. E tényezők mindegyike bizonyos szerepet játszik egy nemzet formálásában, de, legalább részben, a gazdasági érdekek közösége is szerepet játszik, amit ismét a földrajzi tényezők szabályoznak. A földrajzi szempont a nemzetalkotó tényezők legfontosabbikának látszik előttem; az, hogy legyen egy nagy, sűrű lakosságot eltartani képes terület, amelyet olyan területek vesznek körül, amelyek fokozatosan mind kevésbé és kevésbé alkalmasak a sűrű lakosság eltartására. Ritkán lakott peremvidékek alkossák a természetes határt. A nagyfontosságú nemzetalkotó tényezők között ki szeretném emelni azt, hogy a legtermékenyebb területek, az ipar keletkezésére legalkalmasabb helyek, a legfontosabb központok, amelyekben a kereskedelem útvonalai összefutnak, összeesnek a sűrűn lakott területtel — és azok a vonalak is itt összpontosuljanak, amelyek a területet a külvilággal összekötik, tehát a világútvonalak». (Geographical Journal, L. kötet 5. szám. 1917.)

Ez a leírás szóról-szóra talál Magyarországra. Miss Newbigin nem Magyarországot, hanem egy eszményi országot akart leírni, amely a nemzetiségi probléma szempontjából éles ellentéte legyen a Balkánnak, ahol ez a probléma, szerinte, oly megoldhatatlannak látszik.

Midőn a problémának tudományos elbírálásához fogtam, félre kellett tennem mindenféle nemzeti szempontot, sőt érzést és teljesen csak a tudományos kritika hideg szemszögéből kellett bonckés alá vennem azt. Először is meg kellett állapítanom, hogy azok a (Magyarországra vonatkozó) statistikák, amelyeknek alapján a nagy térkép készült, szavahihetők-e oly mértékig, amennyire azt a népességi statistikáktól a világon átlagban bárhol megkívánhatjuk. Hiszen e statistikák sehol a világon sem 100%-ig fedik a legteljesebb valóságot. Nem azért, mintha összeállítóiuk színezni, elferdíteni szeretnének, de mert a számolásnál, az összeírásnál apró tévedések mindenhol belecsúsznak. De ha nagy számokról van szó, akkor a különböző irányú tévedések rendszerint teljesen kiegyensúlyozzák egymást.

Olyan bizonyítékokat találtam, amelyek igazolták előttem, hogy a magyar népszámlálási statistikában mindenki feltétlenül megbízhat. Így példának okáért: Erdélyben a vallási statistikával ellenőrizhetjük a nemzetiségi statistikát. Valaki mondhatja azt, hogy magyar — és ugyanaz az ember holnap azt mondhatja, hogy tót. De ki van zárva, hogy valaki ma azt mondhassa, hogy római katolikus és holnap azt, hogy pro-

testáns, mivel vallása az anyakönyvbe be van írva. Ezt nem lehet egyszerűen a népszámlálásnál való bemondással megváltoztatni.

Erdélyben lehetséges ilyen ellenőrzés, a vallási statisztika alapján. Mert majdnem kivétel nélkül minden oláh és minden cigány (bár ezek száma csekély) görög katolikus vagy görögkeleti. A magyarok kivétel nélkül római katolikusok, kálvinisták vagy unitáriusok, kevesen luteránusok. A németek, azaz a szászok nagyjából lutheránusok. Persze vannak római katolikusok az utóbbiak között is, de azt mondhatjuk, hogy ezek és a lutheránus magyarok — mindkét csoport elég kicsiny — körülbelül kiegyenlítik egymást. A zsidók vagy magyaroknak vagy németeknek vallják magukat.¹

Nemzet		Vallás	
		római katolikusok, unitáriusok és zsidók	
magyarok	918.000	együtt	906.000
szászok	234.000	lutheránusok	229.000
		görögkatolikusok és	
oláhok (és cigányok) ..	1,526.000	görögkeletiek	1,542.000

Erdélyben és az ország másik két keleti részében² ezek tehát tökéletesen találunk.

E mellett rendelkezésemre állott egy román professzornak, Masere Miklósnak, a tanúsága, aki a háború előtt írott könyvében azt mondta, hogy a román papok által összeállított egyházi statisztikák nem szavahihetők és tudományos célra hasznavehetetlenek; ő ennek következtében a magyar statisztikát használta. Azt mondja azonban, hogy az egyházi statisztikáktól osszeredményben nem térnek el nagyon. A magyar statisztika ugyanis Erdélyben 1,397.000 románt számított, míg a román egyházi statisztikák 1,418.000-t. A különbség tehát igen csekély. A másik tanúságtétel a magyar statisztika helyesége mellett Niederle professzoré, az ismert cseh ethnografusé, aki azt mondta, hogy a magyar statisztika hibacoefficiense a tótokra vonatkozólag talán 10 percentre tehető. Ezt az állítástót nemzetiségi vezérek kijelentéseire alapítja, akik azt mondják, hogy a magyar statisztikát a tótok kárára állították össze.

Láthatják kérem, hogy ezek után nyugodtan bízhattam magamat a magyar statisztika szavahihetőségére és használhattam azt a probléma tudományos kutatásánál.

Az említett nagy térképen látunk néhány dolgot, amit a kisebb méretű néprajzi térképek nem mutatnak. Szembeszökik az, hogy a nemzetiségek kevertsége egészben, de külö-

¹ Azért említettem, mivel amerikaiak kifogásolták, hogy néprajzi térképünk nem tünteti fel a zsidó nemzetiséget.

² Az elcsatolt területeken.

nösen egyes tájakban is oly változatos és oly bonyolult, hogy nemzetiségi határokat vonni egyes kivételes esetekben és rövid darabokon lehet csupán. Még hogyha lehetetlen kis egységekre osztanók is fel az országot, akkor se jutnánk oly vonalakhoz, amelyek a nemzetiségeket valóban elválasztanák egymástól. Számos esetben maguk az egyes falvak is erősen kevert nemzetiségűek, az ország egyes részeiben pedig azért se lehet megvonni a nemzetiségi határt, mert a nemzetiségeket egymástól élesen megkülönböztetni sem lehet. A nemzetiség gyakran változik vagy összefolyik. Így példának okáért : a keleti tót-ságban találunk nagyszámú magyarrá vált tótot, tóttá vált magyart ; tóttá vagy magyarrá vált németet (szászt), eltótosodott rutént. Nem lehet mindig oly könnyen meghatározni az egyes embernek a nemzetiségét sem. Sokszor talán ő maga sem tudná megmondani. Mert tudniok kell önöknek, hogy a régi Magyarország számos táján az egyszerű parasztember is beszél vagy ért két-három nyelven. Az összeházasodás is igen gyakori. És a gyerekek nemzetisége sok mindentől függ. A nyelv persze fontos, de a hagyomány, meg aztán az érdek is sokszor közrejátszik ; a környezet is. Gyakran a foglalkozás határozza meg a nemzetiséget ilyen helyen. Azután : maga a nyelv is annyi minden tényezőtől függ ; a szülők nemzeti erejétől, a szülők nemtörődömségétől, baráti kapcsolataiktól, óhajaiktól, ambícióiktól és sok mindenféle ilyentől. Ezek a dolgok elég természetesek arra, hogy közérthetőnek tekintessem őket.

Van azután egy másik tény is, amely a nagy térképről szembeszökik : nemcsak a település módja, a települések vagy falvak alakja, nagysága, eloszlása más és más tájanként, hanem *más a különböző tájakon a népvegyülés típusa is*. Az egyes nemzetiségek keveredésének módja a különböző tájakban más és más és érdekesen esik össze a természeti tényezők által körülírt és adott tájak területeivel. A település módja mindig összefügg a mezőgazdaság és az ipar helyi rendszerével és típusával. Minderre később általános szempontból még rátérek.

Most előbb inkább le akarok írni önöknek egy pár tájat valamivel nagyobb részletességgel. Elsőnek azt a tájat, amelyet Bánátnak nevezünk. Ez a terület körülbelül félakkora, mint Európa kisebb államai, Belgium, Hollandia vagy Schweiz. A területen négy nemzetiség lakik. Számarányuk a következő : oláhok 30, németek 27, szerbek 20, magyarok 16·8%. Ez együtt 94%. A többi százalék kisebb csoportok, tótok, bolgárok stb. között oszlik el. A terület 432 községből 303, azaz a községek háromnegyedrésze tiszta nemzetiségű, olyan, amelyben egy nemzetiség 80 százaléknál nagyobb többségben van. Csak 129 az olyan község, amely többé-kevésbé kevert. A nagy

térképen ezt világosan mutatják a színek. De, mint a térképről látható, ezek a különböző színek úgy el vannak szórva, hogy alig találunk két egyforma színű községet egymás mellett. Kiemelek egy példát. Ha Pancsováról Nagybecskerekre autózunk, öt falun fognak keresztül menni. Mindegyik 4—5000 lakosú nagyközség. Mindegyik más nemzetiségű. Az első tisztán német, a második szerb, a harmadik magyar, a negyedik tót, az utolsó majdnem tisztán oláh. Itt aztán teljesen kizárt néprajzi határt vonni. Ha a település keveredésének típusát tudományosan kellene meghatároznom, azt mondanám erre a bánáti tájra, hogy: vegyületlen nemzetiségű községeknek egyik legkevertebb nemzetiségű települési területe a világ. Egy különös kaleidoskóp (4. ábra).

A térképről az is látható, hogy a nemzetiségek egyike sem őrzött meg valamely sajátos települési formát. Az összes községek alaprajza ugyanazokat a szabályos formákat mutatja, egymást derékszögben metsző utcákkal. A községek meglehetősen nagyok. Kétezertől négyezerig való lakosuk van. A térkép világosan mutatja tehát, hogy ez újonnan telepített táj. E területnek a határai élesek a település szempontjából is. A Maroson és a Tiszán túl és a krassói hegyekben egészen más településformákat és más néprajzi keveredést fognak találni.

Olyan területen, mint amelyet itt leírtam az egyes községekben nyelvi ellentétek, nehézségek kevésbé fognak támadni. De már a következő közigazgatási egységben, mondjuk járásban a jogok kiegyenlítésének bonyolult módszerét kell megtalálni. A gazdasági feltételeknek és érdekeknek azonossága bizonyos mértékig segítségére jöhet annak, aki az egységesítésben a gazdasági tényezők súlyát próbálja érvényesíteni a nemzeti és etnikai tényezőkkel szemben.

Most egy másik példára térek át. Nem messze innen, Erdély keleti részében is találunk egy telepes országrészt. De nem új telepesekét, mint a Bánátban, amelynek lakossága mind a XVIII. század során vándorolt be. Erről egy másik előadásban beszéltem már Önök előtt.

A keleti és déli Erdély szászágának őseit a XI. században telepítették ide. Privilegiumaik és önkormányzatuk hosszú évszázadokon át védelmezték őket a más nemzetiségekkel való versenyben és a közöttük való elkeveredéstől. Az oláhok csak jóval később vándoroltak be e területre. Nem részesültek önkormányzati jogokban és nem váltak részeseivé a szász közvagyonnak sem. Az oláhság számbelileg ma már túlszárnyalta a szászokat, akiknek önkormányzata is gyengült. Az oláhság ma már erősen veszélyezteti a szász közvagyonot is.

Erdélynek ebben a részében a néprajzi vegyülés típusa

lényegesen különbözik attól, amit a Bánátban láttunk. Először is: itt csak két nemzetiség van. A községeknek körülbelül 50%-ában a két nemzetiség ereje körülbelül egyforma, míg az egész területen a szászok a lakosság 31, az oláhok 53%-át teszik. De a magyarok, akik a terület lakosságának körülbelül 13%-át teszik, inkább a szászokhoz húznak, úgyhogy a két főnemzetiség arányát ezeknek a javára billentik. Az egyensúly azáltal is helyreáll, hogy a szászoknak a művelődési foka sokkal magasabb. A terület elég élesen válik ki a néprajzi térképen. Néhány nagy völgyből áll és egyes városi súlypontok felé való települési gravitációja nyilvánvaló.

Anélkül, hogy minden ilyen példa után levonnám a következtetéseket, tovább haladok és most egy északi példát veszek elő: a keleti tótságot, ahol ismét négy nemzetiséggel van dolgunk. Ha ennek alapján hasonlítjuk össze a keleti tótságot a Bánáttal, úgy nem látunk akkora különbséget, bár a nemzetiségek aránya nem olyan kiegyensúlyozott, mint amott. 50% magyarral szemben 26% tótót, 15% rutént és 6% németet számolhatunk. A 6% német súlyát ismét emeli régi és magas városi műveltsége. Ha azonban közelebbről megnézzük a dolgot, mélyreható különbségeket fogunk találni a keveredés típusát illetőleg. A nemzetiségi eloszlásnak egészen más képet ad már az a körülmény is, hogy a németek itt városlakók, a rutének a magas hegységnek egymással összeköttetésben nem álló völgyeiben laknak. Ha a természeti földrajzból szabad egy hasonlatot kölcsönöznöm, azt mondanám, hogy nemzetiségileg »függő völgyekben«. Le kell jönniök a tót vagy magyar területre, hogy a szomszédos völgybe mehessenek. A Csehszlovákia tartozékát képező ruténföldnek a határát nem is vonták meg a néprajzi határon. A ruténeknek egyharmad része, kb. 150.000 kívül marad ezen az önkormányzat ígéretével létesített területen.

Az általam itt példaképpen vett egész terület nyugati részén a tót, déli részén a magyar községek vannak túlsúlyban. De amint a területnek a közepe felé haladunk, a keveredés a négy nemzetiség között, de különösen az utóbbi kettő között mind nagyobb és bonyolultabb lesz. Alig találunk hazánkban területet, ahol ennyire kevert lenne a helyzet. És ezért is találunk e területen rengeteg elmagyarosodott tótót, eltótosodott magyart, eltótosodott rutént, eltótosodott vagy elmagyarosodott németet, stb.

Mind ennek megvan a maga földrajzi oka. Alig van Magyarországnak a belseje felé nyílt peremtája, amely földrajzilag ilyen jól volna meghatározva, gazdaságilag ilyen egyseget alkotna, mert az összes folyók a terület közepe felé futnak. Ez a terület a magyar alföldnek szinte egy nagy öble.

Most a szomszédba, valamivel még keletebbre: a régi

magyar Máramaros vármegyébe megyek át, a mai rutén »autonóm« területre, amely területnek a békeszerződések rendelkezései szerint Csehszlovákia önkormányzatot kellene hogy adjon. Ezen a területen a rutének vannak 45%-kal viszonylagos többségben, különösen a terület északi kétharmadában; bár itt is sok magyar, valamint bevándorló galíciai zsidóság is lakik. A magyar szóróványlakosság tekintélyes, kb. 31%. A vármegyében, illetőleg Ruténiában 23,6%-ban oláhság is lakik, de nem keverten a ruténekkal, hanem a terület déli részének két különálló völgyében. Ezeknek 80.000 lakosa majdnem kizárólag oláh. De mivel ezeket a déli hegyek teljesen elvágják Erdélytől és a völgyek magyar- és ruténlakta területre nyílnak: ide kapcsolták őket. A hegyeken át Erdélybe vezetnek a hágók, amelyek azonban az évnek nyolc hónapjában járhatatlanok. Itt sem lehetett tehát néprajzi határt vonni.

Most előveszek egy ötödik példaesetet, ezúttal Magyarország legtávolabbi nyugatán. Ez a terület az osztrák-magyar határon, Béctől nem messze fekszik. Az osztrákok Burgenlandnak nevezik. Nyugati határát nem nagyon szembeszökő földrajzi tényezők írják elő, de régi történelmi hagyomány és állapot, amely Magyarország e részének német lakosságát igen jó magyar hazafivá formálta. Ha ennek a területnek keleti határát akarjuk megvonni, az nem ott fut, ahol a békekonferencia által vont néprajzi határ, hanem keletebbre, magyar területen, mert a területnek gazdasági központjai is ezen a magyar területen fekszenek. Ennek a területnek kb. 230.000 magyar és kb. 228.500 német lakosa van. A horvát falvaknak kb. 47.000 lakosa van. Bár a németek és a horvátok a terület nyugati, a magyarok a terület keleti részét foglalják el, gazdasági szempontból ezt a területet nem lehet északról-délre kettészelni. De nemzetiségileg egységes közigazgatási egységeket, járásokat formálni lehetett volna.

Vannak Magyarországnak más tájai, amelyek nemzetiségileg egységesek, ha fenti ethnogeografiai nomenclatúráim kifejezésével akarok élni: amelyek faji keveredésük tekintetében keveretlen típusúak. Így példának okáért Magyarország északnyugati határán a Felső- és Közép-Vág völgye és medencéi, amelyeknek 700,000 lakosából 593.000 tót. Ezt a területet — kivéve déli kapuján — jól meghatározzák határhegyei. Ott van Magyarország délkeleti részében egy nagy hegyvidék, amelyet inkább egységes hegyvidéki jellege határoz meg és fűz egybe, semmint valamelyes pontosan megvonható határ. Ezen a hegyvidéki területen kb. 650.000 ember lakik. Ezek között 535.000 (83%) oláh. Részben a Bánáthoz, részben Erdélyhez tartozik. A Maros völgye szeli ketté. Az egész terület legelő, erdő és bányaterület, eléggé sajátos gazdasági formákkal. Gazda-

sági és közigazgatási szempontból egészen jól alkothatna önálló közigazgatási egységet. Azután ott van egészen távol-keleten a régi székely terület, amelynek két megyéje tisztán magyar. Az egész területnek 668.000 lakosa közül 76% magyar. Ezt a területet teljes egészében Romániához csatolták.

Igy mehetnék tovább, de most már elég sok vonást rajzoltam fel arra, hogy bizonyos következtetéseket vonjak és a többi részterületre azután térjek át.

Első és legfőbb következtetésem mindezen tényekből az, hogy a nemzetiségi kérdést nem lehet kaptafa szerint megoldani. Minden többé-kevésbé vegyes területen találunk ellentétes és összeütköző érdekeket. Minden ilyen helyzetben csak az érdekeknek kölcsönös kiegyenlítése, kompromissuma hozhat megoldást, békét. Magyarország példáját azokból az okokból használtam itt fel, amelyeket bevezetőül mondtam; azért mert Magyarország néprajzi térképe feküdt előttem — és más ilyen méretű térkép nincs. De éppen ilyen jól használhattam volna más, Magyarországon kívüli példákat. Ott van pl. Dobrudsza példája, amelyért Románia és Bulgária verseng és amely ma egészében Romániáé. Délkeleti részében jól körülhatárolható töröklakta terület van, — igen erős török többséggel. Déli részében nem is egészen tisztán bolgár terület van. Nyugati részében nagyobb területet tisztán oláhok laknak. De északkeleti részében van egy terület, amelyen nem lehet megállapítani semmiféle többségi nemzetet sem. Csak annyit lehet mondani, hogy nagyon kevert, mert minden községben vannak törökök, oláhok és oroszok.

Minden ilyen esetben a jogok, az érdekek, a törekvések kiegyenlítésére, kompromissumára van szükség.

Ezeknek a népi, vagy nyelvi kompromissumoknak a szükségességét párhuzamba állíthatjuk például a gazdasági téren való kompromissumokkal, az ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi érdekek kompromissumával. Miért nem lehetne nyelvi téren is hasonlóan megtalálni a megfelelő kompromissumokat, amikor a gazdasági életben az ilyen kompromissumot a különböző foglalkozású lakosságelemek között természetesnek tartjuk. Napról-napra jobban látják az emberek azt, hogy a nemzetiségek tisztán ethnikai meghatározását Európa legutolsó nemzedékei túlhajtották. Ez nem annyira a tudósok, mint inkább a politikusok bűne, akik aláhúzták ezeket az ellentéteket, azért, hogy a politikai egységeket jobban egybeforasszák, vagy egyes nemzetiiségeknek egymás elleni érzelmeit jobban kihasználhassák. Így azután sokszor tisztára politikai ambíciókat valami magasabbrendű ethnikai államisággal, népiség (Volkstum) vagy állam gondolatával igyekeztek alátámasztani — és éppen egy francia kollegám mutatott rá arra, hogy azt a földrajz, a gazdasági élet

és századok szokásaival való teljes ellentétben tették. Önöknek bizonyára nyelvükön van az a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy a mi generációnkban annyira általános lett a nemzetnek, a nemzet fogalmának ethnikai, faji magyarázata; hogyan volt lehetséges az, hogy a fajt, a nemzetet végeredményben azonosították a nyelvvel, amely hosszabb történelmi időszakokra sokkal gyengébb erejű tényező. A főok az, hogy bizonyos események különösen a múlt század közepe óta egyes helyeken a nemzet ethnikai fogalmazását tolták előtérbe és az etnikum hordozójaként a nyelvet húzták alá.

E tétel illusztrációjaként legyen szabad felemlítenem azt, hogy a két legnagyobb nemzeti mozgalom, amely nagy, ethnikailag megalapozott államegységek kialakulására vezetett, az olasz és a német, éppen annyira gazdasági és földrajzi volt, min faji; éppen annyira megszabta ezeket a földrajzi helyzet és éppen annyira elősegítette a gazdasági érdek, mint a faji egység gondolata. Gazdaságilag természetes volt a rengeteg apró vámhatár lerombolása és földrajzilag éppen olyan világos volt, hogy azt a sok apró tájat, amely az olasz és német területet alkotja, azokba a jól meghatározott, különösen az olasz esetben jól megalapozott nagytájakba kapcsolják össze, amelyek ma ezeket az államokat alkotják. De a nemzeti gondolat, mely akkor tört előre, erős volt és azt írták a zászlókra. Hanem azért abból, hogy egy vagy két ethnikai alapú nemzetiségi mozgalom a gazdasági érdekekkel egyezőnek és földrajzilag logikusnak mutatkozott: nem következik az, hogy ethnikai és földrajzi alapon a gazdasági helyzeteket mindenütt feldönthessük.

Most visszatérek arra a kérdésre, hogy miért olyan nehéz általában és különösen ma vegyesnyelvű területeken megállapodásra jutni a népek között? Azért, mert a nemzetiségeket arra tanították, hogy gyűlöljék egymást. A kérdésnek éléreállítása előtti időkben számos vegyesnyelvű területen — ahol nem volt semmiféle nemzetiségi gyűlölet sem — lehetett megoldásokat találni — és valóban találtak is. Jó példája ennek a XVI. és XVII. századbeli Erdély. Nem akarok hosszú történelmi fejtegetésekbe bocsátkozni. Nem is említeném fel ezt a történelmi példát, ha a régi erdélyi alkotmány nem tartalmazna sok olyan részletet mellett, amelyek itt talán kevésbé érdekelnek és amelyek a kor szellemének és a helyzetnek voltak megfelelőek, olyan érdekes rendelkezéseket is, amelyek kis területen együttélő, különböző nemzetiségek jogainak igen világos conceptióját tükrözi vissza. Ugyanazoknak az eseményeknek a kölcsönös tisztelete, a nemzetiségi kérdésnek szerencsés megoldása tette lehetővé ennek a több nemzetiség által lakott kis államnak azt, hogy Európa történetének két legzavarosabb századába nemzeti egységben és erőben álljon ellen a szultánoknak is, Ausztria

császárainak is. Az erdélyi alkotmány három nemzetiséget ismert el: az önkormányzattal rendelkező székelyt; az önkormányzattal rendelkező szászt — és a magyar vármegyei nemességet. Ez utóbbi osztályt és nemzetiséget csupán csak magyarnak nevezték, — de bővíben találunk benne más nemzetiségűeket és nyelvűeket is, akiket nemesi rangra emeltek és akiknek ezen az alapon politikai jogaik is voltak. Erdélynek tehát, úgy mondhatnám »föderális alkotmánya« volt, közös parlamenttel és a fejedelem személyében közösen választott államfővel. Mindegyik nemzetnek megvolt a régi jogok alapján a maga területe. Mindezekre bizonyára emlékeznek első három, itt, e helyen tartott történeti előadásomból. Idáig bizonyos mértékben hasonlítható ez az alkotmány, ha úgy tetszik, modern alkotmányokhoz, sőt talán éppen az amerikaihoz is. Talán még inkább hasonlítható volna a svájcihoz. De jellegzetesen különbözik mindezektől abban, hogy a területi önkormányzat és a személyi területeken kívüliség úgy volt kombinálva benne, hogy a nemzetiségisúrlódásokat lehetőleg kikapcsolják. Így elsősorban valamennyi székelynek, szásznak vagy magyarnak iskolai, egyházi ügyeire, jogszolgáltatására vonatkozólag bizonyos közös önrendelkező joga volt, bárhol laktak is. Másrészt az autonóm nemzetiségek, illetőleg testületek azzal a, hogy úgy mondjam: exterritoriális joggal is rendelkeztek, hogy — bárhol lakott is az illető, akár saját nemzetének a területén, akár a másikon — saját nemzetének a bírása alá tartozott.

Nem kell emléketemnem önöket arra, hogy itt egy korábbi alkotmányról beszélek, amelyet a modern időkre eredeti formájában változtatás nélkül nem lehet alkalmazni. De bizonyára Önök is látják, hogy érdekes és eredeti gondolat áll előttünk, amely megfelelően modernizálva, megadná a kulcsát a mai nemzetiségi kérdések megoldásának is.

Ezek után visszatérek saját — geográfiai — kutatásaim mezejére. Ezekből azt a következtetést szűrtem le, hogy minden területen, amelynek sajátos néprajzi települési típusa van, ez a típus együtt jár a településnek sajátos formáival, a falvak alaprajzával, építésével, jellegével sajátosságával; a földművelésnek, a földek felosztásának bizonyos sajátos típusával; a földművelési rendszernek és a művelésmódoknak bizonyos sajátosságaival. Mindezek a jellegzetességek — ezeknek a különféle tájaknak a kidomborítására természetesen a városok, a rendesen igen vegyes bányaterületek jellegét is belevontam — megadták a lehetőségét annak, hogy igen kifejezett egyéniségű népi tájakat rajzoljak meg.

Ha ezt az összes tényezők mérlegelésével visszük keresztül, megteremtjük annak a lehetőségét, hogy politikai és gazdasági szempontból megtaláljuk az illető területek jellegéhez legjobban

találó közigazgatási rendszert, amelyet nem szabad se más területről lemásolni se teoretikailag általánosítva kigondolni.

A föld természletes tájait nem a tudomány ismerte fel először. Az emberek józan esze már a régmúlt századokban megérezte ezeket az egységeket. Ha a tudományos felismerésben visszajutunk a tájhoz, hogy úgy mondjam, újra felfedezzük a tájakat tudományos úton, ez nem más, mint hogy művelődésünk fejlődésében lépésről-lépésre kiküszöböljük világszemléletünkől azt, ami önkényes, — és mindjobban fel tudjuk fogni logikusan is azt, amit régen csak érzett az ember: a való világ-nak bonyolult összeszővődését. Újra mindjobban lehetővé válik a tudományban a synthesis; lehetővé válik a synthesis alkalmazása mind abban is, amiben a tudomány segítségét keressük. Az analitikus munka nem mutatja az életet a maga valóságában. Csak segíti a tudóst a részletek megismerésében, a valóság megközelítésében. Az emberi haladás azonban az analitikus és a synthetikus munka kölcsönös megtermékenyítéséből keletkezik. Az analitikus tudományoknak a XIX. században és a mi századunkban való óriási előrehaladása képessé tesz arra, hogy e tényeknek sokkal nagyobb összege alapján meglátásunkban sokkal mélyebbre mehessünk és szélesebbkörű synthesisist építhessünk fel.

Még egy dolgot szeretnék felemlíteni Önök előtt: egy saját közigazgatási conceptiómmal mondhatnám párhuzamos megoldási kísérletet, — Franciaországban. Története és periódusai egészen érdekesek. Először a költészetben jelenik meg a gondolat, azután a tudományban, speciálisan a földrajzban. Az első periódus Dél-Franciaország nagy költőjének, Mistralnak a nevéhez fűződik. A másikat leginkább korának — a XIX. század végének — legnagyobb geografa, Vidal de la Blache nevével jellemezhetnők, aki a francia tájrajzi monográfiák irodalmát indította meg, amely ma olyan virágzó. A francia regionalismusnak — mert hiszen erről van szó — harmadik korszaka a politikai korszak. Amikor Clementel kereskedelmi miniszter néhány geografa, speciálisan Hauser segítségét is igénybe véve a 119 kamarai terület 19 terjedelmesebb tájegységbe való összevonására tervezetet készített, törekvése az volt, hogy a természetes összetartozó területeket a természetes súlypont körül kapcsolja össze abban a feltevésben, hogy a természetes adottságok így jobban fogják szolgálni a további fejlődést. Ez az egész gondolatmenet és okadatolás, — amelyet Hauser professzor kis könyvében megtalálhatnak, amely a törvényjavaslatnak az alapindokolása volt — egészen összevág azzal, amire néprajzi vonatkozásban magam jöttem rá. Alig kell Önöket, amerikaiakat különösen elmékeztetnem arra, amit Osborne professzor Madison Grant (*The passing of the*

great race) könyvének előszavában mond. Ha ezekre visszagon-dolnak, tisztán áll Önök előtt, hogy egyes embercsoportoknak, legyenek ezek fajilag tiszták, vagy kevertek, évszázados hagyományokon alapuló szokásai sokkal erősebb, tartósabb összekötő szálak a nyelvnél. Ezek a szokások adják meg a természetes tájaknak emberi típusát. Új tájak — az emberiség által újonnan megszállottak — emberi típusukat a colonisatio és a letelepülés módja által kapják.

Mint mondtam, úgy találtam, hogy a Bánát az ethnikai kevertségnek egy sajátos típusát mutatja. Egynemzetiségű falvakat a világ egyik legkevertebb nemzetiségű tájában. Ezeknek a XVIII. századbeli telepes községeknek a földművelési rendszere is meglehetősen egyforma és e területnek szerb és oláh települései a települések formáját és az emberek szokásait illetőleg szintén sokkal közelebb állanak a bánáti német falvakhoz, mint más vidékeknek szerb és oláh falvaihoz. Így van a magyar falvakkal is. És ha Önök átlépnék e területnek bármely, fent már említett határát, a településnek azonnal más típusát és a gazdaság gyakorlásának is más módozatát találják. Északon és nyugaton, túl a Maroson és a Tiszán, az általános tanyatelepülés területén a magyar alföldnek jellegzetes nagy földműves-városait találják. Ilyen városokat, ilyen tanyákat, nem találunk a Bánátban sehol. Keleten piszkos kis oláh hegyi falvakat találhatnak, amelyek a völgyek mentén másznak fel, vagy a hegyoldalakon vannak elszórva. Délen Szerbia, apró falvaival találkoznak, amelyek rendszerint dombtetőn fekszenek; kis mezei városaival a völgyekben.

Minden néprajzi tájnak megvan a saját jellege. Tudományosan beszélve: ezt a jelleget nem az a tény határozza meg, hogy a területet cseh vagy lengyel, török vagy bolgár, tót vagy rutén többség lakja-e, de abban van jellegének lényege, hogy milyen módon keverednek egymással a népelemek az illető területen.

Majdnem azt szeretném mondani, hogy különbséget kell tennünk physikailag kevert és chémiailag kevert népelemek között a különböző tájakban. Ezt itt inkább néprajzilag, mint anthropológiailag értem. Olyan területeken, mint Erdélyben a szász terület, ahol a szászok és az oláhok nem házasodnak össze, physikai keveredésről beszélhetünk. A keleti tótságban, amint leírtam Önök előtt, ahol az összeházasodás gyakori, a nemzetiségeknek chémiai keveredéséről beszélhetnénk. Ez utóbbiban a nemzetiségeket a közigazgatási souverainitás szempontjából elválasztani: körülbelül lehetetlen volna. De ez nem jelenti azt, hogy nem lehetne megtalálni az ilyen típusú területekre is a megfelelő közigazgatási formát. Éppen ez a két példa mutatja azt, hogy különböző formákat kell keresnünk. Az elsőben

inkább compromissumos megoldást kell keresnünk, a második esetben a közös szokásokon és a rokoni kapcsolatokon kell felépíteni a politikai együttélés lehetőségét.

Vannak persze olyan területek is, amelyeken egyetlen nemzetiség lakik. Így Magyarország leírásában említettem Önöknek a délkeleti, tisztán románok által lakott éket, a tisztán magyar lakta Nagy-Alföldet és a távolkeleti székely területet, nyugaton egy kis tisztán német területet, a Vág völgyében tiszta tót területet. Ezek a területek, mint közigazgatási egységek, a politikai tudomány, vagy a gyakorlati politika szempontjából nem okoznának különösebb nehézséget. De az ezekre alkalmazott közigazgatási módszerek nem alkalmasak arra, hogy a többé-kevésbé kevert területekre is alkalmazzuk őket. Ezekre a területekre más természetű megoldásokat kell keresnünk, politikai és gazdasági vonatkozásban egyaránt. Más megoldást kell találnunk oly területen, ahol minden falu egynemzetiségű, de ahol nincs egyetlen járás sem, amely tiszta nemzetiségű legyen. Ismét más megoldást kell találni oly területen, ahol az egyes járások többé-kevésbé egynemzetiségűek. Magyarországon vannak ilyen egynemzetiségű szigetek, amelyek megyényi nagyságúak. Vannak olyanok is, amelyek sokkal nagyobbak.

E különböző típusú területeken egy nyelvnek egyedüli használata és uralma más-más közigazgatási kategóriákban volna csak alkalmazható. Egyik helyen csupán a faluban, a másik területen a járásokban, a harmadik fajta területen a megyékben, a negyedikben nagyobb egységes területeken. Ahol teljes keveredés uralkodik, ott természetesen compensationak, compromissumnak van helye, mindezekben az egységeken belül. És itt a legjobb útmutató talán a régi erdélyi alkotmány lehetne a területi önkormányzat és a területenkívüliség kettős rendszerével.

Ismét más megoldást kell találnunk akkor, ha két nemzetiség oly keverten lakik egymással, hogy jóformán az egyes házakig össze van keverve. Mindenütt a való életnek a mélyére kell menni és a helyzet jellegzetessége szerint kell cselekedni. Hogy ezt világosabban lássák, elmondok egy más esetet: Erdélynek három részében a magyarok és az oláhok a következő arányban laknak:

Táj	Össznépesség	Magyarok	Oláhok	Németek
Szilágyság	394.000	26·6%	70·5%	—
Szamosvidék	362.000	34·6%	61·6%	2·5%
Mezőség	181.000	38 %	58·3%	—

Ez a három terület határos. De nem lehet egységnek tekinteni és egységbe foglalni. Az első területen, amely az

Alföldre nyílik és a harmadikon, amely az erdélyi medencének fátlan, dombos középső részéhez tartozik, nincsenek fontosabb városok és különböző, részben egynemzetiségű, részben különböző arányban kevert falvak teszik az egész települést egypár hasonló mezővároson kívül. A középső területen, amely a két előbbit elválasztja, néhány nagyobb város van, főleg a folyók mentén, köztük: Kolozsvár. Ezek a városok magyarok. A terület falvai többségükben oláhok, de az oláhság aránya nyugat felé apad.

Azokon az egynyelvű területeken kívül, amelyeket fent már említettem, az ország közepét egy hatalmas, majdnem tiszta magyarlakta terület foglalja el, körülbelül 8,800.000 lakossal, amelyet a térkép következő jelzésű területei alkotnak: KA., DT., D., Ta., H., NyÉ. és nagyrészt Bi (5. ábra).

Ez a terület — ha tisztán csak a nyelvi tényező alapján, osztanók fel a területeket — egyetlen nagy egységet alkotna. Más szempontokból azonban, amelyeket a nyelvileg különböző területeknél is tekintetbe vettünk, nem egységes. Ezt is feloszt-hatjuk földrajzi alapon, a települések formája és jellege alapján amelyeket részben földrajzi, részben történelmi okok alakítottak és amelyekkel az életmódnak, a gazdálkodás formáinak bizonyos különbsége jár együtt. Túlhaladná ennek az előadásnak a kereteit, ha most az életmódnak és a gazdálkodás formáinak a részletezésébe mennénk.

Magyarországot, melyet itt példaként használtam, ezeken az alapokon bizonyos egységes jellegű területekre lehetne osztani és mindegyik ilyen területnek megvolna a sajátos nemzetiségi keveredési jellege is, sajátos típusos településformája is; a mezei gazdálkodásnak és sok minden ettől függő körülménynek a sajátossága. Ezekkel egyforma érdekek járnak. Ezek a területek gyakran ugyanazt is termelik, termelésük, mint gazdasági egységekké sajátságosan volna irányítható úgy, amint Clemen-tel indítványozta a francia tájakra vonatkozólag. Mindegyiknek megvolna a saját gazdasági központja, úgy, amint a gazdasági élet fejlődése történelmileg kialakította. És mindezekon kívül, talán mindenek felett állana a lakosságnak bizonyos egysége, életmódja, az érdekek és a közös helyi történelem egysége. Ezek nyilvánvalóan erősen összefűzik az embereket.

Sok mindent lehetne még mondani erről, de időm rövid és Önök ezekből meg fogják érteni, mert hiszen már majdnem nyilvánvalóan következik az, hogy a közigazgatási megoldások a részletekben hogyan alakulnak ki. A jogszolgáltatás, a közigazgatás, az iskolák, a választási rendszerek részleteibe e geográfiai felosztással kapcsolatban ma nem megyek bele. Nem is akartam ma rámutatni másra, mint a nemzetiségi problémának egy új oldalára, amelyet alig ismernek és amellyel sohase foglalkoztak.

Azt hiszem, hogyha a problémát erről az oldaláról fognák meg, vagy fogták volna meg, közelebb lenne a Magyarország területén felmerült kérdések helyes rendezése is. Közelebb vezetne, mint a politikusok megoldása, vagy a békeconferentiáé, amely nem ismerte ezt a kérdést. Politikusaink olyan eszméhez ragaszkodtak, amelyet már nem lehetett tökéletesen keresztülvinni, a részletekkel pedig nem igen törődtek. A békeconferencia azt az egyszerű módszert választotta, hogy a souverainitást egyik kézből a másikba adta, ahelyett hogy a népek igazgatásának és közigazgatásának a rendszerét elvileg átrágtta és megváltoztatta volna. Mert a közigazgatás formáiban, beosztásában nagyban és egészben azonos maradt, de a kivitelben, tartalmilag lényegesen rosszabbodott.

Hogy egy ilyen bonyolult kérdést valóban jól és az állandóság biztos reményével oldjunk meg: alaposan kell tanulmányoznunk az életet, a viszonyokat. Ha olyan problémákat veszek elő, mint például a sokat vitatott macedóniai, albániai, tráciai, vagy örmény problémát, valóban nem tudok egyetlen tudományosan, komolyan számbavehető megoldási kísérletet sem találni az egész irodalomban. A megoldások mindig ugyanazok: az egyes területek souverainitásának az átcserélése egyik kézből a másikba. Nem érzem magamat hivatva arra, hogy megállapítsam, hogy a souverainitás jog és igazság szerint ezen idegen területeken kinek a kezébe való. Csak arra hívom fel figyelmüket, hogy bizonyos macedón területek, amelyek a balkán országok megegyezése alapján az első balkán háború után Bulgária kezébe kerültek, a második balkáni háború után Szerbia vagy Görögország souverainitása alá jutottak — és ugyanazoknak a balkán államoknak a döntése és érvelései alapján. Mindkét esetben az a hatalmasság formált jogot e területekre, mindenkor nemzetiségi alapon, amely hatalmasság az erősebb volt. Ha ilyen alapon történnek a döntések, akkor semmi biztosítékunk sincs arra, hogy 1921 után hasonló cserék hatalmi alapon ne forduljanak elő. Semmi okunk sincs azt hinni, hogy Macedóniában ez a folyamat nem folytatódik tovább hasonlóan évtizedeken át, ha ilyen alapon állunk és maradunk.

Azt mondtam, hogy mindeddig nem állítottak fel tudományosan, azaz kritikailag átszűrt constructív módszereket, hasonló kérdések megoldására. Hozzá kell tennem, hogy azokban a döntésekben, amelyekkel a XX. századi Európának a sorsát eldöntötték, egymással homlokegyenest ellenkező nézőpontokat, határozatokat, indokokat lehet találni. Minden ember tudja, hogy a békeconferenciák Európa területeinek új beosztását néprajzi alapon akarták keresztülvinni. Úgy tartották, hogy ez a tényező minden hagyománynál, gazdasági adottságnál, érdeknél erősebb. De ennek ellenére se tartották be mindenütt

ezt a mindent irányító alapprincípiumot és a mi szomszédaink javára például ezt az elvet stratégiai és gazdasági korrektíókkal igyekeztek »javítani«. De erről ne beszéljünk. Ma csak elvi dolgokról akarok beszélni.

Engedjék meg azonban, hogy egy érdekes kis ellentétet mutassak be. A Népszövetség az Aaland szigetek hovatartozó-

5. KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSNAK JAVASOLT TERMÉSZETES TÁJAK.

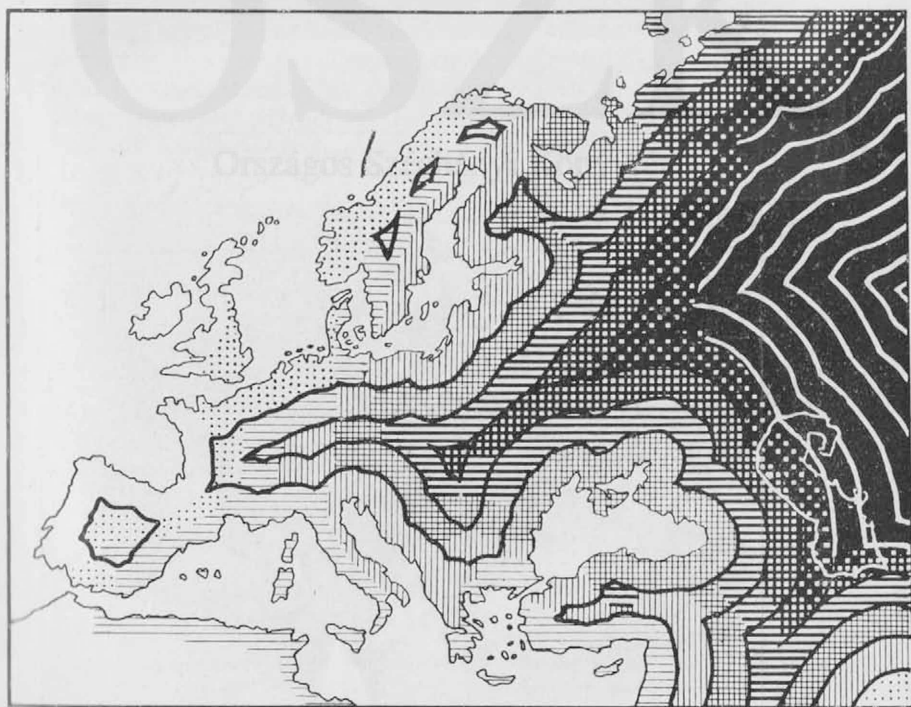
ÉNy. (Észak-Nyugat), 85% tót, akik a Vág völgybe központosulnak; **BV.** (Bánya-vidék) 55% magyar, 40% tót, akik lejárnak munkára a Nagysátrózkodra; **KT.** és **ÉK.** (Keleti Tótvidék) 51% magyar, 26.5% tót, 15% rutén, 6% német, a nyugati rész Kassai város körüli csoportosul, mindkét rész folyói legyezőszerűen futnak össze délen; **M.** (Máramaros), 45% rutén, 23% tót, 17% német, 15% magyar, az Alföld felé élesen végződő magas hegyvidék, összes völgyei az Alföldre nyílnak, semmilyen más irányba nincsen összeköttetésük; **KA.** (Kisalföld, nyugaton az Alpok nyúlványaival) 60% magyar, 20% német, 13% tót, a legmagasabb fokú mezőgazdaság területe Magyarországon, cukorrépa terület; **DT.** (Dunántúl) 78% magyar, 15% német, erősen hullámos terület, amely délen az éles horvát néphatárig terjed; **D.** (Duna-vidék), 88% magyar, kereskedelmi centrumok, mint Budapest körül és nagy kereskedelmi útvonalak, mint a Duna mellett elhelyezkedett települések és falvak típusa; **Ta.** (Tanyák), 63% magyar, 27% tót, az utóbbiak csak öt községben délkeleten, központi síkság típusos óriási földműves városokkal, hajdan kis falvak és falucsoportok közt megszűnt területtel; **H.** (Hajdú), 99.5% magyar, a nagy földműves városoknak ugyanaz a faja, de kevésbé szétszórt tanyákkal, Debrecen városa körül csoportosul; **Ny & É.** (Nyír és Ér), 82% magyar, az Alföld északi-keleti falusias települési része, amelyet nem pusztított el a török; **Bi.** (Bihar), a Bihar-hegység nyugati lejtője és a határos alföld, a hegyeket románok lakják, a síkságot és hajdan a hegységbe benyúló völgyeket is magyarok, 47% magyar, 47% román; **Bács** (Bácska), 24.5% magyar, 36% német, 31% román, 20.5% szerb; **Bán** (Bánát), 16.8% magyar, 27% német, 30% román, 20.1% szerb; **KrH** (Krassói és Hunyadi hegység), 83% román, ez a görög keleti románok fő területe; **Ma** (Maros-völgy), 72% román, 20% magyar, az utóbbiak a városokban; **Sza** (Szamos-völgy), 62% román, 35% magyar, ugyanúgy mint az előbbinél leginkább a városokban; **Szi** (Szilágy), 27% magyar, 70% román, akik húzódnak lefelé az Alföld felé; **Me** (Mezőség), Erdélyi-medence, erősen hullámos, fátlan, de termékeny dombvidék, 38% magyar, 58% román, **Sza** és **Szi** a népesség arányszámát tekintve ugyanaz, mint **Me**, de míg az utóbbi kettő teljesen kevert, addig **Sza**-ban etnikai elkülönülés van a városok és falvak között; **Szá. I.** és **II.** (Szász terület), 30.5% német, 53% román, 13% magyar; **Szék** (Székely terület), 76% magyar.

6. EURÓPA TENGERTÁV-TÉRKÉPE.

A párhuzamos fekete ill. fehér vonalak a tengertől való 200, 400, 600 stb. kilométer légvonal-távolságokat adják. A sötétségi skála a tengertől mint világvonal-tól való tényleges távolságot igyekezik illusztrálni. Az óceántól 200 km-nél nem messzebb fekvő területek tartoznak az I. fokozatba; a valamivel tártabb tengeret körülvéző területek már a 2.-ba, a Fekete-tengert körülvevő területek az 5.-be. A térkép azt is mutatja, hogy Magyarország keleti része Nyugat-Európának a legnagyobb tengertávjában fekvő szigete.

5.

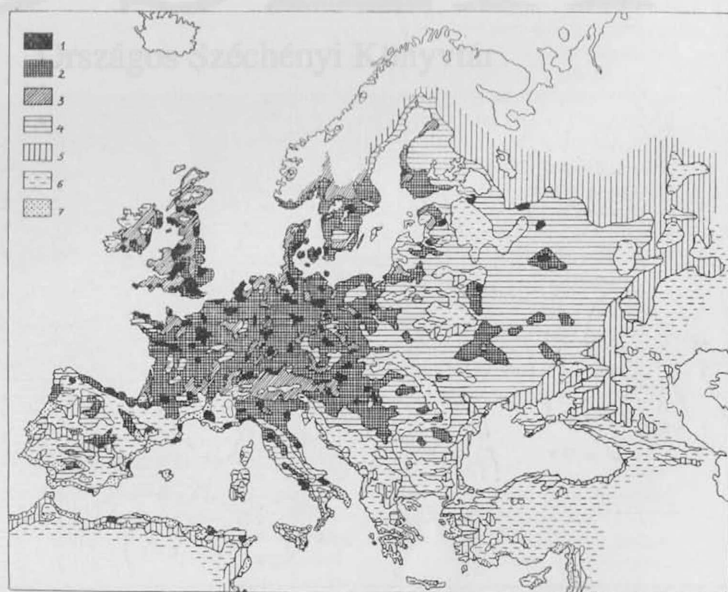

6.

7.

8.

ságának az eldöntésére 1921-ben bizottságot küldött ki. Ez a bizottság 1921 április 16-án beadott jelentésében azt indítványozta, hogy ezek a szigetek, amelyeknek lakossága nemzeti-séileg, nyelvben és művelődésben 96,2%-ban svéd, maradjanak Finnországhoz csatolva. Mert: 1. ezekhez a szigetekhez kétségtelenül souverain joga van. E szigetek Finnországnak integrális részét alkották akkor, amikor Finnország függetlenségét 1917-ben kimondották és elismerték; 2. mert ha elvennék, a finn állam állagát megváltoztatnák.

Az okadatolás még a következőket tartalmazza:

»Egy állam kisebbségei nem zavarhatják meg ennek az államnak a rendjét egyszerűen azért, mert nyelvi vagy vallási alapon az állam közösségét el óhajtják hagyni. Egy állam népe egyes csoportjainak ilyen secessiója egy az államok politikai és területi integritásával homlokegyenest ellenkező szokást rendszeresítene és anarchiához vezetne. Egy kisebbség elválása és más államhoz való csatlakozása vagy függetlenítése csak kivételes esetekben lehet megoldás és csak abban az esetben alapulhat jogon, ha a kérdéses állam nem képes, vagy nem akarja semmiképpen sem megadni kisebbségeinek a megfelelő garanciákat.«

Ez mutatja önöknek, hogy a nagy kérdések megoldása milyen homlokegyenest ellenkező elvek alapján történt. Nemzetközi biztonságot csak úgy érhetünk el, ha elveinket a tények alapos ismeretére építjük fel. És azt, amit teszünk, meg is kell tudnunk magyaráznunk. Ahelyett, hogy annyit beszéljenek a

7. AZ EURÓPAI MEZŐGAZDASÁG KATEGÓRIÁI 1880 KÖRÜL.

Szerkesztették Teleki Pál gróf és dr. Koch Ferenc egyet. tanársegéd.

1. *Vásár, zöldségtermelés, virág, tejgazdaság, gyümölcsstermelés.* 2. *Belterjes földművelés.* 3. *Belterjes állattenyésztés.* 4. *Közepes intenzitású földművelés (átlagos állattenyésztéssel).* 5. *Külterjes földművelés.* 6. *Külterjes állattenyésztés.* 7. *Belterjes mediterrán földművelés és arborescens kultúra. — Az erdők ezen ideiglenes feketében rajzolt vázlaton nem ábrázoltuk.*

8. AZ EURÓPAI MEZŐGAZDASÁG KATEGÓRIÁI A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT.

Szerkesztették Teleki Pál gróf és dr. Koch Ferenc egyet. tanársegéd.

1. *Vásár, zöldségtermelés, virág, tejgazdaság, gyümölcsstermelés.* 2. *Belterjes földművelés.* 3. *Belterjes állattenyésztés.* 4. *Közepes intenzitású földművelés (átlagos állattenyésztéssel).* 5. *Külterjes földművelés.* 6. *Külterjes állattenyésztés.* 7. *Belterjes mediterrán földművelés és arborescens kultúra. — Mint fent, erdők nélkül.*

nemzetiségi és faji kérdésről, jobb volna, ha alaposan tanulmányoznák a való életet. Saját szemeimmel láttam a háború alatt, hogy délorosz földművesek, akik mint foglyok, hazánkban földműves munkát végeztek, igen jól megértették a magyar földművest és az őket, — az egyforma gazdasági eszközük, egyforma termelvények, egyforma művelésmód alapján. Majdnem azt merném mondani, bármilyen furcsán is hangzik, hogy két kapának az egyforma alakja természetesebb összekötő kapocs lehet, mint akárhány politikai érv és jelszó. Mennyivel inkább kell, hogy olyan emberek, akik évszázadokon keresztül együtt éltek, jobban megértsék egymást, mint azokat, akikkel nem éltek együtt. Ha az államférfiak több figyelmet fordítanának az élet apróbb részleteire, úgynevezett imponderábilaira, nagy lépést tennénk a nemzetek közötti viszony jobb megértése felé. Rájönnénk arra, hogy azok a dolgok, amelyeket apróságnak nézünk, az életnek mindennapi kis eseményei hozzák össze az embereket, az embercsoportokat, a népeket. A nagy politikai kérdések nagy általánosságban kevésbbé érdeklik őket és ezeket sokszor csak arra használják és alkalmazzák, hogy elválasszák őket (v. ö. 16. ábrával).

A legutóbbi időben sokat beszéltek a nyelvi, történelmi, stratégiai és gazdasági argumentumokról és túlkeves figyelmet fordítottak a hagyomány erejére, amely a népeket a valóságban összeköti. Erre a hagyományra akartam felhívni az önök figyelmét, a mindennapi élet hagyományára. Meg vagyok győződve arról, hogy lassan-lassan felismerjük ennek a hagyománynak az erejét, mert gyökerei mélyen belenyúlnak az emberiség történetének lelkeségébe (v. ö. a következő, Európáról szóló előadásokat).

Vegyük tudomásul, hogy ez az erő létezik. Emlékezzünk rá és tartózkodjunk attól, hogy többé-kevésbbé mulandó politikai alakulatok vagy törekvések érdekében szembehelyezkedjünk az emberi természetnek ezzel az erejével. Ha az emberiség jobb jövője felé törekszünk, kevesebb politizálást kell üznünk, jobban kell tanulmányoznunk az ember természetét és életét, különösen a világ egyes területein.

III.

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI HELYZETE ÉS SOKOLDALÚ NEHÉZSÉGEI.

(Előadás a müncheni Német-Magyar Egyesületben 1930-ban. Megjelent ugyanannak kiadványaiban, Südostverlag, 1930, valamint az Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar földrajzi intézetének V. kiadványaként.)

Magyarország Európában fekszik. Ez banálisan hangzik, — és mégis sokat mond annak, aki érti.

Földfelszínünket tengerek, sivatagok, sarki tájak és magas hegységek nagy kamarákra osztják. Ezeknek a majdnem continens nagyságú nagytájaknak jellegét a klíma adja meg, amely minden élők felett uralkodik. A klíma alakítja a növényzetet (vegetatiót), ez vonja meg a flórák határait, formálja a talajt, alakítja az emberek életformáit, gazdasági tevékenységüknek jellegét — és mélyen befolyásolja gondolatviláguknak kialakulását is.

A körülmények azonossága, az anyagi és szellemi javaknak élénk anyagcseréje, a kölcsönös uralmi törekvések és függőségek Európa országai és népei között: nemcsak az életformák egységességét segítették kifejleszteni, hanem gazdasági, politikai vonatkozásokban és a közigazgatás formáiban is sokat egységesítettek és Európa államtípusát is mondhatnók egységesen alakították ki. Az emberiség életében ismerünk és látunk mediterrán, északamerikai, délamerikai, indiai... életformákat és gazdasági típusokat. De ha az államszerkezeteket és az államoknak életét jobban megfigyeljük, azt fogjuk látni, hogy ebben is megkülönböztethetünk európai és középamerikai, keleti és más államtípusokat.

Európa tehát egyike ezen életegységeknek, a világ ezen egységes típusú nagytájainak. Gazdagon tagolt óceáni táj, amelyet hidegövi erdők, ázsiai steppék, afrikai sivatagok, szóval kevésbé lakható tájak vesznek körül a szárazföld felől.

Európa az ember szempontjából rendkívül előnyös táj. Előnyei mind arra vezethetők vissza, hogy ez a táj gazdagon tagolt és hogy monszun-táj; a földnek egyetlen olyan nagytája,

amelyben nyugati monszun uralkodik és messze behatol a szárazföldbe.¹ Ezek az okai annak, hogy Európa egyike a föld évezredek óta legsűrűbben lakott nagytájainak, India és Kína mellett, illetőleg után.

Ez az európai nagytáj igen tarka népegyvelegeket egységesített magában, synthetisalt, többé-kevésbé egyforma életformára. Sajátos művelődést teremtett, amelyet a benne lakó, idevándorló népek egymás után magukévá tettek. Sajátos államformatípust fejlesztett ki, amelynek fejlődése a feudalismustól a parlamentarismussig ível.

Európát sajátos, önálló kialakulása élesen elválasztja és megkülönbözteti a föld összes többi nagytáitól. Népsűrűsége és életintenzitása — amelyek különben symbiotikus, egymást erősítő jelenségek — élessé teszi az ellentétet a szomszédos, akadálytájakkal szemben.

Európa tehát élesen szembeszökő egység. És minden, ami ebben az egységben fekszik, egészen beletartozik és elválaszthatatlanul együttéli életét e nagy egységben.

Igy Magyarország is.

Magyarország földrajzilag a középső Dunamedence állama. Népileg a magyar államot oly nép alkotta meg, amely a népvándorlás egyik legutolsó hullámaival Ázsia steppéinek délkelet-európai végéről vándorolt ide, nyugatra. Ez a keleti, finn-ugor-török vegyületekből keletkezett nép volt az, amely először és egyedül tudta kitölteni és politikailag összefogni a középső dunamedencét. Így keletkezik a föld ezen táján az ember és a föld synthetisé, a nép és a táj együttese, amely a művelődés és a társadalmasodás, az állami és gazdasági élet fejlődése során mind bensőségebb lesz.

Az államalkotó nép, amely az államnak traditióját adta, Európában tehát idegen volt. Népünk ez idegen, keleti tradícióból és jellegből sokat tartott meg. A Kárpátok fiatalkori gyűrt hegysége pedig befogta ezt a süllyedt medencét, amelyet a Duna átszel és amely így a természet által élesen megrajzolt földrajzi egyéniség. Mindazáltal és további történelmünk szempontjából a magyar népre a legfontosabb tény az, hogy ez a táj Európában van, az európai nagy tájnak alkotó része.

De mi ez az Európa? Fenti körülírásomból mindgyárt észrevehették, hogy ebbe a fogalomba nem kapcsolom bele Oroszországot, se a Balkán nagyrészét. A földrajzi, természeti tényezők is ezt diktálják. Mert Európának legeslegsajátosabb jellemvonása, életegységének legmélyebb tartalma és jelentősége: sokszerűsége, a sokfélének a synthetisé. Oroszországnak már felszíni jellege is ázsiai. Ázsiai mérhetetlen nagy tájegysége;

¹ Cholnoky: Klimatische Wirkung d. grossen asiat. Monsunsystems in Europa. Róma, 1915. (Cholnoky mutatott rá elsőként.)

ázsiai a tengertől való távolsága, elfordultsága ; ázsiai nagy ellentétességű klimája, az orosz táj fakóbb színei ; ázsiai a nép lelke, amelyet sokban e természeti tényezők formáltak meg.

A Balkán kisebb, Európához és Oroszországhoz nem mérhető tájegység, Európa félszigete, de a maga széteső centripetális és mégis elzárkózott jellegében nem igazán európai, történelmét pedig nagyrészt Előázsiaiával élte (6. ábra).

* *

Magyarország Európának — amelynek határait tehát a finn tóhátságtól a Balti-tenger parti tájai mögött, a Kárpátok külső lába mentén az Aldunáig és azután a Balkán-félsziget északi részén át az Adriáig vonhatjuk meg — periferiáján, keleti oldalán fekszik. A magyar medencét a Kárpátoknak délkelet felé éles sarokba futó ívével éknek is tekinthetjük, amely az orosz tábla és a Balkán közé ékelődik és amely hátrafelé, nyugat felé van nyitva. Ez adja meg Magyarországnak és résztájainak jellegét, ez írja elő azt a szerepet, amelyet Magyarország Európában, a résztájak egyenkint az ország történetében játszottak (11. ábra).

A Nagy Magyar Alföld, e résztájak legnagyobbika, a többinek a közepén — amely felé az összes folyók futnak, az összes lejtők lejtének — mindenkor összefogó központi táj, a haza szíve, a politikai súlypont volt.

A kisebb nyugati medence, az úgynevezett Kis-Alföld szintén süllyedésszerű, de deflációs medence, amelybe nyugat felől széles kapun lép be a Duna. Ez a medence a nagy medencének mondhatnám előszobája, kelet és nyugat felé szélesen feltárt kapukkal. A művelődéstörténelemben ez a medence mindenkor a nyugateurópai és az ősmagyar jellegnek az összeolvasztója volt. Ezt a szerepet töltötte be gazdaságilag is. De politikailag is mindenkor közbeeső táj volt, hídfő, ütköző állam és pedig történelmi szerepében is, gondolkodásmódjában is.

Keleten az Erdélyi Medence is süllyedésszerű táj, de magasabb, 300 méterrel a tengerszint felett. Hegyfalak veszik körül. Akropolis, egyszersmind kitolt erőd, védelmi állás. Ez volt történelmi sorsa is: erőd kelet felé, amelynek nem egy keleti vihart kellett feltartóztatnia; a török időben visszavonulási fellegvár.

Egész Európában, abban amit fent Európaként körülírtunk, hazánk a legnagyobb tengertávú táj. Continentális táj az óceáni, tengeri európai nagytájban. Nemcsak domborzatilag, hanem éghajlatilag is élesen kidomborodik.

Európában főleg két klímátípus uralkodik : atlanti és mediterrán. Mindkét klímátípus jellegzetesen óceánikus és minden continens mérsékeltövi, nyugati oldalán feltalálható.

De azért, hogy Európa hegységei, régiek és újak egyaránt, nagyban és egészben nyugatkeleti irányban futnak, és azért, hogy a Földközitenger ugyancsak nyugatkeleti tengelyben közel 4000 kilométernyire nyúlik be a kontinensbe — ezek a tengeri klímák itt, az óvilági északi kontinensen, a legmesszebb nyomulnak be a szárazföldbe.

Magyarország hatalmas nagy medencében fekszik, amelyet a fiatalabbkori gyűrthegységek ívei alkotnak. Ezek a fiatakorú gyűrthegységek e két nagy klímátájat, az atlantit és a mediterránt, az Atlanti-óceántól Elő-Ázsiáig nagyban és egészben elválasztják egymástól. Magyarország tehát ezek határán fekszik. De Magyarország egyben ott is fekszik, ahol ez az atlanti klíma kezd elyengülni, kiékelődni kelet felé. E két tény adja meg Magyarország klímafekvését, klímajellegét, ezzel a magyar gazdaságnak sajátosságát, és hozzátehetem: megszabja az ország gazdaságpolitikájának egészséges irányát. A középső Dunamedence klímája fő vonásaiban atlanti. A nyugat felé nyílt medencében az uralkodó szél minden évszakban nyugati és észak-nyugati. De mediterrán jellemvonásuk is határozottan és erősebben érvényesülne benne, mint Európa többi részében: őszi esőmaximum és hosszú nyári aszály. Télen pedig az atlanti és kontinentális ázsiai befolyások küzdenek egymással és okozák telünk hirtelen erős időjárásváltozásait.

Egy térképsorozaton, amelyet az összes klímátényezőket synthetizáló növények — bizonyos típusnövények — elterjedéséről keöpeczi Nagy Zoltán gyakornokommal rajzoltam, a magyar táj e jellemvonásai élesen kidomborodnak. Hegyi és dombvidéki tájaink az atlanti klíma jellegét viselik magukon, míg Kelet-Európa kontinentális klímájának főve az orosz síkságról az Alsó-Duna oláh síkságán keresztül ívben a magyar Alföld felé fordul és magában foglalja a nagy magyar Alföld középső részeit. A magas hegyvidékekben lenyúlnak az európai, boreális klíma jellemvonásai és növényei és hazánk délkeleti sarka felől benyomul és az ország belseje felé lassan vész el a mediterrán jelleg, a gesztenyével, szőlővel s a dohányval (2. ábra).

A különböző klímátípusok különbségei azonban a medence belseje felé elmosódnak, összeolvadnak, kiegyenlítődnak és a medence minden oldalán nagyobb az ellentét a határhegységek belüli és kívüli klíma, mint a medence belsejének különböző klímátípusai között. Az országnak egymástól öt fok szélességre fekvő északi és déli része között az évi középhőmérséklet különbsége csak másfél fok.

* *

A Közép-Duna medencéjének itt leírt jellegzetes földrajzi helyzete nagy vonásokban előírja e medencének, mint

emberi életterének szerepét; irányítja, korlátok közé szorítja az emberi sors alakulását. Az e medencében élő nép együtt kell, hogy élje Európával ennek fejlődését. De mint peremővi táj, rendszerint később éli meg a nagy mozgalmakat, mint Európának nyugati nagytájai és a táj jellegének különbözősége folytán változott, bizonyos mértékben letompított formában éli meg azokat.

A magyarok ebben az életterben gyorsan és teljesen keresztényekké és európaiakká lettek. Az átalakulásnak ezt a gyorsaságát részben talán a pusztai nép politikai érzéke és alkalmazkodó képessége is fokozta; de bizonyára a sors keze, a történelmi pillanat, a korszak is hozzájárult, amelyben a sors véletlene ide, a Közép-Duna medencéjébe hozott bennünket. Ha két-három századdal előbb jöttünk volna, a népvándorlás fergetegében valószínűleg tönkrementünk volna, akár csak a népvándorlás annyi, nálunknál erősebb népei. Ha viszont csak két-három századdal később hozta volna is őseinket nyugatra a sors, akkor a Közép-Duna medencéjében bizonyára már egy másik consolidált európai államalakulatra találtak volna.

A honfoglalástól kezdve Európával együtt éltük aztán történelmi sorsát és életét. De különálló, bizonyos mértékben elzártabb földrajzi helyzetünk és Európával szemben idegen népiségünk folytán mindazt, amit Európától átvettünk, amit Európa sorsából megéltünk, sajátos nemzeti formákban éltük meg.

A keresztény magyar állam megalakítása a feudalizmus korszakára esik. Szent István, aki erős kézzel leküzdvé minden ellenállást, népét véglegesen bekapcsolta a nyugateurópai kultúrába, átvette a feudalizmus bizonyos berendezkedéseit, különösen a gazdaságiakat, a királyi birtokadományok rendszerét, bizonyos mértékben a hűbérrendszert is. De nálunk sohasem fejlődött ki nyugati, a velünk szomszédos német birodaloméhoz hasonló hűbérrendszer. Államunk szervezete, alkotmányunk, a király és a nemzet közötti viszony a régi hagyományokhoz híven patriarchalis maradt. Gazdasági vonatkozásban ugyancsak megéltük az erdőirtásoknak nagystílusú mozgalmát, amely kolostorok alapításával, a szerzetesrendeknek és a főuraknak adott donációkkal járt; az országok határait a gyepűelvéből kitolta és a vonalhatárok létesítéséhez vezetett és végül a földművelést kiterjesztette és fejlesztette. Ez a hullám két-három évszázaddal később jutott hozzánk, mint ahogy Nyugat-Európából kiindult. Megosztottuk az európai sorsot a kereszties hadjáratokban való részvétellel is. Mint Európa legkeletibb, előretolt posztíóját először és legerősebben minket ért és pusztított el a tatárjárás.

Európa szellemi és művelődési fejlődésének is minden

mozgalmát, minden korszakát veleértük; a renaissance-t éppúgy, mint a reformációt; a vallásháborúkat is, — de ezeket is sajátos nemzeti formákban és sajátos okoknál fogva egyben mint alkotmányjogi harcokat vívtuk meg. A török uralom folytán való három részre osztottságunk következtében e háborúban szemben állottak a nyugati, habsburgi és a keleti, erdélyi országrészek.

A török uralom alól felszabadított Magyarország azután Európával velelte a XVIII. és XIX. század politikai struktúráváltozását és művelődési fejlődését. Mi is átértük a felvilágosodást, a szabadságharcokat; a negyvenes években átvettük és régi parlamenti rendszerünk helyébe állítottuk a nyugateurópai parlamentárismust, a miniszteri felelősséggel, stb.-vel. Ez egészen különös eset. Anglia mellett mi voltunk Európának egyetlen nemzete, amelynek ősi alkotmánya és népképviselte volt. Alkotmányunk — amely mindenkor valami élő, nem írott, hanem egyszerűen azoknak a törvényeknek a foglalata volt, amelyek a nemzet véérébe és öntudatába mentek át — az osztrák császársággal és gyakran elnyomó törekvéseivel való küzdelemben, önmagának a védelmében, — fejlődésében megállt, megcsontosodott, úgyhogy aztán abból, ami ősi volt benne, a felvilágosodás, a negyvenes évek és a liberalizmus generációi sokat feláldoztak a nyugateurópai felfogásoknak és formáknak. Az angol ipari forradalomból kiinduló, azt követő nagy európai gazdasági fellendülést is megéltük Európával; a múlt század hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveiben országunk résztvett ebben a fellendülésben és abban a bizalomban és önértetben, amely akkor eltöltötte Európát. Mezőgazdaságunk gyorsan belterjesedett és Ausztriával való vámközösségünk ellenére sikerült ebben az időben elég erős ipart is teremtenünk. Erre még visszatérek.

* *

Mindezt előre kellett bocsátanom, hogy a mai Magyarország gazdasági helyzetének bonyolult képét történelmi beállítottságban helyesen megláthassák.

Ismeretes, hogy Magyarországot a világháborúban legyőzött összes országok között a legerősebben feldarabolták; hogy államterületének 68, népességének 59%-át elvesztette, mindazokkal az energiákkal együtt, amelyek ezekben az elvesztett területekben és lakosságokban rejlenek; és hogy elvesztett saját magyar fajtájának negyedrészt, amely így ma idegen járomban nyög.

Közelfekvő dolog Magyarország mai gazdasági helyzetét ebből az egy szempontból szemlélni és megítélni. Különösen természetes ez önmagunkra vonatkozólag, amikor nálunk, köz-

vetlenül vagy közvetve, minden ember sokszorosán érzi e szerencsétlenség következményeit. És valóban, a kényszerbékék által megteremtett feldarabolás okozza a legnagyobb és különösen a legakutabb nehézségeket, támasztja gazdaságpolitikailag is a legnehezebb problémákat.

De nehézségeink, gazdaságföldrajzi helyzetünk nehézségei nemcsak ebből az egy forrásból származnak, bár a világháborús következmények a különbeni nehézségekre is újra hatottak és mindegyiket kiélesítették.

* *

Helyzetünk nehézségét fokozza az, hogy ez a kemény ütés oly időpontban talált bennünket, amelyben az európai gazdasági fejlődés és az egész világ gazdasági fejlődése gazdasági életünk átalakulását a legerősebben befolyásolta.

Amily fájdalmas reánk — tudományos szempontból rendkívül érdekes ez a helyzet. Mert nem egyetlen fejlődési folyamat hatásait kell vizsgálnunk, hanem sok párhuzamos és összefutó folyamatot, amelyek a háború folytán erősebb lendületet, gyorsulást és irányváltozást szenvedtek.

Soraimnak különösen német olvasói bizonyára ismerik az úgynevezett Thünen-féle törvényt, amely szerint a mezőgazdasági termelés különböző belterjességű fokozatai, illetőleg ezek területei, az ezekkel kapcsolatos ipari berendezkedésekkel — ha semmi akadály se ékelődik közbe — koncentrikusan helyezkednek el egy központ, a vásárterület körül. Thünen száz évvel ezelőtt állította fel ezt a törvényt, teljesen elméletileg, bár saját gazdaságában és szűkebb hazájában szerzett tapasztalatokból kiindulva. Munkájában — »Der isolierte Staat« — egy mindenféle más gazdasági területtől és külső befolyásoktól elszigetelt, egységes, akadályoktól nem szelt területet tételez fel. Itt teljes szabályossággal helyezkednek el a központi város, mint vásártér és fogyasztó terület körül, legbelül a legdrágább földeken a legnagyobb befektetéseket és termelési költségeket okozó belterjes művelődésmódok és ágak, a kerti művelés, a belterjes szántóföldi művelés; fokozatosan kifelé a külterjesek, a legelőgazdálkodásig (Rancho) és a vadászatiig. Ilyen gazdasági rendszerek, amelyekben a legbelterjesebb termelési ágak és területek közvetlenül a fogyasztópiac körül helyezkednek el, a világtörténelem folyamán mindenfelé létejtek, kezdve a szumir városállamoktól, a legrégebb politikai és gazdasági egységektől, amelyeket ismerünk. Az ókor gazdasági izoláltságában elég szembeszökő a törvényszerűség e városok körül. E történelmi példák ellenére Thünnennek profétának kellett volna lennie, hogy megsejtse, hogy ennek a rendszernek a megvalósulása az egész földfelszín felőlelő világ-

gazdaságra vonatkozólag már megindulóban volt akkor, amikor munkáját kiadta.

Az iparnak az az óriási fellendülése, amely a gőzgépek és egyéb gépek feltalálása és tökéletesítése következtében Angliában és rövidesen az Egyesült Államokban is megindul, és amelyet az angolok Industrial Revolution-nak neveznek; a technikai fellendülés nyomában kialakuló ezen ipari virágzás, amely a század közepén Európa szárazföldjére is átnyúlik: a munka és a munkás koncentrációja által rövidesen nagy vásárvárosokat és vásárterületeket teremt, fokozatosan egyetlen hatalmas, óriási fogyasztó néptöbbséggel rendelkező vásárteret Európa északnyugati részében. E fejlődés megindulása a XIX. század elejével esik össze. De ekkor csak az első lökés történik és területileg még igen szűk területen, jóformán csak Angliában. A világipar és ennek kapcsán a világvásárterület, amely Európának nagy continentális területeit, Észak-Franciaországot, Belgiumot, Hollandiát, a Rhone-völgyet, Svájcot, Németország rajnai vidékét és középhegységének északi lábát magában foglaló hatalmas fogyasztóterület, csak a XIX. század második felében keletkezik. Ezt a korszakot a continentális ipari forradalom korszakának nevezhetjük. Az említett északnyugateurópai területeken óriási újszerű ipari fellendülés indul meg és a népesség rendkívül megnő. Tudjuk, hogy Európában a tisztán földművelésből élő népesség sűrűségi határa 60—70, maximálisan 100, itt pedig nagy területen keletkeznek 3—400-as, egyes kisebb tájakon ezt jóval meghaladó népsűrűségek; hatalmas városok; és a század végével óriási összefüggő gyártelepterületek, mint az angol iparvidékek vagy a Ruhr-vidék.

Ez időpontig Európa, államközi forgalmának ellenére, nagyban és egészben, gazdaságilag egyes tájakban fejlődött. Az ipari forradalom két üteme által ellenben Európa gazdasági egységgé lesz. Mai helyzetünk szempontjából ne feledjük el, hogy ez milyen rövid idővel ezelőtt történt. Egyidejűleg a gyarmatosítás rendszerében is változás áll be. Amíg eddig a rablógazdasággal kihasznált gyarmatokra helyezték a súlyt, most a termelő gyarmatok lépnek előtérbe. Ez a fejlődés messzebb visszanyúlik ugyan és lassanként emelkedő, de ebben a korban a folyamat hirtelenebb erősödése áll be.

Talán nagyon is erősen kategorizál a fenti meghatározás, illetőleg megkülönböztetés a kihasználási és termelési gyarmatok között. A részletekben nem is különböztethetők meg olyan élesen, — és itt nem is akarok egyebet, mint e szembeállításal a folyamat erősödésére felhívni a figyelmet. A lényeg az, hogy azok a gyarmatok, amelyekben európai ember testi munkát fejthet ki, ezek a termelőgyarmatok, amelyek a mérsékelt övben és a vele szomszédos subtrópusi klímaövekben

fekszenek és amelyekben ennek következtében az európai mezőgazdaság növényeit lehet termelni, állatait lehet tenyészteni; a népszámnövekedés és a piacok megközelítésének nagyobb könnyebbsége révén az európai termelőkkel versenyre lépnek. Világgazdaság keletkezik. Világtermelők és világfogyasztók gazdasága. Ezalatt azt értem, hogy az emberek ettől az időponttól kezdve mindinkább a világ bármely részéből szerezhetik be szükségleteiket és bármely részében el is helyezhetik termelvényeiket a verseny korlátjai között. Csak ettől az időponttól kezdve beszélhetünk világgazdaságról, mint szervezett egységről. Mert eddig a korszakig legfeljebb a különböző, egymással anyagokat, árukat kicserélő, a szükségletek növekedése és különösen a gazdagodás folytán bizonyos mértékig egymásra utalt, különálló világok gazdasági árucseréje áll fenn.

Tehát világgazdaság keletkezik és a Thünen-féle törvény ebben a természetesen kifejlődő, az egész földgömbre kiterjedő gazdasági egységben csodálatosan igazolódik.

Mint mondtam, Európa északnyugati részében egy vásárcsopont keletkezik. Persze nem közönséges értelemben vett vásártér, amelyen belül termelés nincs. Ez a terület maga is termel, de növekvő népessége folytán már évtizedek óta nem képes ellátni magát; a tömegárukat mindinkább importálja mind nagyobb és nagyobb, lehetőleg olcsóbban termelő területről. Ugyanakkor a mezőgazdasági termelés átalakulása, a sajátos termelvények értékelkedése folytán, amelyet a népsűrűség és a népsűrűségnek a gazdagsága emel, mind több és több lesz a belterjes kerti vetemény, a virág-, a gyümölcs-kultúra; mindenütt belterjes tejgazdaság keletkezik és virágzik fel. Az áralakulás a központból — amely természetesen nem geometriai és éles vonallal sem határolható körül — nagyban és egészben ugyanúgy alakul és szabályoztatik, mint Thünennek kicsiny és theoretikai területén; ugyanúgy hat a közeli és távoli vidékekre. A külterjes állattenyésztést, a rancho-gazdálkodást, a szilajpásztorkodást, a külterjes szemes termelés fokozatosan kiszorítja az emberi település és termelés legszélsőbb, a világvásártértől legtávolabb eső, onnan a legnehezebben megközelíthető területeire. És ugyanígy szorítja az egész külterjes gazdálkodást a belterjesebb, középfokú formáknak a gazdálkodása, mint aminők a három nyomásos, az ugaros vagy a mezőfűves gazdálkodás; a vetésforgós, rendszeresen trágyázó, majd műtrágyázó gazdálkodás mind belterjesebb formái; az istállózó és svájci típusú állattenyésztés. A XIX. századnak különösen második felében ezt a folyamatot világosan látjuk lefolyni a szemünk előtt, különösen ha saját megfigyelésünk megvilágosítására adatainkat térképre vetjük. A folya-

mat nem folyhat le természetesen az egész földtekén, annak 510 millió négyzetkilométernyi területén, hiszen ennek a területnek kétharmadrésze tenger, a szárazföldeknek jócskán fele sivatag és őserdő, egynegyedmilliónyi négyzetkilométer terület sarki táj, ennél sokkal több a felsarki tundra és a nedves borealis erdő. Summa-summarum: marad olyan terület, amely szárazföld, a mérsékelt övhöz tartozik és amelyen a talaj- és különösen klímaviszonyoknál fogva mezőgazdaságot űzni lehet, körülbelül 30—35 milliónyi négyzetkilométer terület, a földfelszín 6—7%-a. Ha azonban a földfelszínt olyan (úgynevezett egyentávú) térképre vetítjük (18. ábra), ahol egy nagy körben, tehát a központból kiindulva, körsugarak mentén van kiterítve a föld felszíne, akkor ezek a területek, mint a kiterített kör egyes szelvényei helyezkednek el, a központtól közelebb vagy távolabb és kisebb vagy nagyobb távolságokra nyúlva; és ezekben a szelvényekben csodálatos, hogy milyen szabályossággal követi a mezőgazdasági bel- és külterjes művelésmódok elhelyezkedése a távolsági tényező szabályozó parancsát, törvényét, körülbelül a század legvégéig. Első assistensem, dr. Koch Ferencel megpróbáltuk e folyamatot térképre vetni és pedig az utolsó század (1840—1930) négy időperiodusára. Négy időpontra azért, hogy a jelenséget folyamatosságában, fejlődésében megláthassuk és megláttassuk. Ez a munka — mint minden egyetemi munka — eredetileg hallgatóim számára készült, de az eredmények, amelyek e közben kidomborodtak, oly érdekesek, világgazdaságunk fejlődésének, Európa helyzetének, sőt még a mai gazdasági krízisnek a szempontjából is oly érdekesek, hogy bizonyára szélesebb köröket is érdekelnek. E térképsorozatot ki is fogjuk adni, — ha kiadót találunk e nagy műre — de az eredményeket a mai pillanatban, talán addig is, érdemes ismertetni.

Mint mondom tehát, a kialakulás csodálatos szabályossággal, »a törvényhez« való alkalmazkodással történik, a század legvégéig (7. és 8. ábrák).

A század végén azután és különösen a XX. század elején, már a világháború előtt mind több helyen megzavartatnak a szabályos körök. A világ népessége nő, az amerikai, ausztráliai városok csodálatosan nőnek, sokasodnak; mindenfelé fellendül az ipar, sok helyen áttevődik a fogyasztó központ közeléből a nyersanyagtermelő területekre, ami a településnek is új eltolódását vonja maga után. A világon mindenfelé, — itt persze első sorban a mérsékelt övről beszélünk — de éppen ezekben az övekben különösen erős fogyasztócentrumok keletkeznek, nőnek; és ehhez még hozzátehetjük, hogy e fiatal központok és lakosságuk fogyasztóképesebbek, mert gazdagabban, élénkebben, merészebben élők; igényesebben és többet fogyasztók.

Ezek között és körül éppúgy, mint ahogy fent az európai központra vonatkozólag mondtam, belterjesebb és legbelterjesebb termelőterületek keletkeznek (20. ábra).

Ezzel már megszűnt az egyetlen világvásártér, ennek egyedülálló, vonzó, mindent egy központból szabályozó és egy központba vonó ereje és befolyása. De e mellett maga a központból kiinduló hullámgördülés folyamata is bontja önmagát. Amint az egyes termelési és tenyésztési fokozatok körei a szélek felé eltolódnak, közben maradnak területek, amelyeken klíma-, talaj- stb. okokból nem lehet észszerűen úgynevezett magasabbfokú gazdálkodást űzni. Ezzel szemben szembeötlőnek és a belterjesebb termelés céljaira kihasználatnak már előre egyes messzebbfekvő területek. Mindinkább meggyengül tehát a távolsági tényező szerepe és mindinkább érvényesül a természetadta tényezők befolyása. Annál inkább érvényesülnek, minél változatosabbakká válnak az áruk, a termelvények; fontosabbakká az áruk fajtái, kvalitásai, a speciális termelvények, olyanok, amelyeknek bizonyos talajféleség, bizonyos klíma sajátos, máshol el nem érhető tulajdonságokat adott és amelyeket bizonyos áruknak, élelmiszereknek előállításához a gyártási módok vagy ízlés különösebben megkívánanak. Minél differenciáltabb lesz az ízlés, minél differenciáltabb az anyagoknak különböző felhasználhatósága és felhasználása a kémianak, a technológiának a haladása, a reklám érvényesülése, az ízlés finomodása, az igényesség növekedése folytán, annál jobban érvényesülnek és fognak érvényesülni a különböző helyi klímák és a helyi talajok által adott tulajdonságok. A XX. századdal tehát lassanként átjutunk — és a mai fejlődésnek tovább és mindinkább ez a tendenciája — egy, a természeti tényezők adta, ezek kutatása útján tökéletesedő és ezekhez a termelésben alkalmazkodó gazdasági irányba. Ez a fejlődés valószínűleg odavezet és már ezt is előre lehet látni, hogy a közönséges árukban erősebb autarchia keletkezik, speciális árukból általános világ gazdasági anyagsere. De e fejtegetések messze vezettek. (További kifejtésük: 11. és 12. számú előadásokban.) Térjünk vissza Magyarországra.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy Magyarországon háború nélkül is az elé a feladat elé voltunk állítva, hogy gazdasági életünket átfarmáljuk. És a jövő még inkább az elé állított volna, hogy tudatosan alkalmazkodjunk a fenti irányban haladó szerves fejlődéshez. Ez azonban nem egészen egyszerű. Mert az alkalmazkodásnak, a teendőknek a rendszabályait máshonnan egyszerűen lemásolni nem lehet, mert a szerves fejlődés, amelyet fent vázoltam, csak nagy vonalaiban azonos, de részleteiben minden országban, minden tájban más, aszerint, amint különböző földrajzi szélességben, különböző tenger-

távban és környezetben fekszik az a táj és amint különböző az egyes nagytájak összetétele.

Ha például azt mondtam fentebb, hogy a fejlődés erősebben tagolt mezőgazdasági termelési rendszer felé visz, úgy ez nyilvánvalólag nem jelentheti azt, hogy már most Magyarországon egyszerűen azokat a takarmánynövényeket termeljük, azokra az üzemszervezetekre és egyáltalán: a mezőgazdaságnak azokra az ágaira menjünk át, amelyekre például Németország. Klímánk kontinentális volta, különösen Nagy-Alföldünké, egészen más módszereket ír elő, illetőleg kíván meg. Mint mindennek e világon: racionalizálásunknak is egyéninek, a körülményekhez alkalmazkodónak kell lennie. Az idegen tudományos kutatás és a tapasztalat eredményeit is új — hazai — kutatás, új tapasztalatok retortáján kell átszűrni.

Ebbe a fejlődésbe és gazdaságpolitikai helyzetbe aztán egyszerre beleszól a háború, Trianon és vele az országnak, e nagyszerű gazdasági egységnek, a feldarabolása. Ez a kényszerbéke jóformán mindazokat a tájakat elvette tőlünk, amelyeknek kiegyenlítettebb, atlanti klímájuk van, — az egy Dunántúl kivételével. A nagy magyar Alföld, ez a rendkívül erősen kontinentális, déli részében pedig mediterrán affinitásokkal kontinentális klímájú táj, a mai Magyarországnak több mint a felét foglalja el, míg az egykori Magyarországon az egész Alföld nem is egyharmadát tette ki az ország területének. Az Alföld klímájának sokkal erősebb klíma-, illetőleg időjárás-ingadozása így nyilvánvalóan sokkal ingadozóbbá, változóbbá teszi Magyarország terméseredményét, mint a régi Magyarországtét. A terméseredmény változása egyik évről a másikra változóbbá teszi gazdasági mérlegünket is, aminek nyilvánvalóan ki kell hatnia pénzügyi helyzetünkre, mérlegünkre is (19. ábra).

* *

A mezőgazdasági fejlődéssel, amelyet az úgynevezett Thünen-körök koncentrikus hullámokban való terjedése szemléltet, párhuzamosan halad a tengerentúli országoknak egyéb irányban való fejlődése és fellendülése is, népességüknek nagy emelkedése és sűrűsödése, a világversenyben való mind erősebb érvényesülésük, amelyeknek külön jellemzésére talán nincs is szükség.

Megpróbáltam Nyugat-Európa és az Egyesült Államok világkereskedelmi helyzetét grafikailag illusztrálni. Ezek a grafikonok ismert tényeket mutatnak, de ezekre a tényekre talán szembeszökőbben emlékeztetnek bennünket. Európa kereskedelme a háború után is minden irányban fejlődött; a pénz rosszabbodását leszámítva is abszolút visszaesés 1929-ig

nincs, de Amerikához viszonyítva a visszaesés erős (12. ábra). (Ma, 1933-ban pedig már Japánnal szemben is észlelhető, a világnak ázsiai részeiben.)

Amit azonban egyszerű leírásból kevésbé veszünk észre, de amit a grafikon élénken szemléltet: az Egyesült Államok külkereskedelme a háború előtt egészen egyoldalú volt, egyensúlyában teljesen Európa felé billenő, míg a háború utáni időben mindjobban kiegyensúlyozott sokoldalúság áll be, ugyanolyan, mint aminő nagyban és egészben Európát jellemzi.

Ebből is komoly következmények származnak Magyarországra. Itt érezzük annak a szónak a súlyát, amelyet előadásomnak az elején mondtam és banálisnak mondtam: hogy Magyarország Európában fekszik. Súlyosan érezzük az európai gazdaság visszaesését a világversenyben. Különleges helyzetünk következtében és a termelésnek most elért fokán egyes következményeket — például a búza árának az alakulását — súlyosabban érzünk. Más európai országok a bajnak egyéb részeit érzik jobban, de mindenesetre »benne vagyunk« mi is. Ezért mi is érezzük egy európai tömörülésnek a szükségességét, — nálunk is foglalkoznak ezzel — de azt kívánjuk, mert másképp nem is lehet, hogy ez a kényszerbékék által teremtett gazdasági állapotoknak és kényszerhelyzeteknek a rendezésével együttjárjon.

Számtalan zöldsztali és íróasztali javaslat cikázik Európa levegőjében. Mindegyiknek vannak szószólói, kritikusai, ellenfelei. Ez nálunk is így van.

Egy azonban bizonyos: semmiféle olys recept nem alkalmas arra, hogy komoly reményeket keltsen bennünk, amely csupán a betegség nyilvánulásait próbálja gyógyítani. A vám- és gazdasági gátak lerombolása és ezáltal élénkebb gazdasági anyagcsere beállása egyedül még nem orvosolna mindent. Politikai rendezésre van szükség ahhoz, hogy a gazdasági együttműködés is lehetővé váljék. És itt is tovább kell menni, mint amit a Briand-féle kezdeményezés túlzott óvatossággal megrajzolt, bár tagadhatatlan, hogy a Briand-féle kezdeményezésnek már óriási jelentősége van abban, hogy, ha óvatosan is, elismeri a politikai rendezés elsőbbségét a gazdasággal szemben. De igazán előrejutni csak akkor fogunk, ha nyíltan és minden előítélet nélkül szemébe nézünk a dolgoknak és a maguk egész valóságában boncoljuk azokat a kérdéseket, amelyek Európa sokféle nemzetének, többségeknak és kisebbségeknak egymással való továbbélését szabályozni fogják. Világpolitikai előrelátásunkban és cselekvésünkben alkalmazkodnunk kell Európa sajátos jellegéhez, Európa népeinek és állapotainak sokszerűségéhez és ahhoz, hogy ezen lényegesen változtatni nem lehet. Ennek a sokszerűségnek egységét praktikusán

irányítani, megtalálni azokat a formákat, amelyek a legalkalmasabbak arra, hogy ez a sokszerűség egy egységben tovább élhessen: többet igényel, mint egyszerűen diplomáciai ügyességet. Kaptafakkal, hasonlatokkal, amelyekkel az irodalomban és szóbeszédben sokat találkozunk; egy európai Schweiz, egy európai Egyesült Államok könnyen odavetett, átgondolatlan szólamaival ezt a problémát még megközelíteni se lehet, nem-hogy megoldani.

Ránk, magyarokra nézve, akik idegenül állunk Európa nagy népcsoportjai között, e kérdések és a megoldásoknak a kísérletei és módjai kétszeresen fontosak.

A világháború ezen a síkon is meggyorsította a világtörténelem folyását, megváltoztatta a fejlődés irányát és nyilvánvalóan kiélezte a helyzeteket; kiélezte az amúgyis éles nemzeti ellentéteket; egyoldalúan kiformált, gazdaságilag lehetetlen egységeket teremtett és a sokszerűségből mindenkinek mindenki ellen való harcát élezte ki.

Mindez Európát a világversenyben való részvétel szempontjából rendkívül meggyengítette és Magyarország, amelyet a világháborúban a legerősebben csonkítottak meg, ennek a gazdasági erejében meggyengített földrésznek egyik legjobban meggyengített országává lett. És ma, amikor minden ország, a földnek minden tája az egész világ gazdaságnak élénken vele élő része, szerve lett, ez bizony jelent valamit.

* *

Egy harmadik ténycsoport és fejlődési sor, amellyel mi, geográfusok különösen szoktunk foglalkozni: a táj és a nép, a föld és az ember fokozódó synthesise. A modern ember civilizációja feletti önhiúságában az utolsó évtizedekben azt képzelte és az emberek nagy tömege még ma is azt képzei, hogy mindjobban függetlenítjük magunkat a természet befolyásaitól. Ennek pont az ellenkezője áll.

A földfelszíni életben az ember mind fontosabb tényezővé válik, de ezáltal nem lesz függetlenebb. Szellemi fejlődése, agyfejlődése, társadalmasodása által az ember, aki geológiailag alig számbavehetően rövid idő előtt e földi életben még egészen jelentéktelen kis lény volt, a földfelszínen domináló tényezővé kezd válni, és egyes részein már az is. Különösen a mérsékelt övben, a subtropusai övben, a monsun-vidékeken, ott, ahol sűrűn lakik és különösen, ahol Európa dinamikus kultúrája és befolyása folytán iparosodik. Aminthogy az egyenlítői tájakon a vegetatio a legdominánsabb tényező, amelynek érvényesülése a legjobban szembetűnik, amint a magas légnyomás sivatag-öveiben a domborzat- és a klíma-hatások szöknek szembe,

különösen a szél: úgy a világnak ezeken a városiasodó, iparosodó tájain az ember.

De a társadalmasodás és azon anyagcsere folytán, amelyet az ember a föld adottságai és a saját maga élete között teremt, az embernek a földtől való függése csak szorosabbá válik. A sűrűsödő, művelődő, az ismereteket, anyagokat, gyártmányokat egymás között sűrűn kicserélő embercsoportok igényei megsokasodnak tömeg szerint is, minőség és fajta szerint is. Minden új szükséglet, minden új nyersanyag, amelyet kielégítése megkíván, minden új táj, amelyet e nyersanyag elnyerése szempontjából a gazdasági életbe be kell vonni: függőbbé teszi az embert, mert mind többféle nyersanyagtól, azoknak többféle változatától, lelőhelyétől, termelőhelyétől, ezáltal a földnek mind több tájától teszi függővé. Egy angol ember reggelijének az anyagai közül ma a tea Ceylonból, a cukor, ha közelről, akkor Németországból, ha a birodalom saját termelési területéről, akkor Nyugat-Indiából vagy ismét Holland-Indiából, vagy Franciaországból kerül az asztalra; a tej, ha nem saját, akkor Hollandiából vagy Franciaországból, a tejszín az utóbbiból, a vaj Dániából vagy Hollandiából származik; a szalonna többnyire saját termelés, a tojás dániai; a bors Singaporeból érkezik. A pattogatott rizshez való rizst Indiából, a pirított kenyér lisztjét Kanadából vagy Ausztráliából, a mustárt Lengyelországból vagy Hollandiából, a befőttnek való gyümölcsöt Amerikából, esetleg Magyarországból, a friss gyümölcsöt Kanadából, Dél-Amerikából és Dél-Afrikából, a déligyümölcsöt a Földközi-tenger vidékéről vagy Nyugat-Indiából szállítják. Ez csak átlagos angol reggeli. De ha húst is esznek hozzá: a marhahús Argentínából, Ausztráliából vagy Új-Zélandból, a juhhús Ausztráliából, a majorság Dániából, Franciaországból vagy Magyarországról származik, a hal a saját tavakból és tengerekből, de a sardinia Délfranciaországból stb. És még nem foglalkoztunk az étrendnek további, déli és esti igényeivel. Így hálózza be csupán az angolok reggelijének a szükséglete az egész világot. Mindenki, akinek a gépgyártáshoz valami köze vagy erről valamelyes tudomása van, jól tudja, hogy az ércekben igen gazdag államok se mondhatják ma azt, hogy a gépgyártás anyagszükséglete szempontjából autarchok, mert Németország, amikor a Saar-vidéknek és Lotharingiának minette ércvidékei a kezében voltak is, akkor is importált spanyolországi haematitot, különösen a Bessemer-eljáráshoz, észak-svédországi magnésitot, főleg a Thomas-eljáráshoz és mindenféle egyéb vasércet, hogy bizonyos acélokat és bizonyos gépalkatrészeket készíthessen. Látjuk tehát: minél igényesebb az ember, annál jobban függ a földtől, annál mélyebben kénytelen aknákat vájni a szén és ércek után, annál mélyebben kell fúrnia és kutat-

nia mindenféle geológiai rétegekben a petróleum és földgáz után, annál függőbbé válik ezeknek a lelőhelye által attól, hogy hol építse meg gyárait, mi körül települjön és hol nevelje gyermekeit.

Az emberiség társadalmasodása és államosodása és a fent vázolt tények, amelyek következtében a földnek mind több tája válik az emberi gazdaság szempontjából értékessé, a maga egyéni jellegében sajátos értéké, azt eredményezik, hogy az ember államaiban a néptényező mellett, amely az államélet szempontjából eddig határozottan a fontosabbik volt, fontosságban a földtényező is nyer. De ennél a megállapításnál fontosabb és a fentiekből világosan kidomborodik, hogy nép és táj, ember és föld synthesise, bensőséges egységbe szövődése mind erősebbé válik.

Ez Európa munkája. Ez az, amit a tagolt európai táj és a dinamikus európai ember, ez a sokféle emberfajta és nemzet teremtett. Ez annak a lendületnek az eredménye, amelyet a világba hozott: Európa eddigi szerepe a világtörténelemben.

Föld és ember a technikai, tudományos és gazdasági vívmányok által sokkal bensőségesebbé váló kapcsolatának ez a folyamata, amely Európában, illetőleg Európa északnyugatián indul meg, Magyarországot 3—4 évtizeddel később éri el, mint Közép-Európának nyugati részeit, például Würtemberget vagy Schweizot. Már említettem, hogy az európai fejlődés hullámai nyugatról keletre haladnak és így bizonyos jelenségek keleten természetesen később következnek be. Nálunk azonban még egy tényező játszott szerepet a késleltetésben. Az Ausztria és Magyarország közötti viszony elmergesedése a fejlődést nálunk a hatvanas évek végéig megakasztotta, az 1867-i kiegyezés utáni állapot viszont meggyorsította.

A török hódoltságig, tehát körülbelül 1500-ig geográfiai helyzetünknek megfelelően viszonylagosan lépést tartottunk Európával, velehaladtunk a fejlődésben. A török uralom három részre darabolta az országot. Két évszázadnál tovább tartott. Ezalatt hazánk leggazdagabb részét elpusztította. A XVIII. és XIX. századnak politikai harcai Ausztriával, az elpusztított területekre való visszatelepülésnek, a közigazgatás kiépítésének a nehézségei fejlődésünket nemcsak akadályozták, de mondhatnók teljesen visszavetették.

A XIX. század legelején, Széchenyi István korában, lendületet vesz az ország. De alig indultak meg Európának 48-as eseményei, ezek keretében kitör szabadságharcunk. Ausztria által orosz segítséggel történt leveretése, a szabadságharc után Ausztriának bekebelezési, gyarmatosító törekvései derékba törték a lendületet, a fejlődést egészen 1867-ig. Csak a kiegyezés után pótolhatja Magyarország azt, amit három évszázadon keresztül elmulasztott. Be kellett hozni Európá többi részé-

nek az előnyét. És valóban: a XIX. századnak, különösen legutolsó két évtizedének gazdasági lendülete, az ország gazdasági fejlődése és gazdagodása bámulatos volt. És minálunk — gazdasági vonatkozásban teljes joggal — büszkeséggel tekintünk e korszakra.

A világháború ennek a fejlődésnek, az elmulasztottak e pótlásának, tehát ezen erősebb energia-kifejtésnek kellős közepében talált bennünket. Se gazdaságilag, se politikailag nem voltunk még úgy megerősödve, hogy kibír hassunk ilyen lökést. A világháború ránk nézve veszedelmesebb volt, mint a legtöbb más nemzetre. A következmények ezt meg is mutatták.

II.

A történelmi fejlődésnek egy másik jelenségcsoportja: a nemzetiségi probléma. Ez politikai jelenségcsoport ugyan, de kihatásában messzemenő gazdasági következménye is van. Azt nem szükséges mondanom, hogy a XIX. század volt Európában a nemzeti gondolatnak és a nemzetiségi elv kialakulásának a százada. Azt hiszem, hogy ezt a fejlődést leírnom, jellemezni nem is kell. De az bizonyos, hogy ez a fejlődés mind erősebb széttagoláshoz vezet és a világháború ezt a fejlődést, mint annyi mást, erősebbé tette, gyorsította, ugrásszerűen meggyorsította, ami azután meglátszott a következményekben is.

Magyarországra nézve a világháború ebből a szempontból is szerencsétlen pillanatban következett be. A török háborúk előtt Magyarország kiegyensúlyozott nemzeti állam volt. A magyar elem a Duna-medencében akkor, Mátyás korában, körülbelül 85%-kal túlnyomó többségben volt és a bevándorlókat normális gyorsasággal asszimilálta, amint a világon ez általában történni szokott. A török háborúk az ország központi és legmagyarabb vidékeit pusztították, néptelenítették el. A török háborúk után a hegyes és dombos peremvidékek magyar lakossága és az odamenekült magyarság kezdett visszavándorolni, illetőleg bevándorolni az Alföldre, míg a szomszédos országokból, sőt egészen távoli európai országokból is nagy tömegekben vándoroltak be az idegen elemek, részben a peremvidékekről az Alföldre vándorló magyarság helyére, e magyarság után nyomulva, részben magára az Alföldre is. A török hódoltság következményeképpen beállt e népvándorlás a magyarság arányát jóval a 40% alá nyomta. A XIX. század folyamán ez az arány természetesen állandóan, de lassan javult.

Kiesne e gazdasági előadás keretéből, ha most itt, ennek a fejlődésnek részleteire térnék, amellyel a magyarosítás vádja

is összefügg. Csak mintegy zárjelben annyit akarok megjegyezni, hogy: még ha lett volna is ilyen magyarosítás, nem tartanám helyénvalónak a vádat, mert minden nemzet ezt teszi; minden nemzet, amely nem vesztette el életenergiáját, assimilálni törekszik. Tárgyilag pedig csak annyit akarok megjegyezni, hogy békedelegátiónk statisztikai munkálatai minden vitán felül azt bizonyították, hogy nem az iskola és nem a törvényeink magyarosítottak; még sokkal kevésbé németnyelvű katonaságunk, hanem: a gazdasági élet. A gazdasági életbe már kilépett évjáratok magyarosodtak a legerősebben.

Ezen a természetes módon növekedett a magyar elem százalékaránya 52 fölé. De a természetes assimilációt mind nehezebbé és nehezebbé tette az idegennyelvűeknek amúgyis nagy tömege, és az, hogy a nemzeti gondolat Európában nagyon megerősödött a XIX. század során. Az assimilálás természetes folyamata mindazáltal haladt. Azon azonban már nem lehetett változtatni, hogy a török hódoltság és az utána bekövetkezett népvándorlások következtében soknemzetiségű állammá lettünk és hogy az ország peremtájainak népessége többségében idegennyelvű lett. Ezeket az így keletkezett nemzetiségi területeket szakította el tőlünk a világháború. Joggal mondhatnók tehát, hogy a világháború ráknézve itt is túlkorán, ráknézve kedvező, de igazában alig megindult fejlődés közepette talált. (E kijelentés Németországban erős ellentmondást váltott ki.)

Nem akarok kitérni a megcsonkítás politikai és ethnikai problémáira, csak röviden ennyit vázoltam ebből a fejlődésből azért, mert ennek gazdasági fontossága is van. A tőlünk elragadott peremvidékeken van és termelhető azoknak a nyersanyagoknak jelentékeny része, amelyekre egy önálló, bizonyos függetlenségre, autarchiára törekvő gazdaságnak feltétlenül szüksége van. A barnaszén kivételével elvesztettük majdnem valamennyi bányatermékünket. Elvesztettük faállományunknak 90%-át, és minőségileg ennél is többet. Elvesztettük összes kihasználható vízierőinket, elvesztettünk sok mindenféle egyebet, amelyeknek a felsorolását könyvekben és statisztikai összeállításokban részletesen megtalálhatják.

A helyzet súlyosságát tehát az teszi, hogy oly államból, amelynek minden lehetősége megvolt arra, hogy azt a viszonylagos autarchiát, amelyet a mai világon megalkothat egy állam, megteremthesse, gazdaságilag egyoldalú, tehát erősen függő állammá lettünk. A nemzetiségi kialakulásnál még erősebben hat a gazdasági fejlődésre Európa és az egész világ szociális átalakulása. Úgy gondolom, nem kell részleteznem ezt sem. Magyarországra nézve is csak vázlatot adhatok róla. Magyarország nagy vonásokban itt is követi az európai fejlődést.

A XIX. századnak különösen a második felében kissé előkészületlenül követte Európát; a fejlődés nem volt olyan szerves, önmagából kiinduló, mint ott; sok mindenben csak utánzat. A XIX. század eszméi ezért sok tekintetben zavarólag hatottak nálunk. A magyar társadalmat némileg kizökken-tették egy természetesebb fejlődés kereteiből. Arról már más helyen írtam, hogy ez miképpen vezetett nálunk a bolseviz-musra. (Lásd I. számú előadást.) Ma mi vagyunk Európá-ban az egyedüli állam, amely a bolsevizmust is megélte, át-ment rajta. Ez sok mindenféleből meggyógyított, de gazda-ságilag ennek is nagyon érezzük a következményeit és még sokáig érezni fogjuk. Gazdasági helyzetünk nehézségének egy különben közismerten súlyos tényezője, oka: az Osztrák-Magyar Monarchia és az egységes vámterület összeomlása. Ezeknek következtében egyrészt elvesztettük áruinknak a piacát, hiszen a háború előtt a magyar kivitelnek 85%-a Ausztriába és Bosznia-Hercegovinába ment, másrészt pedig arra lettünk kényszerítve ezzel, hogy egész iparunkat átállítsuk.

* *

Mindezek dióhéjban Magyarország gazdasági helyzetének nehézségei. Mint látták, olyan jelenségek és fejlődési folya-matok is szerepet játszanak benne, amelyek az emberiség és Európa fejlődésének általános jelenségei. Ezekhez és a háború által okozott, ebből a katasztrófából természetszerűleg folyó nehézségekhez hozzájárulnak más, időleges bénító körülmények, mint példának okáért számos államnak túlzott védő-vamos törekvései, a velünk szomszédos államoknak ellenséges érzület által diktált intézkedései. Ezekre itt nem akarok ki-térni. Európa ma elvesztett egyensúlyáért küzd és azok a rend-szabályok, amelyeket Európa országainak felelős tényezői ma hoz-nak, rendkívül mulandók.

III.

Hogy Magyarország helyzetét és különösen jelen gazda-sági helyzetét, ennek nehézségeit, bonyolultságát teljesen mérle-gelhessük, mindazt a sokféle körülményt, amelyet itt hosszab-ban-rövidebben jellemezhettem vagy érinthettem, egységes egész-ben kell magunk előtt látnunk, magunkban synthetizálnunk. Ezek az események és jelenségek ugyanis az életben egységet alkotnak, egymásra hatnak, egyiket se lehet megérteni és ma-gyarázni a többinek ismerete nélkül. A világnak az utolsó században való fejlődése, mint más helyen többször jellemeztem,

megteremti a világgazdaságot, a világnak minden egyes része egyszerre bele van állítva ebbe a világgazdaságba; e világgazdaság új törvényeinek van alávetve; az új törvények a termelésnek és fogyasztásnak a területeit és körülményeit eltolják, megváltoztatják. Mindez világfejlődés. Ez a fejlődés megváltoztatja Európa világhelyzetét is. Európát, mint termelő területet kiemeli izolációjából, versenytárrá teszi. Európát, mint kereskedelmi területet kiemeli hegemonia-helyzetéből.

De a világgazdaságnak ez az átalakulása sociális, politikai, nemzetiségi szempontból is átalakítóan hat és sok mindenféle surlódásra, összeütközésre vezet. Mind nagyobb tömegek bevonása a politikába, a világ mind több nemzetének úgynevezett felébredése, azaz bekapcsolódása az Európából kiindult világegységbe: még inkább fokozza a nacionalizmust, de az ellentéteket is; ezáltal mindinkább elősegíti Európának apró részekre való szétszakadozását. Ez a folyamat, párosulva az embernek és a földnek mind bensőségeiből származó összekapcsolásával, a fogyasztónak mind több nyersanyagra való ráutaltságával: mind élesebbé teszi e részeknek és részecskéknak a harcát ezekért a különböző területekért. Így vezet ez a két fejlődés, a politikai tagozódás és az anyagok birtoklására irányuló verseny, mind élesebb ellentétekre, — végeredményben: ez vezet a világháborúra is. És a világháború, amely e két folyamatból megszületett, ismét visszahat mind a két folyamatra: mindkettőt gyorsítja, átalakítja, a fejlődést és elemeit más irányokba dobálja. Magyarország, amely ebben a fejlődésben mint a lakott földnek tája és mint Európának állama, mint európai nemzet és mint gazdasági egység résztvesz és részt kénytelen venni: abban a pillanatban, amelyben ezek a fejlődések, ezek az ellentétek a legélesebb kihegyezésre vezettek, sajnos még nem heverte ki a török pusztítás borzasztó következményeit. Nem heverte ki népi összetételében sem, gazdasági erejében sem; politikailag sem, sociálisan sem. Ezek azok az okok, amelyeknek következtében Magyarország erősebben megcsontkítva, erősebben letiporva került ki a háborúból, mint aránylag boldogabb szövetségesei. Ma egy szétrombolt gazdasági egység darabkáján élünk és így természetes tájkeretünkben és gazdasági keretünkben kiragadva, ellenséges államok közé vagyunk odaállítva a világnak és Európának rémesen nehéz gazdasági, sociális és politikai vergődésében.

Ez az a történelmi távlatokban látott helyzet, amelyben Magyarország, de Európa is ma áll. Itt elsősorban Magyarországnak és Európának a népeit értem, mert ezek élik a történelmet. De nemcsak nekik, hanem és elsősorban politikai és gazdasági vezéreiknek, akikre az aktualitások, a jelen helyzet orvoslása van bízva, tudatában kell lenniök, hogy rendszabályaik-

kal, ténykedéseikkel, programjaikkal nem szabad megzavarniok az élet szerves folyamát és abba kell visszavezetniök a népek életét.

Hogy Magyarország Európában van, annak nemcsak Magyarországra van jelentősége, nemcsak Magyarországra, a magyar népre és vezetőire folynak belőle tanulságok, hanem éppúgy Európának népeire és vezetőikre is.

OSZK

Nemzeti Széchényi Könyvtár

IV.

IDŐSZERŰ NEMZETKÖZI KÉRDÉSEK A POLITIKAI FÖLDRAJZ MEGVILÁGÍTÁSÁBAN.

Előadás a Magyar Egyetemen professzorainak breslaui látogatása alkalmával a breslaui egyetemen. 1929. Megjelent: Zeitschrift für Geopolitik. 1930. Magyarul: Jancsó B. Emlékkönyv. 1931.

A politikai földrajznak újabban — de eleinte csupán a politikai és csak azután a földrajzi irodalom terén — »geopolitika« néven új ága sarjadzott. A különbséget már az is jelöli, hogy a főnév itt a »politika«, a földrajz a »geo« jelzőben húzódik meg.

Ez a geopolitika divatos lett, háttérbe szorította a politikai földrajzot. Ez természetes is. A politikai földrajz régi formájában, amely az iskolában napjainkig is fennmaradt, nem volt más, mint egy topografiai és enciklopédikus államisme, amely ritkán vált szervesen földrajzivá. Nagyapáink még szívesen olvasgatták az akkor idegen országokról érdekes újdonságokkal spékelt ismertetéseket, de később és az iskolai földrajzban azok ellaposodtak. Ratzel új perspektívákat nyitott a politikai földrajznak, de a szükséges alapismeretek hiánya folytán csak kérdéseket, problémákat tudott megpendíteni, — igaz, hogy nagy gazdagságban és sok szellemességgel. A dicséretesen sokasodó, de még egészben kevés részletkutatás máig sem tud kellő tudományos kritikával átszűrni és felépített válaszokat adni.

A geopolitika a világháború nyomában egészen természetesen felvirágozott tudományág. A politikai problémáknak az egész földfelszínre való kiterjedése és a legkülönbözőbb területek problémáinak összeszövődése természetszerűen tolja előtérbe a politikában a földrajzi helyzet momentumát. Azonban a geopolitika minden földrajzi vonatkozása mellett elsősorban politikai marad, a politikai folyamat, sőt inkább a politikai esemény, vagy eseménysorozat egyik magyarázata. Így a geopolitika

többször szolgálja a politikai célkitűzéseket, mint tudományos módon az igazság kezelését. A szót magát a népszerűsítő irodalom és a publicistika felkapták — és bizony sokszor elég oktanul alkalmazzák.

* *

A földrajz mai kialakulásában, az emberiség természet-tudományi és szellemtudományi ismereteinek széles alapjaira felépítve élettudomány és röviden úgy definiálható, hogy a földfelszíni életnek élettana (physiológiája).

Élet alatt itt nem biológiai életet értünk csupán, hanem minden folyamatot, amely keletkezéssel, átalakulással, fejlődéssel és elmúlással jár.

Beszélünk folyóknak és hegységeknek, continenseknek és az egész földnek, mint égi testnek életéről, életfolyamatáról. És éppígy beszélhetünk tengereknek, vegetációknak, flórabirodalmaknak, klímáknak és tájegységeknek életéről, kezdettel, fejlődéssel és elmúlással bíró életfolyamatáról. Mert a tájjellemek is keletkeznek, fejlődnek és elmúlnak. És minden hegység, szárazföld, táj, flóra ... sajátos, egyszer való, egyéni s a térben és az időben ugyanúgy soha vissza nem térő. Mindegyik egy-egy egyéni koncentráció.

A legtágabb értelemben vett élet, a kosmikus élet is ilyen egyéni koncentrációkban játszódik le szemeink előtt, egyéni koncentrációjában annak, amit anyagnak és annak, amit anyag-talan lelki valóságnak nevezünk. Mi véges emberek, minthogy magunk is ilyenek vagyunk, a világot is csak ilyenekben látjuk. Ezeken túl van a végtelen, amelyet mi csak negatív módon, csak ex contrario érthetünk meg.

Ami keletkezik és elmúlik, az nem az anyag és nem az anyagtalan valóság, hanem csak ezek az egyéni koncentrációk. Anyag és anyagtalan új érzékelhető valóságokká tömörülnek, új koncentrációk keletkeznek. Keletkeznek azon törvények szerint, amelyeket physikai, biológiai törvényeknek nevezünk mi emberek. De minden törvényszerűség mellett mindig egyéni variánsok, időben és térben teljes azonossággal vissza nem térő koncentrációk keletkeznek. Így keletkeznek emberek és állatok, növények, sejtek, így nemzetek, fajok, államok, városok, falvak. Így keletkeznek folyók, völgyek és teraszok, kőzetek, így keletkeznek a felszínnek változatos kisformái s az életnek változatos egyéni megjelenésű összéletformái a földön, a tájak. Így keletkeznek égitestek és azoknak rendszerei, de így keletkeznek sejtek, ionok törvényszerűen és mégis mindig egyéni változatokban. Így keletkeznek gondolatok, filozofiák, tudományok, időbeli korszakoknak és térbeli életegységeknek, kultúráknak élet- és világnézetei. Mindannyian keletkeznek,

változnak, átalakulnak nagyon különböző időtartamok alatt, de mind el is múlnak.

Az egyéni koncentrációk felvesznek magukba idegen, kívülről anyagokat, vagy anyagtalan valóságélemeket és ilyeneket ki is választanak magukból, leadnak. Néha lassúbb, néha gyorsabb a folyamat. Néha folytonos. Mégis az egyéni koncentrációk egyedek és ilyenekül felismerhetők maradnak mindaddig, amíg assimilációra képesek, sajátos jellegüket megőrzik.

Éles elhatárolás nem jellegzetes tulajdonsága az egyéni koncentrációnak, bár természetesen gyakran előfordul. Az egyes koncentrációk tartalmai, anyagiak és anyagtalanok, egyformán lehetnek egyidejűleg több koncentrációnak tartalmai is. Több koncentráció alkothat közösen egy-egy nagyobb koncentrációt, nagy koncentrációk élhetik életüket folytonos, egymást felváltó egyéni koncentrációkban, miként az emberiség és részei.

Túlmesze vezetne, ha ezeket a gondolatokat itt tovább kiépíteném. De ennyi elég annak megértéséhez, hogy földünk felszíne is egy ilyen individualitás, egyéni koncentráció, anyagnak és anyagtalan valóságnak koncentrációja. Keletkezik valami kosmikus kód koncentrációjának, a Naprendszernek egy a kialakulás folyamán kiszakadt és testté koncentrálódó bolygójának keményedő kérgén és mulandó. El fog múlni, de a kezdet és vég közt formája változik, életfolyamata változatos formákat ölt.

Ez a folyamat, a földfelszínnek ez az élete a földrajz tárgya. A földfelszínnek, mint egységes életconcentrációnak élete, amelyben minden, ami rajta van és reá hat, egy egységet alkot. Egységet, amely és amelynek részei, tüneményei tartozhatnak s tartoznak is más életegységeknek egységébe is. De a földfelszín élete egy felismerhető, egységes folyamat és mint ilyen egy tudománynak tárgya lehet, amely sajátos módszerrel, helyesebben a különböző természeti és történettudományi, bölcséleti és más módszereknek sajátos alkalmazásával fog ennek az életegységnek és történetének megismerésére törekedni. Ezért mondjuk, hogy *a földrajz a földfelszíni élet élettana*.

És most már az a kérdés, hogy vajjon az ilyen értelemben felfogott politikai földrajz foglalkozhatik-e sajátosan, a maga módja szerint, tehát nem a politikai aktualitásból, hanem a világegyetem és a földfelszíni egységes élet szemszögéből kiindulva az emberiség politikai életének megnyilvánulásaival, más szóval kifejezve, van-e a geopolitika, mint politikai tudomány mellett helye egy synthetikus politikai földrajznak.

Válaszom erre az, hogy nemcsak hogy jogosult egy ilyen tudományág, de kialakulása, az emberiség tudományos munkájában való részvétele a tudomány mai állásában egyenesen

természet- és szükségszerű. Szükségszerű pedig nem azon érdeklődés növekedése folytán, amely ma politikai, gazdasági, társadalmi és művelődési szempontokból az egész világra kiterjed, de szükségszerű a földfelszíni élet nyilvánulásainak természetes fejlődése, változása, integrációja, az emberi faktornak a földfelszín életében való előnyomulása folytán.

A földfelszín élete számtalan jelenségből tevődik össze, amelyeket anyaguk és megjelenési formájuk, továbbá összetartozásuk szerint kategóriákba osztunk és elnevezünk. Így beszél az ember és különösképpen a geográfus a geológiai felépítésről, a domborzatról, a klímáról, a vízről és annak körforgásáról, a talajról, növényzetről, az állatvilágról és emberről, mint a földfelszíni élet tényezőiről.

Ezek a tényezők az egész földfelszínre kiterjednek és valamelyes formában többé-kevésbé mindenütt mind jelen vannak, de megjelenésük ereje, tömege és hatása helyről-helyre, tájról-tájra változik és így változik viszonylagos erő- és hatásarányuk is. Majd az egyik, majd a másik tényező érvényesül erősebben, domborodik ki jellegzetesebben, szökik jobban szembe nekünk, embereknek és nyomja rá bélyegét egy tájnak képeire. Öserdőterületeknek jellegét a vegetáció adja meg, amely elfedi előlünk a kilátást és a felszíni formákat, elborítja a talajt és elrejti az állatvilágot, a fák koronái alatt átalakult külső klímát. Steppeterületeken a talaj adja a jellegkülönbséget, a kő-, kavics-, agyag-, gipsz-, vagy más steppe jellegét, amelynek mindig más-más, sajátos növényzet a függvénye. Sivatagi tájakon a felszíni formák szöknek szemünkbe. És valóban a geomorfológia tudományága Észak-Amerikának kopár, sivatagos nyugatán, a geobotanika tudománya Afrikának öserdő- és szavannaterületein született meg. A modern klimatikus talajtan, ez az orosz-magyar tudomány Délkelet-Európa steppein, különösen a csernozjom-vidéken keletkezett.

De nemcsak tájról-tájra, területről-területre változik a tényezők szerepe és ereje, dominálnak más és más tényezők, mint a táj jellegének formái. Időbelileg is, egyik időszakról a másikra változnak hasonlóan az erőviszonyok, más-más tényezők lépnek előtérbe, válnak dominálóvá, azaz uralkodóvá.

Az ember hihetetlenül rövid, geológiai időszámítással alig számbavehető idő előtt még egyike volt a legerősebben függő élőlényeknek s mint tájtényező számba sem jött. Nemcsak nem formálta át a tájnak jellegét, de külső szemlélő alig vette volna abban észre. A lelki elemeknek mind erősebb érvényesülése, agyfejlődés és társadalmasodás — tehát psychisatio, cerebratio és socialisatio — folytán az ember mind hatalmasabb tényezővé válik. A lelki elemeknek a testiekkel szemben való erősödése, az agyműködésnek a nagyagy által való átvétele és ezáltal öntudato-

sabbá válása folytán egyedenként is alkalmazkodóbb, az étlettel való küzdelemben ügyesebb lesz, de társadalmasodásra is alkalmasabb és a társadalmasodás folytán ereje az ismeretek és energiák integrálása folytán oly hatalmas tényezővé válik, amely környezetére és ezzel a földfelszíni élet egészére átalakító hatással is kezd bírni. Mind több és több földi anyagot és energiát használ fel és ezen földi anyagok és energiák sajátos csoportosításával a földfelszíni életfolyamatokat átalakítja, gyorsítja. És ma már vannak területek, amelyeken az ember dominál. Ilyenek elsősorban a városok, de a városokon kívül is az intenzív, különösen a nagy összefüggő ipartelep-területek, mint pl. a Ruhrvidék és az iparosodott mezőgazdaságnak olyan tájai, mint pl. Hollandia. A városiasodás maga is, mint általános, az egész földre kiterjedő és ezen általánosságban egységes és természetyszerű folyamat ennek az integrálódásnak új formája, új időszaka.

Az ember domináló földfelszíni tényezővé válásának folyamata természetyszerű, szerves (organikus), sőt kiindulásában biológiai folyamat. Az ember azután lassanként tudatára ébred ezen folyamatnak, saját fejlődésének. És mihelyt tudatára ébred, kezdi ezt az organikus (szerves) folyamatot akarattal organisatorikusan (szervezve) befolyásolni, irányítani. Ezzel a pillanattal születik meg a politikum. És ugyanezzel születik meg az emberi gazdaság és természetesen a gazdaságpolitika is.

Az organikus fejlődési folyamat azonban tovább folyik. Ezt a folyamatot lehet organisatorikusan előmozdítani, vagy akadályozni, de nem lehet hosszabb ideig útból kitéríteni. Ez az oka annak, hogy az előrelátó, a szerves, természetes fejlődéshez alkalmazkodó politika az egyedüli jó politika. Ezért rossz államigazgatás a tömeges törvénytermelés. Az állam is organisatorikusan keletkezik és fejlődik. Organisatorikus igazgatás csak bizonyos rövid időszakra hathat.

És ugyanez áll a gazdasági politikára is. A politika és a gazdaságpolitika színpadjának kulisszái mögött nagy, örök erők működnek — végeredményben ugyanazok az örök erők, amelyek a Kosmos egész életét és egyéb életnyilvánulásait is irányítják.

A fentemlített tényezőknek a földfelszínen való nyilvánulását és összjátékukból a földfelszínen keletkező és lefolyó életet tanulmányozni a földrajz feladata. Ezeknek az erőknek érvényességét, hatásait az ember öntudatos, sajátmaga által is irányított életére, tehát politikai és ezzel összefüggő gazdasági életére és kapcsolatosan ezen erőknek az ember által való befolyásolhatóságát tanulmányozni — ez a feladata a politikai földrajznak, mint az egyetemes, synthetikus földrajz sajátosan és különlegesen egy objectumra, az embernek mint társadalmasodó lénynek szerepére irányított ágazatának. És ha ezen felfogás alapján

definiálni is kívánnók a politikai földrajzot, úgy azt kellene mondani, hogy: a politikai földrajz a politikailag társadalmosodott emberiség, mint földfelszíni élettényező élettana (physiologiája).

Most már világos lehet, hogy ez a tudomány ma miért természet- és szükségszerű. Azért, mert az ember az utolsó kétezer esztendőben vált földfelszíni tényezővé és az utolsó száz évben a technika, közlekedés és gazdasági integrálódás, a szén, vas és egyéb anyagok és a talaj termőerejének belterjes és tömeges kihasználása folytán vált domináló földfelszíni tényezővé.

Tehát a közelmúltban keletkezett és most emelkedik ki hatalmasabban a földrajzi, mondhatnám földrajzbölcséleti kutatás egy új tárgya, témaköre, amelynek saját súlya, nagysága és érdek-lődésünknek feléje összpontosulása természetszerűleg új tudományágot kell, hogy szüljön.

Mindez, bármennyire élettan és így az élethez közelálló, mégis a politikai élet szempontjából így még igen elvontnak látszik bizonyára.

Ezért további általános teoretikai fejtegetések helyett néhány egészen aktuális politikai problémán fogom megkísérelni beigazolni ennek a synthetikus tudománynak a részletes kutatás szempontjából, de sőt a praktikum szempontjából való szükségességét és érdekességét.

* *

Lássuk először a Népszövetséget.

Egy szempillantás a világ népsűrűségi térképére meggyőző arról, hogy igen sűrűn lakott területek kevésbé lakottakkal váltakoznak, gyakran hirtelen, minden átmenet nélkül is. Ez a körülmény az emberiség gazdasági, művelődési és politikai kialakulására döntő jelentőséggel bír. A világtörténelem folyásának ez az alapja.

Az eloszlásnak oka, mint mindennek e földfelszínen, a domborzat, amely ismét a föld belső energiáinak erejéből és a klíma, amely kosmikus energiák hatásaiból keletkezik és alakul át. A domborzat, a függélyes és vízszintes tagoltság, tehát hegy-ségek és tengerek a szárazföldeket tagolják, kamarákra osztják, amely kamarák sem a conventionalis öt kontinensnek, sem az emberi történelem alkotta államoknak nem felelnek meg; — nagyságkategóriáiknak sem. Ilyen kamarák: az Oroszország nélküli Európa és a Földközi-tenger, a kontinenseknek talán legapróbban tagolt része, ilyen India, Kína, atlanti- és különösen csendes-óceáni Észak-Amerika, trópusi Dél-Amerika stb.

Ezeknek a kamaráknak jellegét a klíma adja meg. A klímától függ aztán minden egyéb: a növényzet típusa, a talaj syn-

thesis és az emberi lakosság életmódja is. Egyesek e kamarák közül nagyon kedvezőek lakhatóság szempontjából, mások, néha a közvetlen szomszédosak, alig lakhatók (India—Tibet; Algir—Tunisz—Szahara; Dél-Kanada—kanadai tundrák). Legkedvezőbbben azok a kamarák fekszenek, amelyekbe kedvező szél megfelelő időben vagy egész éven át csapadékot hoz, a passzát-monszun felé nyitott India, Dél-Kína, délkeleti U. S. A., vagy a nyugati monszun felé nyitott Európa, vagy a télen csapadékos szelek áldásait élvező Földközi-tenger.

A kedvező kamarákat széles kedvezőtlen régiók, sivatagok és sivatagsteppék, áthatolhatatlan őserdők, magas hegységtömegek, sarkvidékek választják el egymástól. Ez hozzájárul a távolság által amúgy is fennálló elszigeteltséghez, amely a történelem első idejében még erősebben érvényesül. De erre vezethető vissza az egyes kamarák fejlődésének önállósága napjainkig.

Bármily éles különbségek és érdeellentétek alakuljanak is ki ezen kamarákon belül tájak és népek között, mégis az egész kamarán belül a gazdálkodás módjának és az életrendnek bizonyos egysége felismerhető, a világ más részein kifejlődött típusoktól különböző jellege alakul ki.

Ez a típusegység még a politikumban is felismerhető. Felismerünk európai, középamerikai, északamerikai, orosz, indiai államtípusokat, amelyek nem azonosak s amelyeknek megalkotói és részesei egymást és egymás típusait alig értik meg. Különböző a politikai gondolkodás.

Minden ilyen életkamarában egy bizonyos életforma s egy azt hordozó életegység fejlődik ki. Míg a kamarákat egymástól széles lakatlan területek választják el, a kamarákon belül a gyepühatárok — amennyiben ilyenek eredetileg léteznek — elmúlnak, gyakran csupán conventionalis vonalhatárok, erőviszonylathatárok keletkeznek, amelyeken át többnyire sűrű gazdasági és szellemi anyagcsere folyik. Az egyes életkamarák összes államainak története mindenkor egy-egy történelmi egység. Az európai kamara államainak életfolyása a mi világtörténetünk úgy, amint a XIX. század végéig a világtörténetet láttuk és írtuk is.

Az ilyen kamarák államai kénytelenek együttélni és együttfejlődni. Együttélni és ezért az élet minden viszonylatában megegyezni, egyensúly-helyzetet teremteni maguk között. Kénytelenek együttfejlődni, de ezáltal minden állam, amely e területen újonnan keletkezik, mintegy beleszületik ezen államrendszerbe és annak fejlődési fokozatába is.

Az egyensúlyra való törekvés, — a kamarákon belül — amely egyben törekvés a biztonságra is, az államok erőegyensúlyához vezet méret, lakosságszám, hadsereg stb. tekintetében.

Az Újkor Európájának — amelyhez sem természeti, sem népi viszonylatban Oroszországot hozzászámítani nem lehet — államai két nagyságkategóriába tartoztak. Az egyik kategória államainak kiterjedése 250.000 és 500.000 km² között, lakosainak száma 30 és 60 millió között volt. Ezek tartották egymást egyensúlyban és nevezettek nagyhatalmaknak. A többi államnak majdnem kivétel nélkül 100.000 km²-nél kisebb volt a területe és 8 milliónál kevesebb lakosainak száma. Ezeket a nagykamara egyensúlya tartotta fenn, hagyta élni.

Más életkamarákban is találunk ilyen nagyságkategória egyensúlyokat. Gondoljunk csak a középamerikai államokra, vagy Dél-Amerika pacifikus, andesi államaira.

Ennek a ténynek az alapja az orográfia, a domborzat. Domborzatilag adott nagytájak szabták meg az európai nagyhatalmak méretarányát: ilyenek a Brit-szigetek, az Ibériai- és Appennini-félsziget, a Párizsi-medence a periferikusan hozzásimuló tájakkal, a Középduna magyar medencéje.

Ezekben a nagytájakon belül mindenütt ott, ahol a történelmi fejlődés elég hosszú ideig zavartalan volt, többé-kevésbé egységes nemzetek alakultak ki. Nálunk is ez volt a fejlődés a török hódoltságig, amely azt derékban megtörte és Trianonhoz vezetett.

Minél messzebb tekintünk vissza a történelem időszakaiba, annál nagyobb mérvű az oly »subcontinentális« nagytájak, mint Európa, India, Kína stb. elszigeteltsége. Ez az elszigeteltség az érintkezés sűrűsödése és gyorsulása által és különösen az európai típusú expansió, imperialista, capitalistikus fejlődés által mindjobban szűnik.

De csak a XIX. század hoz valóban nagy változást egyrészt a technikai fejlődés és a távolságok mindinkább való csökkenése, a tömegárúk, élelmiszerek és romlandó anyagok mind könnyebbé váló szállítása által; másrészt azért, hogy a tengerentúli mérsékeltövi és subtrópusi tájak mind sűrűbben népesülnek be, termelésük mind változatosabb, belterjesebb, finomodottabb, fogyasztásuk mind nagyobb mérvű, igényesebb, az európai átlagnál is igényesebb lesz.

Az egyes »subcontinentális« régiók elszigetelt gazdasági rendszereiből tehát a nagy felfedezések korától kezdve és aztán a XIX. század elejétől kezdve mind gyorsabb tempóban az egész földfelszín egységes gazdasági termelése és fogyasztása felé haladunk, amelyet aztán a világháború a termelésnek fokozásával és eltolódásával valóban meg is teremt.

Földrajzilag ezt így fejezném ki: az egész földfelszín, mint legnagyobb táj életegysége mindinkább előtérbe lép a regionális tájegységekkel, országtájakkal és subcontinentális nagytájakkal, nagykamarákkal szemben. A földfelszín egészének

életegysége integrálódik az államok és continensek közti kapcsolatok sűrűsödésével és azáltal, hogy minden termelés, minden gazdasági és politikai esemény e kapcsolatok sűrűségénél fogva többé-kevésbé mindenüvé kihat.

Ezt az integrációt nemcsak emberi vonatkozásban értem, hanem a földfelszín egész életének szempontjából. Csak végrehajtója, vezetője, élesztője ennek a földfelszíni integrációnak az ember, aki társadalmasodása és cerebrációja által domináns tényezővé vált. Ez az integráció anyagcsere, de lelkesítés, psychisatio által indul meg, folyik. És nemcsak materiális anyagcsere, hanem szellemi, lelki anyagcsere és az emberiség saját maga benne erősebb gondolati egységgé válik.

A gazdasági egymásrautaltságnak, a kölcsönös politikai függésnek és a gondolati és művelődési egységnek ez a szerves kifejlődése, amely a földfelszíni élet folyásának illetően természetes stádiuma és időszaka, egész természetszerűleg meg kell, hogy teremtsen azt, amit minden organikus történelmi folyamat eddig az emberiség életében megteremtett, az organikus folyamatnak organisatorikus befolyásolását, irányítását, szabályozását.

Igy kell, hogy keletkezzék természetszerűleg a földfelszín és az emberiség fejlődésének ezen stádiumában a földfelszín összes emberi csoportjai (népek, nemzetek, államok) együttes érintkezési és cselekvési fórumának, szóval egy népszövetségnek gondolata.

Amint azután a világháború a fejlődést gazdasági, politikai, sociális, technikai és tudományos téren sok tekintetben gyorsította, de ugyanakkor a természetes fejlődéstől többé-kevésbé eltérő irányt adott a fejlődésnek, éppúgy gyorsította és éppúgy természetellenes mellékvágányra tolta ennek a gondolatnak megvalósítását is. Éppúgy, amint a világháború az erőviszonyokat megzavarta és eltolta az összes vonatkozásokban és pedig részben állandó, részben átmeneti jelleggel, éppúgy a népszövetségi gondolat szempontjából is eltolta ezeket az állandóság szempontjából legkevésbé alkalmas pillanatban. Az eltolt erőviszonyok alapján hozott létre emberi akarattal, organisatorikusan egy olyan intézményt, amely nem az organikus fejlődésben mind jobban kialakuló világ-életegységnek öntudatára ébredő ember által megalkotott alkalmazkodva irányító szerv. Ez nem a dolgok természetes rendje követelte szerv, — nem a fejlődés és a fejlődő hagyomány (evolutio és traditio), hanem a forradalom (a revolutio) szülte szerv, — hiszen a háború, legalább is egy világháború nem más, mint az emberiség természetes evolutiójának forradalmi megzavarása.

Egy Népszövetség tehát ma egészen természetes gondolat és követelmény. Mindenkép létrejött volna korunkban, a közeljövőben. Talán még nem is annyira a világ, mint Európa szük-

ségéből — amiről lejjebb szólok. A háború, a győzők létrehozta Népszövetség — mely a győzők szövetsége ma is, szellemével inkább hátráltatója a helyes Népszövetség kialakulásának, bár az a tény, hogy egy akármilyen szervezet mégis már van és a találkozásnak és tanácskozásnak lehetősége s bizonyos formái és keretei megvannak, tagadhatatlanul megkönnyíteni a dolgot.

Ime ezek a nem geopolitikai — de politikai-földrajzi és ezáltal földrajz-élettani szemléletnek és elmélyülésnek tanulmányai. Azt hiszem ezen az egy példán is megmutattam már, hogy ezt a szemléletet sem nélkülözhetjük, ha világosan akarunk látni.

EURÓPA.

Az európai államok tömörülése a népszövetségi gondolattal rokon gondolatnak látszik, különösen a Briand-memorandum óta.

A gondolat természetes kifejlődését valóban ugyanaz a nagy történeti folyamat idézi elő, amelyet fent a Népszövetségnél jellemeztem. De népszövetség és az európai államok közössége közt lényegbeli különbség van.

A XIX. század végéig az európai életközösség saját életét, történelmét éli, mint világtörténelmet. A világ többi részével való kapcsolatai gyarmati kapcsolatok. A világ legnagyobb része, illetve annak partjai tényleg gyarmat, egyoldalú és rendesen rablógazdasági kihasználás területe. A magas műveltségű Indiával és Kínával való kapcsolatok csak felületesek, mert hiszen ezek bensőleg önálló életüket élik lelkileg és gazdaságilag és Európával lakosságuk csak elenyésző százaléka és jóformán csak egyes kikötőkben érintkezik, akár a politikai, akár a gazdasági vonatkozásokat nézzük. A délamerikai államok még gyermekcipőben járnak, egyedül az Egyesült Államok számítnak, de ezeknek is csak Európával van kereskedelmük, kapcsolatuk. Oroszország Európa függvénye (v. ö. 12. ábrával).

Az európai államok versenyeznek gyarmati és külkereskedelmi téren mindezen területeken külső konkurrenssek nélkül. Az Egyesült Államok legfeljebb egy-egy államnak versenytársa itt, vagy ott, de még távolról sem egész Európáé.

A XIX. és XX. századok fordulópontján a fejlődés már erősen más képet kezd mutatni, a világgazdaság felé való fejlődés képét (v. ö. 20. ábrával).

Világgazdaság felé való fejlődés alatt azt értem, hogy a tömegárukra nézve a forgalom gyorsulása és a szállítás egyéb megkönnyítései (hűtővonatok, hűtőhajók stb.) folytán a világ különböző részein elterülő nagy termelőterületek mind erősebben fejlődnek és mind egyenrangúbbakká válnak a piacok szem-

pontjából, egyforma szállítóképességűekké. Az európai ízlési fogyasztónépeségnek a világ különböző részein való megnövekedése folytán széles e világon Európához hasonló ízlésű fogyasztópiacok, fogyasztó gócok keletkeznek. Körülöttük a belterjes termelés új növekvő területei.

A világháború ezt a fejlődést gyorsította meg lényegében, — igaz, hogy bizonyos eltolódásokkal, amelyek háború nélküli fejlődésnél talán nem úgy következtek volna be. A háború után Észak-Amerika hatalmasan megerősödve már nem mint egyes európai államok, de mint egész Európa gazdasági erejének konkurrensé áll előttünk azonos nagyságú területtel, harmadrész annyi lakossággal ugyan — de ha tekintetbe vesszük az amerikai munkás több, mint kétszeres teljesítőképességét, akkor ez az arány is eltolódik (12. ábra).

Dél-Amerika is népszámban és gazdaságilag megerősödve és az európai és északamerikai gyámságok alól a háború alatt némileg felszabadulva önállóbban áll Európával szemben.

Az angol birodalom mérsékeltövi európai telepes gyarmatai, a dominionok a háború alatt és által Angliának már lényegileg önálló segítő hatalmaivá váltak, sőt napról-napra látjuk teljes önállósulásuknak keresztülvitelét. Az angol világbirodalomnak ez a részeire tagolódása, sőt bomlása, részeinek önállósulása nemcsak az angol világbirodalomnak és Angliának, de Európának hatalmi, gazdasági prestige-, talán életkérdése is.

Mindez a fejlődés, amelyre itt csak emlékeztethetem azt, aki úgy is látja és ismeri azt, eredményezi, hogy Európa közvéleménye a világháború után arra ébred, hogy a világtörténelem többé nem Európa történelme, a világgazdaságot többé nem Európa, azaz nem egyedül Európa irányítja, sőt a világ közvéleményét és a világ gondolkodását is erősen befolyásolják egyelőre még csak a tengerentúli európaiak, de lassanként mindinkább India, Kína, sőt a világ egyéb népei is.

Ameddig az európai életközösséggel nem álltak szemben többé-kevésbé egyenrangú ellenfelek, addig ennek az életközösségnek tudata, ha művelődési vonatkozásban meg is volt a közvéleményben, egyéb vonatkozásban nem ébredhetett fel és különösen nem úgy, hogy azt cselekvésre, az életközösség közös érdekeinek előmozdítására serkentette volna.

Mihelyt és amennyire Európa ráeszmél arra, hogy világhegemóniája megszűnt, a világgazdaság ma tényleg az egész földfelszínre kiterjed és többé-kevésbé egyenlő hatalmú termelő- és fogyasztócsoporthoz, földrészekkel kell megküzdnie, az összetartás és az együttműködés szükségének gondolata fel kell hogy ébredjen. Fel is ébred és általánosságát az jellemzi leginkább, hogy idealisták és gondolkodók, gazdasági vezérek és politikusok

egyaránt foglalkoznak az európai összetartozás és együttműködés gondolatával: Páneurópával, gazdasági együttműködéssel, vámszövetségek és termelőszövetségek kérdésével és európai népszövetséggel.

Ha az európai gondolkodás idejutott, az tehát a történelmi fejlődésnek természetes, az élet törvényszerűségeiből fakadó következménye.

De éppen Európának sajátos jellege viszont az, ami a megoldásnak sajátos útjait jelöli ki. Európa egy történelmileg fejlődött életegység, amelyben a földrajzi tagozottság és a legkülönbözőbb népeknek idetódulása a nemzetek, nyelvek és államok sokféleségét tartotta fenn. Azonban már keletkezésétől, a népvándorlástól kezdve ez az Európa egységes életet él. A gazdasági, művelődési és politikai fejlődés benne egységesen megy végbe. A fejlődésnek minden nagyobb mozzanata kapitalizmus és szocializmus, feudalizmus és parlamentarizmus, humanizmus és evolutionizmus, az erdőirtás, városiasodás, iparosodás, mind egységesen, egész Európára kiterjednek, tekintet nélkül a politikai határokra. Rendszerint nyugatról indulnak ki és terjednek kelet felé úgy, hogy ott később következnek be, rendszerint az egyes nemzetek vagy államok területein sajátos jelleggel jelennek meg, azonban mégis egységesek, egy nemzet vagy állam sem tudja kivonni magát alóluk teljesen, sem térbelileg, sem időbelileg.

A mai Európa, mint életközösség, ezen hosszú évszázadokon át együttfejlődött, számos generációk öröklött és szerzett tulajdonságainak biogenetikai eredménye. A szerzett tulajdonságok is öröklöttekké válnak. Európa egy tradicionális életegységgé fejlődött, amelynek sajátos, a világ többi, egészen másképp fejlődött részeitől eltérő törvényei vannak.

Ha ennek az Európának sorsát ebben a válságos pillanatában a politikai és gazdasági élet vezetői meg akarják oldani, ennek tudatában kellene hogy legyenek. Európa jövőjét nem lehet a Népszövetség compromissumos mintájára megalkotott bizottsággal megoldani. A viszonylat Európa államai között egészen más, mint ezek és a tengerentúli államok között. Utóbbi vonatkozásban csupa új, könnyen áttekinthető, majdnem kivétel nélkül materiális problémák állnak fenn. Európán belül a materiális és immateriális, a gazdasági és érzelmi kérdések szorosan és bonyolultan szövédnék össze. A kapcsolatok nép és föld, nemzet és haza, sőt együttlakó, vagy szomszédos népek közt sokkal bonyolultabbak, sokkal mélyebbek, tradicionálisabbak. Ha ezeket felismerjük, világosabban állanak előttünk a teendőik. Nem felszínes orvoslásra van szükség, hanem mélyreható, minden külső és minden máról-holnapra való szempontot és mellékttekintetet félretevő átalakításra. Nemcsak hogy nem lehet a Népszövetség

mintájára megalkotni az európai nemzetek és államok bárminő organisációját, hanem a Népszövetség hatásköréből ki kellene venni és egy sajátos európai fórumhoz áttenni mindazon problémákat, amelyek sajátosan európaiak, mint aminők például elsősorban a kisebbségi kérdés és bizonyos gazdasági vonatkozásaitól eltekintve a revisió kérdése is.

REVISIO

Európa rekonstrukciója, mint már fentiekből kiviláglik, csak revisióval oldható meg. De ez a revisió nem egyszerűen a legyőzöttek érdeke. Nem is csupán az ő problémájuk. Másrészt világos, hogy nem lehet restitutio in integrum, azaz egyszerűen a háború előtti állapot visszaállítása.

Ez a revisió Európa közállapotainak, államközi viszonylatainak újrendezése kell hogy legyen.

A revisió gondolatának terjedése semleges, sőt volt ellenes állatok politikusainak és közvéleményének körében nem a lelkiismeret szavának következménye, hanem öntudatlanul a természetes, organikus fejlődés egészséges antitoxin-fejlesztése is az embernek önkényes, az elvakultság pillanatában meg-gondolatlanul végzett »rendezésével«
szemben és azzal a mérgegyanyaggal szemben, amelyet a kényszerbékék a világban és Európában elvetettek.

A revisió keresztülvitele az európai államok államközi együttműködésének új szabályozását és az együttműködésnek szorosabbá és egyöntetűvé tételét jelenti. Nem akarom az »Európai Népszövetség«
nevet használni, mert ezt a nevet a genfi népszövetség és a Briand-féle terv már lefoglalták maguknak és ezen az úton, népszövetségi »albizottság«
útján, célhoz jutni nem, vagy legalább is csak nagy kerülővel lehet. De a revisió egyértelmű egy oly organisációval, amelynél a közösségnek egy bizonyos államfeletti hatalma is van, mert revisiót az államok souverénitásának korlátozása nélkül keresztülvinni nem lehet, legalább is nem oly megegyezés nélkül, amely e korláttal egyértelmű.

KISEBBSÉGEK

A kisebbségek kérdése tökéletesen egybekapcsolódik az előbbi kettővel. A XIX. század fejlődése egyrészt a nemzeti érzésnek mind öntudatosabbá válása által, másrészt a politikai jogoknak és a politikai érdeklődésnek mind szélesebb rétegekre való kiterjesztése által a különböző államokban lévő nemzeti, nyelvi és jellegbeli különbségeket mindinkább politikai öntudatra ébresztette. Ezek az európai kisebbségek a világhábo-

rúig kevés kivétellel kétfélék: tradicionális és önkéntes kisebbségek.

Tradicionális kisebbségek azok, amelyek egy többségi néppel hosszú, történelmi perióduson keresztül, tehát több évszázadon át együtt élnek anélkül, hogy kisebbségi jellegüket, nyelvüket, szokásaikat, életformájukat elvesztették volna; de az együttlakó kisebbségi és többségi népek évszázadok alatt életformáikban egymáshoz közelebb jutottak, azonosultak. Ilyen tradicionális kisebbség a történelmi Magyarországon a tót, ilyen Európában a breton, a katalán, stb. De még Elzász-Lotharingia népét is, a lotharingiai franciát s az elzászi németet is ideszámítanám, amint a maga egységében a történelem során váltakozva hol az egyik, hol a másik nagyhatalom uralma alá kerül.

Az önkéntes kisebbség az, amely hivatlanul vagy meghívásra, de nem kényszerű telepítés formájában vándorol be valamely országba, akár egyenként vagy kis csoportokban, mint nálunk a németek, akár nagyobb tömegben, esetleg máshonnan küldözdtetve, mint nálunk az ipeki pátriárka vezetése alatt bejött szerbek.

Politikailag, valamint jogilag is, okadatolni ezen tradicionális és önkéntes kisebbségek sorsának nemzetközi szabályozását csak nagyon megszorított mértékben lehet. Ha a tradicionális kisebbség évszázadokig megtartotta jellegét, úgy ezen jelleg további megóvását nemzetközileg szabályozni értelmetlennek látszik. Viszont ha valaki — egyén vagy embercsoport — önként vándorol be egy államba gazdasági vagy más előnyökért, fel kell tételeznünk, hogy azon állam törvényeit, azon állam nemzeti jellegét ismeri, azoknak magát beköltözése által önként aláveti, — tehát ismét nem forog fenn nemzetközi rendszabályozásnak szüksége.

A világháború azután teremtett Európában nagy számban kényszerkisebbségeket, egy majdnem új kategóriát. A mód pedig, amellyel a legtöbb többségi állam ezen kisebbségekkel kisebbségi mivoltukat azonnal érezttette, az európai kultúrközösségben mindenesetre szokatlan, szokatlanul brutális volt. Ezen kényszerkisebbségek jogi helyzete tehát már ebből a szempontból is más. Ezek nem vetették magukat alá önként a többségi államok törvényeinek és még ha alá is vetették volna magukat ezen államok addigi törvényeinek, rájuk vonatkozólag azonnal oly új törvények hozattak, amelyeket nem láthattak előre. Itt tehát jogvédelem szüksége forog fenn, ha van, aki ezt a védelmet nyújthatja.

Európát úgy rendezni, hogy kisebbségek ne legyenek, nem lehet. Ez következménye Európa természeti és a történelem által megerősített és integrált jellemvonásának, változa-

tos sokszerűségének. Ezért nem lehet a kisebbségek helyzetének teljesen kielégítő rendezése nélkül Európa sorsát, jövőjét megalapozni. De nem is lehet a kisebbségek kérdését az eddigi fejlődés és okainak ismerete és tekintetbevétele nélkül rendezni.

• •

Összefoglalólag az eddig felsorolt négy témára nézve tehát azt mondhatjuk, hogy a világ különböző részei s az azokban lakó népek és az azokban kialakult államok közti compromissum szüksége, valamint az európai életközösség erősebb tömörülése természetszerű jelenségei az emberiség történelmének és ezzel a földfelszíni élet integrálódó lefolyásának, amelynek az emberi történelem egyik eleme, az embernek, mint tájalkotó faktornak dominantiára-jutása pedig fejlődési periódusa. Látjuk azt is, hogy ezeknek a jelenségeknek most kellett szükségszerűen bekövetkezniök. A revisió elhatározása és keresztülvitele pedig egyszerűen ennek a történelmi folyamatnak okszerű következménye és ezért be kell hogy következze, — de természetesen úgy, hogy a kisebbségek problémájának rendezése is bennfoglaltassék, hiszen ezek élő szervei Európa népközösségének.

IMPERIALISMUS

Imperialismusra való törekvések vezettek a világháborúhoz.

Az élet assimilatió. Mert az egyéni concentratiók, amelyekről fent szoltam, jellegüket a felvett anyagok és anyagtalan valóság hasonítása, assimilatiója által tartják fenn. Míg a jogászt az imperialismus kérdésében a souverainitás, a történést az organisatorikus akarat és cselekvés, a nemzetgazdát a gazdasági erő és autarchia mértéke, a gazdasági geográfust ezenkívül ezeknek természeti feltételei érdeklik, — addig a politikai földrajzot az a mindezekben kifejezésre jutó belső erő érdekli, amely egyrészt a saját tájra és annak tartalmára, másrészt a külvilágra és a környezetre, sőt az egész földre kihat és átalakít.

A geográfus szemében az imperialismus dominantiára való törekvés az ember részéről. Dominantia a táj felett az imperialismusnak egy neme a többi földrajzi faktorokkal szemben. Az, amit a politikában imperialismusnak nevezünk s amit a geográfus megkülönböztetőleg emberközi vagy államközi imperialismusnak nevezhetne, az egy népnek és a tájnak, amelyben az a nép, mint emberi faktor, már magasabb dominantiára jutott, tehát egy művelt nemzetnek és egy magas berendezkedésű tájnak, államnak dominantiára való törekvése más tájak, azok természeti kincsei és azok népei felett. Ez a dominantiára való törekvés az életenergiák magasabb kifejtése és érvényesi-

tése s mint minden ily törekvés — életassimiláció. Az assimiláció kiterjesztése törekvés arra, hogy ezen többi tájak erőt az anyatáj, az anyaország életéhez assimilálja, életfenntartására és életintegrációjára kihasználja.

Az imperialismus hajtóerő a földfelszín életintegrációjában. Az anyatáj, az anyaország életintegrációja a befolyása alá került tájak életintegrációját hozza magával és egy új folyamatot indít meg, mely új energiagócok kialakulására és önállósulására vezet. Ennek két példája: a római provincia és nyomán a nemzeti államok kialakulása a római birodalom imperialistikus erejéből, — az angol dominiumok és részben már a nem európai fajú gyarmatok emancipációja, mondhatjuk, államalakulása az angol világbirodalom hatalmának, életintegrációjának talajából. Politikai részintegrációk és összintegrációk — államok és birodalmak — váltakoznak, váltakozva kerülnek dominantiára az emberi társadalmasodás, politikai organisálódás folyamatában. Valahogy úgy van, mint a tudományokban az analízis és synthesis váltakozása. Minden ilyen átalakulás megsemmisít valamit a régeből, de a csirasejt meggazdagodva kél új fejlődésre.

ANGOL VILÁGBIRODALOM

Az angol világbirodalom sorsa, a legnagyobb történelmi actualitások egyike, összekapcsolja ezen gondolatmenetünket az előbbi témacsoporttal. Európa világhatalmának főalapja és hordozója is elsősorban Anglia volt. Európa nyugati frontjának többi államai közül Spanyolországot és Portugáliát szegénységük és kizsákmányoló politikájuk fosztja meg a gyarmatosításban a vezetőszeretől. Franciaország pedig, amelyben ősidők óta összefutnak az európai continens útvonalai, évszázadokon át váltakozva ingadozott gyarmati expansió és az európai hegemónia-politika között.

A kedvező klímájú, jó legelőkben gazdag, kedvező geológiai felépítésű, kitűnő szénrel bíró szigetország kedvező helyzetében, amelyben közelsége dacára a többi Európától elszigetelheti magát, természetszerűleg fejlődött önállóbban és gazdagodott. Innen indul ki Európa és a világ ipari fellendülése 50 éves előnnyel a continens ma legiparosodottabb államai felett. London természetszerűleg válik ezen okokból és földrajzi helyzeténél fogva világkereskedelmi gócponttá, védett sziget-helyzetben, mégis szemben Európa legvízbőségesebb folyóival, amelyek völgyei messze Európa szívébe visznek (Rajna, Elba). És tudvalevő, hogy a nagy- és pénzkereskedelem, ha egyszer megtelepült, erősebben helyhez kötött, mint még az ipar vagy az őstermelés is.

Anglia egyedül vitte keresztül egész tökéletesen a világ klímaterületeinek oly összefogását, a termelésnek és fogyasztásnak oly munkamegosztását, amely assimilatiója a különböző felszerelésű tájaknak, tehát egy világtájegységnek, mint termelő és fogyasztó egységnek kialakítását. Alig van oly klímátípus a földön, melynek területén Angliának ne lenne birtoka.

A világbirodalom mint földrajzi tény is csak történelmileg érthető meg. Minden táj a földön egyéni és sajátos szerepet tölthet és tölt is be, — és a történelem különböző korszakaiban különbözőt — mert az ember igényei és szükségletei változnak, fejlődnek. Mennyivel inkább áll ez oly sok részből álló birodalomra, melynek minden része ily változó szerepeket játszott, változott értékében, fontosságában a történelem során. Anglia maga szigetország — ez védi az egész történelem során — és önálló, a continens összefüggő országainak életétől, harcaitól független fejlődésre és önálló politikai célok megvalósítására képesíti.

Ez előnye Franciaországgal szemben. A szigetország kiterjedése 310.000 km², — tehát az európai nagyhatalmak méretkategóriájából való — ez egyenjogúsítja velük, már mielőtt népszáma az övéket elérné, — ismét előnyös szigethelyzeténél fogva. A szigetország Európa nyugati frontján fekszik, ahová Európa súlypontja az indiai útnak a szeldsüktörökök által való elzárása után áttevődik. Ez előnye a continenstől egyébként szintén elszigetelt Skandináviával szemben. Az európai continenshez igen közel fekszik. Ennek köszöni a korai szász és norman betelepülést, kedvező népkeverékét, az európai történelemben időre való megerősödését, állami kialakulását. A szigetek a nyugati szelek viharos tengereiben fekszenek, ezért váltak hajósaik edzettekké, győzték le a spanyol armadát és sok más ellenfélt. De a Golf-áram útjában fekszenek, hol a tenger és levegő hőmérsékének anomáliája a legnagyobb. Tengerük jégmentes, hőmérséke enyhe. Anglia, míg az ő s a világ nagy iparosodása nem áll be és lakossága nem emelkedik 15—20 millió fölé (Franciaországnak ekkor 25—27 millió lakosa van), mint gabonatermelő is önellátó — és ekkor már rég a tengerek ura; — mindez fontos zavartalan, független kifejlődésére.

Délkeleti területei nemcsak gabonát, de lent is teremnek. Át tudja venni s megtanulja a kedvezően szembenfekvő Flandria szövőiparát. Itt előnyére válnak Flandria helyzeti- és klímaelőnyei, eocén medencéjének talaja, a Lys folyó kiváló textilmosó vize, a csapadékosság, az itt kereszteződő európai főútvonalak. Egy területnek — így Angliának is — földrajzi előnyeit, hátrányait nemcsak saját adottságai magyarázzák. Anglia az északatlanti ciklonok útjában fekszik, melyek a

polaris fronton erednek az Atlanti ocean É. részén. Erősen csapadékos nyugati oldala, jók legelői, juhtenyésztése intensív lehet, a leniparból gyapjúipar fejlődhet. Evvel elláthatja Európát épp akkor, mikor az ipartalan spanyolok az amerikai aranyat hozzák Európába. Megszerezheti ezt kereskedelmi úton, erősítheti privilegisált, bátor és hazafias kalózflottáját, kereskedelmét. Ez a gyapjúiparterület a juhlegelőterületen közel fekszik a tengerhez és mikor már gyarmatok vannak, a kikötők körül megteremtheti Anglia a gyapotipart. A kereskedelemnek ősidők óta főcélja India. Mihelyt lehet, — 1588-ban semmisíti meg Anglia a spanyol armadát — meg is veti ott lábát. 1600-ban létesül az angol Keletindiai Társaság. De addig a spanyolokéi és portugálokéi a tengerek. Anglia ésazon kísérli meg megkerülni a Columbus felfedezte continenst. Így vesz részt Északamerika felfedezésében, mely később övé lesz. A XVII. század harc és verseny a világ áthatolhatatlan őserdők-től nem borított, a tengerhez közel fekvő területeiért: Nyugat-India szigeteiért, Kelet-India kikötőiért és mint a keletindiai út akkori kulcsposztóiáért — Fokföldért. Anglia előnye a spanyolokkal szemben jobb hajóraj, Hollandiával szemben nagyhatalmi ereje, Franciaországgal szemben céltudatosabb tengeri politikája. A XVII. században Hollandiát, a XVIII.-ban Franciaországot gyűri le. Anglia mindinkább tengeri nagyhatalom. Ő kötheti, mint a tenger ura, legjobban magához gyarmatait. A mercantilismus gyarmatrendszere — a kihasználás — itt alakul ki először (Navigation-Act 1651). Ez túlfeszíti a húrt. Hol? Az Angliához legközelebb fekvő, tehát onnan betelepíthető gyarmatokban, természetesen mérsékelt öviekben, hol angliai ember földműves és ipari munkára képes, — tehát sűrűn települhet. — Északamerika sűrűn települt része elszakad, az Egyesült Államok lesznek belőle. Miért ez a sűrű település Carolinától Connecticutig? A fenti okokon kívül azért, mert az Appalachok nehezen járható, sűrűn erdős hegyvonulata védett és gátolt Nyugat felé és a lakosságot a parti sávterületen erősen sűrítette, mielőtt tovább expandeált. Angliának ez legnagyobb vesztesége volt. Indiára helyezi most a súlypontot. De nemcsak azért, mert Amerikát elvesztette, hanem, mert az ipari forradalommal India értéke, óriási lakosságával, mint fogyasztó gyarmaté, nő. Így is folyik le India fokozatos meghódítása: először a keleti, rizstermelő sűrűn lakott területeké, csak azután az Indus-menti nyugat, legvégül védelmi okból az északnyugaté (Kashmir, afgán határ). Ausztrália, úgy mint a Csendes-óceán délnyugati szigetvilágának meghódítása a tengeri hatalom folyománya, — csak későn válik céltudatos gyarmatpolitikai tetté. Mindezeknek a gyarmatoknak birtoka fokról-fokra kiváltja a gyarmatbirodalmi egységes,

céltudatos, szerves politikát — ha úgy tetszik: *geopolitikát*. Ez kétirányú: egyrészt az útvonalakat biztosító fontos pontok megszállása, így Gibraltar, Malta, Cyprus, Suez, Aden, Bahrein, Singapur, Hongkong és a Csendes-oceán délkeleti quadransában fekvő szigetcsoportoké; másrészt bizonyos arrondírozás, — egyes világrészek lehetőleg teljes birtokba vétele — így az Indiai-oceáné, Ausztráliáé, Dél- és Keletafrikáé, a déli Csendes-oceáné, Canadáé az egész kontinensen keresztül. Ez már mind imperialismus, amely a XIX. század versenye által a század végén kiváltott általános imperialistikus földosztásban kulminál és a világháborúban a német gyarmatok megszerzésével fejeződik be. Ez megteremti a Nílus deltától Fokföldig összefüggő afrikai birodalmat. Ezek positiókérdések, területi kérdések, souverainitas biztosítása, mások souverainitásának kizárása stb. Ezek is földrajziak — az egyes pontoknak, területeknek sok szempontból van stratégiai értéke — és pedig a hadieszközök, hajók, légiforgalom tökéletesedésének változó érdeke. De a gyarmatbirodalom fejlődését és differenciálódását is földrajzi tényezők szabják meg. A mérsékelt övi gyarmatokat a fehér ember betelepíti. Fehér bennszülött generációk nőnek fel és mikor pár millió az ily benszülött leszármazású fehér lakos, önálló, saját nemzeti érzéssel bíró nemzetek keletkeznek, — különválási törekvésekkel. Úgyes politika kell arra, hogy ezeket a birodalom megtartsa. Az Egyesült Államok esetén tanultak. De a mai világgazdaságban a dominionoknak (Canada, Ausztrália, New-Zealand, Délafrika) is több érdeke az együttmaradás. A trópusi gyarmatok kihasználási gyarmatok, főleg monokulturások, mindenike egy, két, három főtermelvényt, illetőleg nyersanyagot ad: Délnyugatafrika gyémántot, Délrhodesia aranyat, azbesztet, Északrhodesia ólmot, fát, a Bahamák szivacsot, Ceylon teát, gumit, koprát, Malaya ólmot, gumit, koprát, Zanzibar szekfűszeget, Mauritius cukrot, Nigeria pálmaolajat, ólmot, gyapotot, Brit-Honduras mahagonit és banánt, és így tovább. India marad nagyfogyasztó. Anglia világhelyzete megváltozott most nagyon (lásd a XII. előadást is). A tengerek föltétlen uralma megszűnt. Flottaegyezményeken kell tárgyalni a többi hatalommal. És Anglia itt a cirkálójára kell hogy vessen nagy súlyt, ellentétben Amerikával, szertefekvő birtokai miatt. A XIX. században Európa a világ közepe (I. V. és VIII. előadásokat.) Anglia Európa tengeri frontján világrészünk expansiójának zászlóvivője Szigethelyzete folytán teljes odaadással és kizárólagossággal űzheti ezt a politikát, úgy mint a szabadkereskedelmet is. Az Európától függő gyarmatterületek nagyrésze az övé. London a világ kereskedelmi gócpontja. Ma a világ Európára központosítottága megszűnván, Anglia ezen belüli

— és részben mintegy Európát személyesítő jellegű — központosított rendszere is válságát kell, hogy élje. Klímaövek szerint ez a válság más-más. A mérsékelt övben dominium-statusért való harcnak, a sűrűn lakott monszúnvilágban Gandhi függetlenségi harcának, az öntözéses sivatag-oázisokban a mohamedán vallási és nemzeti törekvésekkel való küzdelemnek látjuk. A trópusokban még legcsendesebb ma, itt folyik a kárpótlás máshol elvesző posíciókért.

Európa sors-órája így válik Anglia sors-órájává. De Anglia problémái az európai suprematia problémái is.

GAZDASÁGI HATÁROK ÉS TÁJAK

Az államhatároknak, mint gazdasági határoknak, a vámhatároknak kiélézése és az ezen állapot megváltoztatására való törekvések az érdeklődésnek ma természetszerűleg előterében állnak.

A gazdasági határok a gazdasági geográfus szemében időszerű akadályai a különbözően felszerelt természetes tájak anyagcseréjének. A gazdasági geográfus szemében egyik tájból a másikba menő szállítmányok egyenértékűek gazdasági anyagcsere szempontjából, akár átlépnek állam- és vámhatárokat, akár nem. Az ő szempontjából export Déloroszország búzájának Északoroszországba való szállítása.

A politikai geográfus viszont a gazdasági határban és élességének mérvében a földfelszíni életben dominantíára jutott emberi, társadalmi factor életnyilvánulását látja és az ezen factor organikus fejlődése és organisatorikus cselekvése és a természetes táj élete közt való erőviszonylatot és ennek fejlődését kell, hogy tanulmányozza. Geografiai probléma is például, hogy hogyan használja ki egy emberi közület souverainitási területének kincseit, erősít más közület legyőzésére.

A gazdasági határoknak az utóbbi időben való erős kiéléződésében, viszont más korszakokban való eltompulásában a földfelszíni élet legújabb, emberi korszakának iithmikus lüktetését látja, azt a rithmikus váltakozást, amely résztják és synthetikus összefogott nagytájak már fent vázolt harcát jellemzi.

Ezt a kérdést általánosan és mélyrehatóan még senki sem tanulmányozta. Mégis már első tekintetre érdekes és bennünket is közlőrl érintő valóságok, hogy ne mondjam, törvényszerűségek látszanak kidomborodni.

Az ember mindenütt összenő a tájjal. Minél műveltebb, minél igényesebb, annál több materiális, de talán annál kevesebb az immateriális kapcsolata azzal. Népek és egyesek a művelődés minden korszakában és fokán ragaszkodnak a környezet

hez. Más helyt kifejtettem, hogy a magyarok hazái a Kámától az azovi hazán, Lebedián és Etelközön keresztül a Nagy Magyar Alföldet körülövező végleges letelepedésig jellegzetesen egyazon, steppe és erdő közt végigvonuló klímasávon fekszenek (2. ábra).

Ismét máshol kimutattam, hogy nemcsak 1000—2000 évvel ezelőtt állataikkal vándorló népek, de a modern korban Európából kivándorló németek, finnek, svédek, olaszok az Egyesült Államokban a földművelés céljaira hazájukhoz hasonló klímaterületeket keresnek fel és majdnem azonos téli és nyári isothermák közt települnek le. De a városiasodó világ várostájlakója, ez a legmodernebb típus is, ha helyet cserél vagy kivándorol, hasonló tájat keres fel. És Kanadában, Argentínában, Ausztráliában a földműves települőkben való hiány kezd már ma nehézségeket okozni.

Nemcsak az egyes ember, vagy gazdasági népcsoportok és a természetes tájak közt keletkeznek kapcsolatok, hanem állam és természetes táj között is. Ilyen már az, amelyre fenn Európa nagytájairól, nagyhatalmairól és ütköző államairól szólva emlékeztem meg. De vannak más természeti kapcsolatok is. A táj, mint termelő egység, az államnak, mint nagyobb termelőegységnek fontos része. Az egyik azonban a természeti adottságok alapján kialakuló életegység és kategória, a másik emberi, és pedig politikai akarat alapján kialakuló. Mégis, minő fontosságot játszik például Magyarország gazdasági átépítésének szüksége szempontjából az a körülmény, hogy hét vagy nyolc nagytájunkból csak kettő és ezek közt éppen a legvégletebb klímájú Nagyalföld maradt meg? (19. ábra.)

De sehol Európában, sőt a világon a természetes táj nem jutott, mint közigazgatási területi egység és pedig természeti jellegének felismerése alapján olyan helyzethez, mint Franciaországban. Önkéntelenül azt kérjük ennek láttára, hogy vajjon nem ember és táj összeforrásának hosszú tradíciója vezet-e a tájjelleg ily felismerésére az ember által? Hiszen Franciaország, a Földközi-tenger vidékeit nem számítva, Európának legrégebb kultúrtája.

Ezt a kérdést itt kimeríteni nem lehet. Csak rá akartam mutatni e gondolatmenettel arra, hogy a természetes gazdasági területek és evvel a természetes gazdasági határok problémája létezik, geográfiai probléma, — de a politikát is kell, hogy érdekelje abban az értelemben, hogy az időleges compromissumos, állami gazdasági területek mennyiben természetesek, mennyiben esnek össze természetes területi egységekkel.

AUTARCHIA

A természetes és az emberi táj problémái semmiben sem futnak úgy össze, mint az autarchia kérdésében. Hiszen ennek lehetősége tisztán a természeti adottságoktól függ. A politikai földrajz feladatai közé tartozik a természetes tájat és még inkább a politikai tájat az autarchia szempontjából vizsgálni, értékelni.

A táj és így a politikai táj, az állam is, mint életegység, a földfelszíni élet összességének faktora. Mára már, amikor minden árucikkben azt látjuk, hogy a földnek bármely részén való termelése vagy előállítás az egész földre kihat, ezt nem szükséges hangsúlyozni. De a közvetlen külkereskedelem és ezzel kapcsolatos termelési és fogyasztási szempontokon messze túl érvényesülnek ezek a hatások. Egy-egy táj fellendülése valamely okból a szomszédos tájakat is mindenkor befolyásolja, mint ahogy Kalifornia fejlődése hat Oregonra, Nevadára stb. Különösen kedvező fekvésű és felszerelésű tájak a történelem minden periódusában vonzást gyakorolnak a szomszédos tájakra, mint a Párizsi-medence, vagy a mi Alföldünk. Több kedvező tájnak, mint az Alsó-Rajnáknak és Rajna-árokknak, a Párizsi-medencének, az Angol-medencének, a La Manche-csatornáknak és az Elba-torkolatnak összefekvése pedig világjelentőségű lehet. Hiszen innen és ezen szerencsés tájcsoportosulás következtében indul ki a világgazdaság kialakulása. De éppen azt a fejlődést, amelynek lefolyása politikai határokat nem ismer, kell összevetnie a politikai geografusnak az autarchia kérdéssel és a földfelszín nagytájainak és résztájainak mint életegységeknek egymáshoz való viszonyát, küzdelmét tanulmányozni (v. ö. 16., 15., 9., 7. és 8. ábrákkal).

A tájak természeti jellege és tényei adottak. Adott a felszín és a mélységek anyaga, összetétele, anyagainak tulajdonságai. Adott a klímája és ennek következtében természetes növénytakarója, illetve annak feltételei. Adott így talaja, illetve annak alakulási folyamata. Adott a táj helyzete a földön. Mindezek az adottságok jelenthetnek az ember szükségletei és különböző foglalkozásai szempontjából előnyöket vagy hátrányokat. Ami az egyik foglalkozás szempontjából előny, a másik szempontjából lehet hátrány. Alföldünk klímája kedvez a gabonatermelésnek, káros a papírgyártás szempontjából, nem engedi meg a cukornádtermelést, stb. Éppen így, ami egyik embernek, nemzetnek, fajnak kedvez, a másiknak káros vagy káros. Fent említettem, hogy az elvándorló emberek, csoportok és népek a megszokott klímához hasonló tájakat keresnek fel, így települ az Egyesült Államokba kivándorló finnek túlnyomó része Wisconsinba, de pl. egyetlen olasz sem.

Még a vallásoknak is van tájkapcsolatuk. Max Weber nagy-szerű műve a vallás-sociológiáról tele van példákkal. A franciák északamerikai gyarmataik elvesztése dacára ragaszkodnak a Labradori halpadokhoz, mert katolikusok, bőjtölők, halevők. A különböző korszakokban a tájak és egyes tényezők értéke az emberre nézve változik, — még ugyanazon cél szempontjából is. Az argosi öbölben az őskorban a Tyrinsi szikla, később a Mykenei sziklavár, a középkor elején az Argolisi hegy, a velenceiek idején a Naupliai félsziget az alkalmas várhely. A Spitzbergákon ma szénbányák dolgoznak, a gőzgép feltalálása nélkül értéktelenek volnának. Minden kornak mások a kikötői, pl. a XVII—XIX. századoknak Amsterdam, a XIX—XX.-nak Rotterdam, a jövőnek talán Hoek, — a hajók mérete miatt. Az emberi gondolkodás és filozofia keletkezésére legalkalmasabbak voltak a subtrópusok contemplatív életmódra is legtöbb lehetőséget nyújtó tájai. A gyarmatosító európai hol fűszert, hol aranyat, hol gyapottermelő tájat, hol letelepülési területet, hol búzatermelésre alkalmasat, hol fogyasztópiacot, hol petróleumforrásokat keres. Mást-mást a különböző államok és mást-mást a különböző korokban.

Ezért változik is a korokkal a területek autarchiája és ez a gazdasági erők eltolódását, a politikai erők új törekvéseit és küzdelmét jelenti. (V. ö. XI. előadással.)

* *

Mindezek, mint előrebocsájtottam, példák, még hozzá igen vázlatosak. De talán elegendők arra, hogy az olvasó felismerje, hogy legaktuálisabb problémáink, mindennapi eseményeink az életben való szövevényes begyökerezettség folytán gyökereikkel visszanyúlnak az emberi történelem messze időszakaiba, sőt azokon is túlfekvő, az emberiség fejlődését magában foglaló, de annál sokkal nagyobb életegységbe, a földfelszín, sőt a világegyetem életegységébe. Lefolyásuk alapján szerves, organikus folyamat, amelyet csak bizonyos mértékig kormányozhatunk organisatorikusan, de csak az organikus fejlődés mentében. A fejlődést egészen eltéríteni, visszafordítani, megállítani nem lehet. Ezért a tudományok sorában azok mellett, amelyek az ember politikai intézményeit kutatják, van helye egy synthetikus és filozofikus olyan tudománynak is, amely ezen távolabbi perspektívából vizsgálja és segíti magyarázni az emberiség életét.

V.

EURÓPA PROBLÉMÁJA.

(Megjelent a Magyar Szemle 1931. évi márciusi 3. (43.) számában.)

Művelődés az anyagi és szellemi javak kicserélésének teremtő synthesiséből keletkezik. Az emberi társadalom ez anyagcseréjének kedveznek azok a területek, amelyeken ősidőktől könnyű volt a közlekedés, amelyeken már az ősemler vándorolt, vadászott. Ilyenek az őserdő és a sivatag közti ritkább növényzetű átmeneti területek, a hegyek lába, a tengerpart és némely folyó völgye. Az Óvilágban — amely a nagyobb continenstömeg — ezek a kedvező területek széles kifejlődésben a nyugati tengerpartoktól a keleti partokig húzódnak a mérsékelt és szubtrópusi öveken végig. Ezért kedvezőbb az Óvilág az emberi kultúra korai fejlődésére.

Az Óvilágnak azon részében, amelyet mi, európaiak, Közelkeletnek, Oriensnek nevezünk, kereszteződnek a sivatagövek a fiatal gyűrt hegységekkel, — kereszteződnek a stepék és a hegylábak útjai. És éppen itt nyúlik be két óceán felől három beltenger mélyen a szárazföldbe — a tengerpart útjai. Kedvező voltában és méreteiben egyedülálló a természetadta világútvonalaknak ez az összefutása. Ez az oka annak, hogy itt, a Közelkeleten fokozódik először magasabbra újateremtő synthesisben az emberiség művelődése.

A szubtrópusi övekben (30° és 40° szélesség közt) minden continens nyugati partjain téli esős klímák keletkeznek a sivatag és a nyugati szelek klímáöveinek évszakos változásából. E téli esős klímákban az ember könnyen, kevés munkával megél. A kék ég alakítja lelkiületét és a tiszta, csillagos ég készíti szellemét először mélyebb gondolkodásra. Ismét az Óvilág az, és pedig az északi féltekén fekvő nagyobb tömege, amely a legelőnyösebb helyzetben van a világ öt hasonló klímaterülete közt. A Földközi-tenger ezt a nagyszerű klímát 4000 km-re viszi be a continens szívébe egyenesen az utak

fent említett kereszteződéséhez, népek kialakulásának gyűpontjái.

Ezen subtrópusi tájakon a földművelésnek két sajátos faja uralkodik. A száraz területeken az öntözőkultúra, a téli esős területeken, ott, ahol mélyen az altalajban van a nedvesség, az arborescens, a fakultúra. Mindkettő évtizedeken, évszázadokon át meg nem szűnő gondosságot követel, tehát letelepült életmódot és szervezettséget. Itt lesznek a falvakból város-államok, ezekből államok és világhatalmak, a törzsekből pedig népek. Az Óvilág subtrópusi öve az első államalakulás övezete volt.

Ennek a fejlődésnek végén áll Róma és a Han-ok Kínája — Nyugaton és Keleten a nagy szárazföld optimális lakhatósági övének két végén. Az államalakulás övétől északra a klímatingadozásnak erősebben kitett steppékben élnek a vándortörzsek és alakulnak népekké, nemzetekké. Az ott növekvő fészültség teremti meg a népvándorlást.

Róma elbukik és Európa keletkezik. A hatalmas államegység megdől és helyét sokszerű, tarka világ foglalja el. De ez a tarka világ is egység, mert sajátos egyéniség.

Az atlanti Európában hatalmas erők összjátékából új életforma és — szűk területi határok közt — új életegység keletkezik. Keletkezésének főtényezői Róma, az Egyház és a népvándorlás népei. A provinciából keletkezik a letelepült állam, az Egyházból a hatalom formája, a népvándorlásból a nemzetek.

De ezt a fejlődést lehetővé és maradandóbbá a környezet teszi, domborzat, éghajlat és talaj sajátos synthesise.

Ennek a környezetnek főjellemvonása: változatos sokszerűsége egy típusos egységben, amelyen belül éles ellentétek nincsenek.

Az erős domborzati tagozottság sokféle és kedvező partokat rajzol tenger és szárazföld határán, a szárazföldön pedig sok különböző nagyságú, változatos tájegységet teremt. Ennek következménye a klímának sokfélesége aránylag kis területen belül. A változatos geológiai történelem adta erős domborzati tagoltság és sokféle kőzetek és az éghajlatnak gazdag helyi változatossága a talajoknak kis területen csodálatos sokféleségét teremtették meg — és ezzel változatos és sokszerű mezei gazdálkodás előfeltételeit.

És ez az atlanti Európa mégis egység. Egység éppen változatossága folytán, összes részeinek és tájainak formagazdagságában. Ez a formagazdagsága ellentétben áll az öt környező nagytájjal — Sarkvidék, Orosz-tábla, Szahara-tábla — egyformaságával. Az Atlanti-óceán enyhítő klímahatásai erre az egész változatos Európára kihatnak, mert az

Atlanti-óceán felé van nyitva. Kihatnak reá, kiegyenlítenek, egységesítenek.

Az Óschor Európáját erdő borította. Benne szigetszerűen, természetből fogva, vagy korai irtás és legeltetés által keletkezett tisztások — részben a lösszterületeken, részben szárazabb, zárt medencékben füves térségek, száraz erdők és változatos parktájak, mint aminő a mi Nagyalföldünk volt, megkönnyítik a vadászatot, a vándorlást, a földművelést és a letelepülést.

Ezekben a hegy- és erdőelválasztotta letelepülési szigetekben válik önállóvá a provincia, a belőle keletkező államocska, annak városa, annak vására; ebben önállósul a terület urának hatalma. Ezek a politikai tájak válnak a törzsek végleges hazáivá. Benső kapcsolat keletkezik a nép és a természetes táj között, amelyeknek jellege sokban rányomja bélyegét a nép lelkére is. A természetadta változatos sokféleség fenntartja az atlanti Európában a népvándorlás népeiből kialakult változatosan sokféle néptípusokat, amelyeknek aztán csak öntudatra kell ébredniök, hogy nemzetekké váljanak.

Európa népessége állandóan nő és korán válik India és Kína mellett a föld harmadik népsűrűségi gócvá. Ez természetes. Európa a földnek egyedüli olyan nagytája, amely a mérsékeltövi nyugati monszun felé nyitott éppúgy, mint India és Kína a passzát-monszun felé nyitott nagytájak. Nemsokára szűkké válnak a természetüknél fogva könnyen betelepíthető területek s a VII. és XIII. század közt az európai népek Angliától a Visztuláig és a Keleti-Kárpátokig erdőt irtanak. Ez térbeli folyamat és gazdasági folyamat, de a hatalomkialakulást is elősegíti és hozzájárul a politikai szervezet-forma fejlődéséhez, a hűbériség kialakulásához.

A gazdasági, művelődési és politikai átalakulások, amelyek e területen keletkeznek, mindenkor az egész területre, egész Európára kihatnak. De jellegük a részletekben tájról-tájra, országról-országra változik. Minden kis kamarában más-más jelleget ad nekik a nemzetiség, az úr és szolganép közti etikai viszonylat, a táj természeti jellege, a letelepülés időpontja és gazdasági körülményei, az esetleges hódítás módja, az erdőirtás folyamata stb.

Az így kialakult sajátságok, ellentétek, a tájak elhatároltsága és természetadta, sokszor igen jellegzetes történelmi szerepük Európa másfélévezredes történelmén keresztül megakadályozzák az egésznek vagy csak nagyobb részeinek is politikai egységgé való kapcsolását. A legjellegzetesebb nagytájak saját egyéni életüket élik és egymással küzdenek az átmeneti tájakért. A természetes tájakból és nemzetekből kialakult államok egyensúlyban tartják egymást és ezt az egyensúlyhelyzetet is előmozdítja a természetnek egy különös játéka.

Európában nincs tájegység, amely a többi méreteiben aránytalanul túlszárnyalná s a többin uralkodna. Ellenkezőleg. A nagyobb tájegységek, mint az Angol-szigetek, a Párizsi-medence a hozzátartozó peremi tájakkal, az Ibériai- és az Olasz-félszigetek, a Magyar-medence és a tájrajzilag ugyan felaprózott, de más tájegységek által elég élesen körülvelt Németföld — mindannyian 250.000 és 500.000 km² terület-nagyságok között vannak. Az összes többi tájak és bennök keletkezett államok jelentékenyen kisebbek, 100.000 km²-en aluliak. És míg az előbbieknél a háborúelőtti században 30 és 60 millió közt váltakozott lakosságszámuk, addig az utóbbiaknál 7 millió alul maradt. Az előbbie a nagyhatalmi területek, az utóbbiak az ütköző- és compromissum-államok területei, tájegységei. Ez a természetadta helyzet hozzájárult az »európai egyensúly« kialakulásához.

Római örökség és a hódító népek benyomulása a Földközi-tengeri tájba a hatalmat öröklő Európát a Földközi-tengeri cultura növekvő igényű örökösévé is teszik. Az állami hatalom megnövekedése, a népesség sűrűsödése, a kapitalistikus gazdasági szellem kialakulása Európát expansióra készítik. Az India felé vezető közelkeleti (levanti) út elzárása a török által Európát gazdasági frontjának áttételére kényszeríti s a gazdasággal átvetődik a politikai hatalom és vezerség is.

Nyugat-Európa lép az élre. Keresi az utat India felé s az aranyat és ezüstöt, amely Európa bányáiban kezd kifogyni. Az egészében egyirányú folyamat részleteiben az egyes államok éles versenyében folyik le. De éppen a verseny általánossága mutatja a folyamat egységes európai voltát.

Ennek a XV—XVI. századbeli Európának már van tradíciója. Van nemzeti és nemzetközi politikai rendszere, amely utóbbi a pápaságból, a császárságból és a helyi hatalmak torzalkodásaiból és compromissumaiból alakul ki. Ezen Európán belül már látjuk nemzeti államok, hatalmasságok egyensúlyát, különösen Nyugat-Európában. És közös érdekek még népszövetségi gondolatokat is termelnek ki.

A bányák, a rendszeres és fejlődő földművelés, szőlők és ültetvények, magántulajdon és gazdagság, a városok vásárló-jogaikkal, az utak hálózata, az államok compromissumos vonalhatárainak kialakulása és egyensúlya az európai embert mind földhözköötöttebbé tették. Mindenütt parasztsztyá alakult ki, amely igen mély gyökereket vert a földbe. A városiasodás és a polgári rend kialakulása a helyi hazafiságot erősítik. Míg így befelé egyöntetűen fejlődik ez a változatos Európa, kifelé ugyanezek a változatosságot teremtő természeti erők egy hajózásra és kereskedelemre nagyszerű, kikötésre mindenütt alkalmas parttal ajándékozták meg. És így teszi a tagozottság Euró-

pát befelé röghözkötötté és particularistikussá, a partok peremén pedig vállalkozószelleművé és merész hódítóvá.

Földközi-tengeri tradíció és renaissance-cultura, parti tagozottság, capitalistikus gazdasági szellem és végül állami tagozottság, amely versenyre készet, teszik Európát colonisatorrá. Egy század alatt rohamban felfedezik a világ összes partjait. A parti országok kincseit elrabolják vagy megvásárolják, — de ez az egész külvilág még évszázadokon keresztül Európának idegen marad — sajátos életén kívüli és az európaiak szemében curiositás. Később tudományosan átkutatják a többi világ-részeket, nagy részüket elfoglalják, gyarmatosítják, mégis Európa szemében mindezek a területek csak használati tárgyak.

Jóformán napjainkig az európai történelemben láttuk — és így írtuk — a világtörténelmet. Ez a felfogás nem volt hibás. Mert az egész gazdasági fejlődés a céhrendszertől a nehéziparig és modern capitalismusig, az egész culturfejlődés a humanismustól és a renaissancetól korunk élet- és világfelfogásig, a politikai fejlődés a provinciától és a hűbériségtől egészen a parlamentarismusig — mindannyian összeurópaiak és csak európaiak. India filosofiája, Kína államrendszere, a Kelet gazdasági rendje Európának idegenek maradnak sokáig s nagyrészt tudatlanul és ellenségesen áll ezekkel szemben.

A XVIII. és XIX. század fordulópontján azután a változatos fejlődésben kiacélozott európai szellemi és vállalkozói készség egy sereg új találmányt hoz létre, amelyek az egész gazdasági életet átalakítják. Ezzel az »ipari forradalom«-mal, amely Angliában kezdődik — és részben amerikai gyarmatában is — megindul egy világipari és világkereskedelmi vásári központnak kialakulása.

A XIX. század második felében azután ez a fejlődés áttérjed Nyugat-Európának gazdaságilag legáldottabb tájaira, a Rajna-deltára, Észak-Franciaországra, a Rajna-árok vidékére, a Dauphinéra, a schweizi Alpenvorlandra.

Ugyanebben az időben a földnek mérsékeltövi tájain keletkezett európai telepesgyarmatok népsűrűsége annyira emelkedett, hogy Európát növényi és állati termékekkel, már mint tömegárukkal is ellátni képesek.

A fejlődés most iszonyúan gyorsul. Egész Északnyugat-Európa, földrajzi helyzeténél fogva Európa kapuja, amely a geológiai történet és a felszín lehordási stádiuma folytán köszénben és vasban rendkívül gazdag, nagyipari területté válik. Népesége messze túlnő azon, amit a terület ellátni képes. A telekérték és a földjáradék borzasztóan emelkednek és csak magasértékű culturák (gyümölcs, tej, vetemény) és legbelterjesebb földművelés és állattenyésztés fizetődnek ki. A fogyasztás tömegáruait már nagyrészt más tájakról kell behozni.

Az ipar területi terjeszkedése és a fogyasztó képesség növekedése mind nagyobb területeket és végül a két mérsékelt-öv összes területeit és a szomszédos hűvös és subtrópusi övezetek nagyrészeit bekapcsolja ezen termelési és fogyasztási élet-egységbe. A közlekedési eszközök gyorsulása kisebbsíti közeli és távoli tájak terményeinek árkülönböztetét. A verseny feltételei mindjobban kiegyenlítődnek ezen egymástól távolfekvő tájak között. Egységes törvények szerint működő világtermelés és egységes típusú és fokú világfogyasztás alakulnak ki.

A XIX. század végén előkészítve, a XX. század hajnalán keletkezik a valóságos világgazdaság. Azelőtt valóságos világgazdaság mint szerves életegység nem létezett. De ennek a világgazdaságnak mint szerves, nagy életegységnek létesülése a történelem szokásos, váltakozó ritmusában a rész-életegységeknek felvirágzását s e felvirágzás kapcsán önállósulásra törekvését vonja maga után. Más körülmények is közrejátszanak támogatólag. Fehérfajú új nemzetek keletkeznek a tengerentúl mérsékelt-övi és szomszédos klimatájain. Népségük növekedésével ezen tengerentúli tájak államai mindinkább egyenjogúakká válnak az európai anyaországokkal. És a világháború, amely a színes népekben oly erősen felkeltette az öntudatot, ezt a folyamatot a színeslakta területekre is kiterjesztette.

Ezen fejlődés folytán Európa a XX. század elején s a világháborúval el kell hogy veszítse hegemoniáját. El is veszíti. A legerősebb, a központi fogyasztó marad ugyan. Szellemi tekintetben népeinek és gondolkodásuknak differentiáltsága s e népek óriási szellemi traditíója folytán a vezető, a »magtáj« marad. De mint termelő egy sorba esik vissza a tengerentúli országtájakkal és — különösen a tömegárukban — azok mögé is. Európa termelői és fogyasztói helyzetének a világ többi tájaival szemben való különböző fokú eltolódása egyike azon tényeknek, amelyek a világháború után veszélyes átmeneti időben a gazdasági egyensúly fenntartását legjobban nehezítik. Megrendültek a régi egyensúlyon felépült gazdasági compromissumok. Megrendül a legnagyobb kedvezmény elve és — a kivitelben egyelőre nehézkesen és részlegesen — a praeferencia elve kezd szükségszerűleg előtérbe nyomulni.

Az európai népek tengerentúli telepítvényei már annyi generatio óta járnak sajátos utakat, hogy bennök a nemzeti összetartozás, az önállóság érzései kellett hogy keletkezzenek. Az erős öntudat továbbnöveli a sajátos jellemvonások kifejlődését és mind világosabban rajzolódtak meg a tengeren túl új fehérfajú és itt-ott (Dél-Amerika) vegyesfajú nemzetek. Az egyes continensnyi nagytájak életformáikban egyéniségekké, jellegzetes élettípusokká fejlődtek. Északamerikai, délamerikai, ausztráliai stb. öntudat keletkezett; egyéniségüknek öntudatára

ébredtek. Gyakran politikai és gazdasági ellentétek, öntudatos vagy öntudatlan önvédelem erősítette, gyorsította ezt a fejlődést, mint Dél-Amerikának védekezésében az európai és az északamerikai (yankee) befolyással szemben.

A világ fejlődésének ebben a stádiumában, amidőn Európa hegemoniáját elveszti és a tengerentúl új, continensnyi, sajátos típusú életegységek keletkeznek és kelnek vele versenyre, kényszerű természetességgel kell hogy európai öntudat keletkezzék. De Európa belső szétszaggatottsága folytán éppoly természetes, hogy egy ilyen öntudat nem keletkezik Európában tömegjelenséggént. Nem keletkezik a népek érzésében és szívében, hanem elméjükben, azokban a körökben és azokban az egyéneknél, akik Európa veszélyes helyzetét, vagy annak egyes nyilvánulási jelenségsorozatjait világosabban meglátják, vagy intuitíve erősebben megérik. Mindazonáltal ez a fejlődés, amely egész Európa tömörüléséhez, valamely formában való egyesüléséhez vezet, szerves, természetszerű fejlődés. Természetszerűségét már az is mutatja, hogy álmodozók és bölcselek, gazdasági vezérek és politikusok egyaránt különböző utakon érkeznek el napjainkban e gondolathoz, ha Páneurópa, Európai vámunió, Európai Népszövetség stb. különböző formáiban is. A fejlődés szerves, mert hiszen egészen természetszerű az, hogy Európa, ez a természetadta és jellegzetesen azonos alapokon, természetesen kifejlődött, változatos sokféleségében, művelődésében, politikai és gazdasági jellegében típusos életegység ezen egység tudatára ébredjen, mielőtt hasonlóan típusos és erőben mindinkább egyenértékű individualitások támadnak vele szemben. Nem más ez, mint az önfenntartási ösztön jelentkezése.

Európán csak a tagolt, atlanti, sokállamú nagytájat értem, amelyet Nyugat- és Közép-Európának szokás nevezni — Oroszország nélkül. Enélkül nem azért, mert ma bolsevista, de mert mint nagytáj természetileg és emberileg a másikkal mindig ellentéte volt: tagolatlan, a tengertől elzárt, Ázsia felé nyitott, a szibériai táj zökkenés nélküli folytatása, ázsiai népek olvasztó-kohója. És népei éppoly lelki határolatlanságban simulnak egymásba, mint tájegységei. (16. ábra.)

A közvetlen szomszédság számtalan affinitást és állandó történelmi életkapcsolatot teremtett Európa és az orosz táblaföld — Oroszország — között. Ezek az affinitások a világ lakható nagytájainak izoláltsága és Európa hegemoniája idején jobban eltakarták az ellentéteket — mert életközösség csak a világnak ezen két nagytájára állt fenn — és az életközösség egyedüliségében ellentétek és affinitások egy képbe olvadtak analógiákon még nem gyakorlott szemünkben. Ma Oroszország a maga egységében és biztonságában Podolia, a Hindukus és a Csöndes-óceán között, méretében, lakosságával Kína,

India, Észak-Amerika, Dél-Amerika, szóval a világ új energiaegységei mellett és között egyenértékűen áll. Európa államai nem.

Európa tömörülésének, részei együttműködésének eszméje tehát nem valami mesterséges kigondolás, hanem természet-szerű stádiuma a szerves fejlődésnek. A felismerés és cselekvés egyes adott eseteiben egyéneknek (politikuskoknál) vagy csoportoknak időszzerű problémák és nehézségek válthatják ki az eszmét. Az egyes esetek nagy részében a felismerés csak Európa nehézségeinek, az egyesülés szükségének egyes jelenségeire vagy jelenségcsoportjaira terjed ki. Ezek a koncepciók egyoldalú egyszerűségükben a közvélemény számára világosabbak, érthetőbbek, közvetlenül időszzerűek is talán, de azért nem kevésbé áll az, hogy megértésük, sikerük okát abban a belső, természetes szükségletben, az öntudatlanul keletkező alkalmas talajban kell keresnünk, amely öntudatlan tömegjelenségek, tömegérzések a történelem feltörő új korszakait jelezni és jellemezni szokták.

Ha természetadta és szerves Európa bensőségeiből tömörülés felé való fejlődése épp a jelen pillanatban, akkor ennek a tömörülésnek keresztülvételét sem lehet egyszerűen zöld asztalnál kigondolni, kitervezni és programmba foglalni. A mai Európa az európai nemzetek évszázadokra, részben másfél évezredre visszamenő generációinak alkotása, terméke, — helyesebben azzal azonos: ezen generációk munkájának, gondolkodásának, tradíciójának halmozása, synthesise. Önfenntartási ösztönének jelentkezése éppoly önmagából kelő hullám, éppoly egyetemesen európai és csak európai, mint a humanismus, a feudalismus, a renaissance, a capitalismus és sok egyéb. Ha nem ismerjük fel a fejlődés és a törekvés szerves voltát és más kategóriájú vagy idegenszerű alkotásokról próbálunk megoldásokat másolni, nem fogunk célhoz jutni, vagy csak nehéz, kerülőutakon, sok nehéz csalódáson, esetleg megrázkódtatáson át. És hogy a hosszú útra van-e Európának ideje, a megrázkódtatásokra van-e ma még és éppen ma ellenállóképessége, erre bajosan merne bárki is határozott igennel felelni.

Éppen ezért nem lehet az európai tömörülést, mint szervezetet (organisatiót) más szervezetekről, államok más-szerű szövetségeiről vagy együttműködésüket szabályozó szervezeteikről másolni.

Nem lehet Európai Egyesült Államokat teremteni az Északamerikai Egyesült Államok mintájára. A U. S. A. egyes államai nem tájegységek, az egyes államok lakosságai nem nemzetek. Ezek az államok részben egymástól függetlenül keletkeztek és van is politikai tradíciójuk, de nagyban és egészben konventionálisan, egyformán keletkezett és konventionálisan,

egyenes vonalakkal elhatárolt, a természethez és természetes egységekhez semmiféle vonatkozásban nem álló terület egységek. Felismerhetünk ugyan különbségeket New England, a Middle West, a Dél és a Csendes-óceáni Nyugat lakosainak jellemében, de nyelv és traditio azonosak. És a tájjellegek Európával szemben óriási területeken azonosak és változatlanok. Az amerikai életegység assimilál, az európai differentiál. Ez a kettőnek lényegbeli különbsége, amelyből minden egyéb következik. Az amerikai traditio egységes éppúgy mint az életmód. E mellett új, egyszerű és nem bonyolult. A gazdaság még traditiojában is mindennekelőtt a korlátlan vállalkozási készségben gyökerezik. Traditioja tehát azoktól a traditióktól való függetlenítés, amelyek az európai gazdálkodás lelki és formai kötöttségét okozzák. Mindezek alapvető különbségek Európával szemben, ahol a traditio régi, sokszerű és áttekinthetetlenül bonyolult megjelenési formáiban, hajszálgyökereinek végtelen elágazottságában.

Éppúgy nem lehet Európát egy megnagyobbított Schweiz alkotmány-mintájára átszervezni vagy újonnan megteremteni. Ami kicsiny, de rendkívül egységes keretben, közös traditio, közös szabadságharc, sokban egyöntetű életmód alapján lehetséges, azt nem lehet sokkal nagyobb méretekben megismételni. Mások voltak a külső körülmények, más a történelmi időpont, amely Schweizot létrehozta. A világon sem időben, sem térben nem tér vissza azonos módon semmi. A történelem nem másolni, hanem ítélni tanít. És hogy ugyanaz még azonos méretekben sem ismétlődik meg, annak példája nem messze Schweiztól Belgium a maga éles nemzetiességi ellentétével.

De ezek a gondolatok kevésbé is állnak előtérben. Előtérben áll — Briand memoranduma által — a Népszövetségről való másolás, egy európai fiók-népszövetség létrehozása.

Ezt kétségtelenül létre lehet hozni, aminthogy már ma is rendszeresen összeül a Népszövetség székhelyén, szervezetének keretében az Európa-bizottság. De megoldva Európa problémája ezáltal még távolról sincs. Mert a Népszövetség és a világ benne képviselt részeinek tömörülése és az európai államok összesége közt lényegbeli különbség van. A Népszövetség nem személyesít meg egy egyéniséget (individualitást). A Népszövetség egy compromissum. Az államok, amelyek benne összeültek, a tájak, amelyekben ezek az államok alakultak és fennállnak, mind mai napig egyenként, vagy csoportonként önálló gazdasági, politikai, szellemi és mondhatnók, lelki életet éltek. Azok az egyes állams csoportok, amelyek a világ nagytájaiban keletkeztek, vagy eredettől kezdve benső mivoltuk szempontjából teljesen idegenek voltak egymással szemben, mint Európa, India és Kína vagy Elő-Ázsia, a világnak ezek a régi, nagy népsűrűsödési

gócai; vagy amennyiben újonnan alakultak mint Észak-Amerika, Dél-Amerika, Ausztrália generációik és a népesség növekedésével, idegen voltak, érdekeik teljesen másfelé irányítottágának tudatára jutottak. Legfőbb életszükségleteik beszerzésében is egymástól függetlenek a földnek ezen nagytájai, ha értékárucserre régóta áll is fenn közöttük.

Világgazdaság és világpolitikai egyensúly csak a XX. századdal jelennek meg mint életvalóságok, amikor a világ különböző részeiben népességszám, vagyon és hatalom tekintetében egyenlőbb államok és államszoportok kezdenek egymással szembenállni. Éppen ezért a Népszovetség problémái újak, XX. századbeli, frissen keletkezett kérdések, amelyeket ugyan a természetes fejlődés termelt ki, de amelyeknek nincs vagy alig van tradíciójuk.

Ezzel ellentétben Európa problémái történelmileg fejlődtek. Európa nem compromissum, hanem egy szerves életegység (organismus) és alig van a világon még egy organismus, amely ilyen bonyolult lenne. Ezért Európát nem lehet compromissumos szerződésekkel meggyógyítani. Európát csak saját organikus valóságának önereje, életakarása, tehát népeinek és e népek vezéreinek egészséges, melléktekintetektől nem befolyásolt akarata gyógyíthatja meg.

Európának balsorsa, hogy a sokoldalúságában rejlő természetes ellentétek élessége, a földrajzi adottságok és történelem folytán létező számos nemzetnek és nemzetiségnek ellentétei éppen abban a pillanatban éleződtek ki legerősebben, amikor a szükség a világ természetes fejlődésének rendjében Európa egységét parancsolja.

A fejlődésnek a háború okozta hirtelen fordulata éles világot vet az európai életegység mivoltára, fejlődésére, sorsára. Másrészt azonban ugyanez a hirtelen fordulat a helyzetet elferdítette, a képet ferde világításba helyezte. A világháborúnak hatalmas élménye a háborút megelőzőtt éles versennyel és a háborút követett természetszerű gyűlölet-légkörrel együtt túlságosan előtérbe tolták a jelen kiragadott pillanatát. Mindnyájan láttuk azt is, hogy az események és erők nagysága különösen a megoldás szükségének pillanatában széles e világon nem találtak emberükre.

Ez a háborús légkör befolyásolja még mindig látásunkat. És ez alatt nem is a győztesek rövidlátását, a gyűlölet légkörét stb. értem, hanem általánosabb, lélektanibb értelemben azt, hogy az actualis események nagyságánál fogva és a részletek nehézségének fátyolán át nem tudjuk meglátni a fejlődés lényegét, amelynek mivolta és ereje pedig éppen ezekben is, csakhogy bonyolultan tükröződik vissza.

De a helyzet nem reménytelen. Határozottan dereng

és gyorsabban mint azt a legtöbb ember gondolja. Az események, az egész fejlődés mind gyorsuló ütemben folyik. Éppen ezért kell a dolgok felismerésével, a diagnózissal sietni, nehogy csak a lázat próbáljuk csökkenti anélkül, hogy a lázat okozó kórt idején gyógyítsuk, illetve a beteg szervezetnek mint életegységnek ellenállását növeljük.

A revisió gondolat már eddig is és főleg ebben az utolsó esztendőben nagyot haladt. Egyáltalán meredek íveléssel indult első pillanattól fogva pályáján. És ha a történész majd évszázados perspektívából fogja a mai kort nézni, a világtörténelem más fordulataival szemben hihetetlen gyorsnak fogja találni, hogy a revisió gondolata pár évvel a világháború borzasztó megrázkódtatásai, az ellentéteknek oly rettenetes kiéleződése után máris ily mértékben tért tudott foglalni. Ennek okát nem fogja másban keresni, mint a gondolat természetes adottságában, a természetes fejlődés követelte szükségszerűségében. Paradoxnak hangzik talán, mégis igaz, hogy éppen a világháború az, amely a revisio gondolatának megerősödését és gyorsulását magával hozta.

Revisio alatt tudniillik nem egyszerűen a békeszerződések revisióját szabad érteni. Természetes, hogy egy revisio ezt is magával hozza, de ennél sokkal szélesebbkörű valami. És a revisio nem is a legyőzöttek követelése, hanem európai élettani követelmény. Európa világ-beállítottságának megváltoztatására és ennek következtében az európai életegység szervezetének belső, életrendi megváltoztatására már az egész világ iparosítása, benépesítése, művelődése, demokratisálódása és ezzel politizálása, összefoglalóan európaiasítása következtében szükség van. A világháborúnak legfőbb következménye az, hogy ezt a fejlődést minden elemében meggyorsította. Csak melléktünete és következménye, s kihatásaiban a főtűnet mellett mindinkább elhomályosul az, hogy a fejlődést bizonyos fokig elferdítette, győzőket és legyőzötteket állított szembe stb. Európa »revisio«-jának tehát a háború nélkül is meg kellett volna történnie. Az, hogy most, a háború után ezzel a revisióval természetszerűleg be kell hogy következzen az elvakultság pillanatában keletkezett békeszerződések revisiója is, az természetes, de — bármily fontos reánk nézve — csak mellékjelenség. Fontos, nélkülözhetetlen előjáró követelménye az általános európai revisiónak, mert ezen az úton söpörjük el a természetes fejlődés útjából a békekötések által okozott romokat, de nem elég. A revisiónak, mint a legyőzöttek követelésének egyoldalú hangoztatása ezért egyedül nem mozdítja elő a revisio ügyét. Európa nélkül is ráeszmél, sőt ennek hangoztatása nélkül lelkiileg talán akadálytalanabban eszmélne rá és lépne útjára. Európa természetes életösztönével fog ráeszmélni, hogy a sokat hangoztatott »háborús

felelősséggel szemben egy sokkal súlyosabb felelősség, a »békéknek felelőssége« áll.

Az Európa-problémát nem lehet egyszerű és egyoldalú formulákkal megoldani, bár kétségtelen, hogy minden részletmegoldás is közelebb vezethet a célhoz. Európa népeinek földjükkal való kapcsolata és ezen, évezredek közös történelmében egy életegységben álló népek kapcsolatai egymás között hihetetlen finom szálakkal vannak összeszövődve. Ma pedig tudjuk, mit jelent egy ilyen finom hálót durva kézzel széttépni.

A közelmúlt eseményei csak az ellentéteket tölték előtérbe. Elfelejtettük, nem látjuk magunk előtt természetes physiológiai szerepükben azokat az átmeneti kiegyenlítő formákat, amelyeket az életformákban való összeolvadás, közös traditio, a földben való közös tulajdon és bekapcsolódás és a kölcsönös művelődési hatás Európában mindenütt megteremtett. Ezt nem látták a »békecsinálók« és nem látják ma sem például a Felvidék magyarságának és tótságának kapcsolatában. És másutt is, még éles ütközővonalakon is — hogy csak a legélesebbet, a Rajnát emelem ki — nem olyan élesek a gondolkodásnak, a szokásnak és életformáknak határai, mint azok, amelyeket a nyelvek nyomán a politika von meg. Pedig ezek az átmeneti formák értékes hidak lehetnének, ha a rájuk kényszerített helyzetek nem vinnék őket arra, hogy opportunisták legyenek.

Briand tervezete Európa restructiójára is a jelenbenlátás hibájában szenved. Ezt egyrészt Európa politikájának és közvéleményének fentemlíttett általános lélektani beállítottsága okozza, másrészt a békeszerződések teremtette helyzetnek, a status quo-nak mindenáron való fenntartására irányuló francia törekvés. A kettő együtt okozza hogy Briand tervezete a népszövetségi gondolat keretében mozog. Ezenfelül félszemmel a francia belpolitikára kacsintott is Briand, mialatt memorandumát írta.

Innen származik azután egy csomó kötöttség és a tervezet tele van »compromissum-ideológiá«-val, pedig egy európai tömörülés a természetszerű fejlődésnek feltartóztatlanul bekövetkező hulláma és ezért nincs szüksége mentegőzésre vagy bocsánatkérésre sem a kicsinyekkel, sem az idegenekkel, tengereöntülakkal, sem a Népszövetséggel szemben.

A kicsinyekkel, Európa kis államaival szemben azért nincs, mert minden ilyen tömörülés a dolgok természetes rendjén a részegyeniségek, az államok souverainitásának bizonyosfokú korlátozásával, elvesztésével jár. Ez elkerülhetetlen. A természetes fejlődés feltartóztatlanul amúgy is oda visz és vitt is már sokban az élet kapcsolatainak folytonos és ma mind rohamosabb gazdagodásában. De hogyha a souverainitás korlátozása a nagyokra nézve éppúgy beáll, mint a kisebbekre nézve,

akkor a forma, az egyes állam souverainitása jogilag nem sértetik meg. Ami pedig a belső tartalom megsértését, a souverainitás belső lényegi korlátozását, részleges megszűnését illeti, ki áztatja magát még ma abban, hogy a tényleges hatalmi viszonylatok nem tették volna ezt meg régen úgy politikai, mint gazdasági téren? És ez még nem is korunk valami különös, újszerű fejlődése.

Az idegenekkel, különösen az Amerikai Egyesült-Államokkal szemben, amelyek már a jelen pillanatban, mint élet-egység, Európának mint egésznek és mint életegységnek, egyenrangú ellenfele, szintén nincs értelme a mentegetőzésnek. Egészen világos, hogy Európának minden befelé való tömörülése bizonyos mértékben ellentétességet, szembenállást jelent kifelé. Hogy ez az ellentét azonban ne fejlődjék ellenségessé, arra nézve sokkal több biztosítékot nyújtanak a gazdasági és a sok tekintetben politikai egymásrautaltság vonatkozásai, mint a jóakaratsnak plátói ígéretése.

Ami végül a Népszövetséget illeti, semmi sem biztosítja jobban a Népszövetség köreibbe való be nem avatkozást, azok meg nem zavarását jobban, mint annak a ténynek világos felismerése, hogy az európai probléma és a Népszövetség problémái közt jellegbeli, élettani különbség van és hogy ezért az európai tömörülés szervezete nem lehet a népszövetségi szervezet másolata. Ennek felismerése, kinyilatkoztatása és eszerint való cselekvés, tehát teljesen új és más utakon való haladás, a Népszövetség részéről való féltékenységet minden külsőséges alkalmazkodásnál jobban eloszlatná.

A Briand-féle tervezet minden túlzott óvatossága és győzői beállítása dacára jelentős lépés az európai tömörülés gondolatai közt. Ezt a jelentőségét a politicum priusa teszi. Mint felkiáltójel, mint szembeállítás a gazdasági megegyezőések mindenáron való priusával szemben, ez a prius helyes.

De az igazság a középben van. Minden, ami az európai népeket közelebb hozza, akár gazdasági téren legyen az, akár kulturális téren, a vámtarifa és közlekedési nehézségek elhárítása, az európai termelés védelme és bármily vonatkozású szervezése, egyes termelési ágak egész Európára vonatkozó tömörülése vagy megszervezése, az európai agrár- és ipari államok egymásközi vagy kölcsönös megállapodásai, hasonló megállapodások tájraajzila — gazdasági kölcsönösség folytán — egymásrautalt országok közt, az európai politikusok sűrű érintkezése a Népszövetségben s azon kívül, az európai conferentiák... mindez nagyon jó és fontos lépés a fejlődés útján.

De mindez csak részlet. Európa meggyógyítását és azt, hogy helyét a földfelszín új egyetemében megállja — ezt ezen egyes terveknek, lépéseknek vagy szervezkedéseknek egyike

sem oldja meg. De mind együtt és az egyesek külön-külön is a maguk terén előbbre visznek, ha felismerjük, hogy ezek a tervek és szervezkedések egy nagy, egységes folyamatnak részei, amely természetes folyamat. Természetes folyamat, tehát feltartóztatlan és az ember által csak bizonyos mértékig befolyásolható és hogy ennek a folyamatnak nincs külön-külön sem gazdasági, sem politikai, sem sociális, sem kulturális jellege, hanem egyetemes jellege van. És fel kell ismernünk azt, hogy ez a folyamat — bár minden részletvonatkozásban a földfelszíni egyetemes fejlődés és az emberiség egyetemes fejlődésének folyamatával összefügg — egyetemességében európai. Európai a sors is és európai a feladat. És csak európaiak, akiknek gyökerei ebben a változatos felépítésű európai földben vannak, oldhatják meg Európa jövőjét.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VI.

TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSÜNK SAJÁTOSSÁGAI.

*(1931 január 12-én a berlini NATIONALER KLUB-ban tartott előadás.
Eddig nem jelent meg sehol.)*

Nagy idők, amelyekben hatalmas átalakulásokon megy keresztül a világ, csak úgy pezsegnek az actualitásoktól. De éppen ezeket az időket, amelyekben oly erősen éljük, érezzük és látjuk a jelent, kell nagy történelmi távlatokból szemlélnünk, mert a legerősebb és legmaradandóbb mozgató energiákat csak így tudjuk felismerni.

Éppen így egy nemzetnek, vagy államának történelembiológiai szemléletében messze vissza kell nyúlnunk a történelmi távlatba. Egy nép jellemvonásának alapjai és sajátos jellegű tájhoz való alkalmazkodása csak úgy ítéltető meg helyesen, ha ezeket a gyökerekig követjük, az okmányyszerűleg követhető történelem kezdetein túlra is, — mert ahol a történelem kezdődik, ott már kialakult jelleggel és formákkal van dolgunk.

* *

Magyarország a Közép-Dunamedence állama. Európa történelme nyugaton az V. és VII. század között kezdődik. Közép-Európa keletén a VIII. és IX. század között. A magyarok országa ettől a pillanattól kezdve, tehát Európának egész története alatt bírta és kitöltötte a Közép-Dunamedence terét, határait pedig alig lépte át, — számottevő ideig soha.

Egy nemzetnek hazája földjével való kapcsolata sokszerű. Minél magasabb a művelődés foka, annál bensőségesebb, sokoldalúbb lesz ez a kötöttség, ez a kapcsolat. De sem a nép, sem a tér nem marad ugyanaz, — sem sajátmagában, tartalmában, összetételét illetőleg, sem pedig más nemzetekhez és területekhez, mint külső energiákhoz való viszonyában. Terület és nép; a kettő elválaszthatatlan synthesise hosszú generációk kötöttségének, a térben való életnek eredménye. Egy-egy egyéni concentratio az emberiség életében minden nemzet, minden

állam. Mindegyik egyedülálló, — ha a föld egyes területein csoportosan hasonló szervezetű államokat, hasonló műveltségű népeket találunk is. Ha egy nemzetnek, vagy egy államnak lényét a maga valóságában meg akarjuk érteni, úgy egészében, folyamatában és kiterjedtségében, mint időtérbeli egységet kell szemlélnünk és átértenünk.

* *

Mi, magyarok, kedvező időpontban foglaltuk el ezt a Dunamedencét. Ha 300 évvel előbb jöttünk volna, talán nem maradhattunk volna meg egységes, államalkotó nemzetnek a népvándorlás forgatagában. Két-háromszáz évvel később jöve: a Középdunamedencében már bizonyára más consolidált államalakulatot találtunk volna és a területet nem foglalhattuk volna el. Ez a kor, megérkezésünk pillanata: nyugaton még a német állam keletkezésének a kora (I. Konrád); keleten (Bizánc) a képrombolók korszaka. A következő korszak: nyugaton, Németországban, az erős királyi hatalom korszaka (I. Henrik, I. Ottó); Bizáncban a macedón császároké. De mire ezek a hatalmas és expansiv erők keleten és nyugaton kialakulnak, a magyarok felismerték új hazájukban új helyzetüket. Tudják, hogy Európában vannak, — felismerik: hogyha élni akarnak, Európával együtt kell élniök. Alkalmazkodnak ehhez, de anélkül, hogy népi jellegüket, nemzeti sajátosságaikat feladnák. A táj, amelyet elfoglaltak és amely eddigi életmódjuknak és jellegüknek is megfelel és amelyet egész lakható kiterjedésében kitölthetnek és amely elég védett is: segíti őket ebben. A táj, a medencének az a része, amelyet a legsűrűbben szálltak meg, nem a medence közepe, nem a legszárazabb alföld. Népünk sokkal kevésbé volt nomád, mint a népvándorlás számos népe, hiszen a népvándorlás utolsó hullámához tartozott és a kultur-népekkel a Fekete-tenger vidékén élve régóta összeköttetésben állott. Nemcsak állattenyésztő, hanem földművelő is volt, sőt, nem volt előtte idegen a szőlőművelés sem. Ez a nép, a húnokkal és az avarokkal ellentétben, az Alföldnek a peremvidégeit és a nyugatot, a Dunántúlt és a Kisalföldet szállja meg a legerősebben. (V. ö. 1. 2. és 3. ábrákkal.)

Ez a, fajrokon elődeitől már sokban különböző jellege megkönnyíti a magyarságnak Európába való beilleszkedését. Másrészt: Európa minden népétől való faji különbsége a nemzeti sajátosságok és az erős nemzeti érzés fenntartásának erősségévé válik.

Nagy politikusaink, akár uralkodók, akár tanácsadók voltak, az Árpádoktól kezdve napjainkig felismerték ezt a kettős feladatot, törekedtek a megoldására, változó időkben változó módszerekkel, — de egyazon hittel és céllal: a Nyugat-Európá-

val való kapcsolatokat kimélyíteni, de egyben nemzeti sajátosságainkat fenntartani és fejleszteni. Voltak, akik inkább az egyik, vagy inkább a másik feladatra helyezték a fősúlyt. Hogy példákat említsék: Szent István és Könyves Kálmán talán inkább a nyugateurópai kapcsolatra, Géza fejedelem, vagy Szent László inkább a nemzeti jelleg kiépítésére tették a hangsúlyt; Erdélyben Teleki Mihály az elsőre, Thököly a másodikra; Széchenyi, Deák, vagy Andrássy inkább az elsőre, Kossuth, vagy Tisza István inkább a másodikra. De alig volt politikusaink között olyan, aki teljesen egyoldalú lett volna, maga a nemzet pedig mindig meg tudta tartani a kellő egyensúlyt. Már a honszerző Árpád fejedelem is felismeri e helyzetet és e két feladatot. Bajor Arnulf herceghez való barátsága tanuskodik róla. Dédunokája: Géza fejedelem, bajor hercegfiú kezét kéri meg fia, Szent István számára és az ő államférfiúi élelátásának köszönhetjük azt, hogy kivontuk magunkat abból a culturkörből, amely az orosz hatalom megerősödésével és a bolgárok elszlávosodása által művelődésében visszahanyatlik. Fia: Szent István, végleg Nyugathoz, a keletivel szemben a latin hithez és culturköréhez köti nemzetének sorsát. A közhatalom szervezetében, a gazdasági élet kialakításában sok mindent tanul a német-ségtől, — de anélkül, hogy az ősi törzsszervezetből ránkmaradt ősrégi társadalmi és gazdasági szervezetet alapjaiban megrendítette vagy megsemmisítette volna. Az első századokban, a X-ikben és a XI-ikben a két gondolat: az európai és a nemzeti, még ellenségesen állanak egymással szemben, — de a már keresztény traditiókban felnőtt generációk a XII.-ben keresztény társadalmat alkotnak és egészen keresztény európai nemzetté formálódnak. Szent László törvényei keresztény törvények, de nem idegen mintára készültek, — magyarok. A magyaroknak ez a ragaszkodása az ősi hagyományhoz tartotta meg és vezette erőre, hatalomra a magyar államot.

Freisingi Ottó püspök csodálkozva emlékezik meg a magyar állam és a magyar nemzet egységéről. Csodálatos volt ez az akkori, a feudalismus rendszerében szétagolt, atomisált Európában. Ez az egység okozta azt, hogy a 300—350.000 négyzetkilométernyi magyar állam a 800.000 négyzetkilométernyi és sűrűbben lakott hatalmas német birodalom és a még mindig több, mint 600.000 négyzetkilométer felett uralkodó kelet-római birodalom között megállott, — sőt a XII. században nagyhatalmi szerepet is játszott. (I. Béla.) (10. ábra.)

Ez a magyar hatalom mindinkább nyugattal lép életközösségre. Uralkodói a keleti szláv családi kapcsolatok helyett mindinkább nyugatiakat keresnek, Német-, Francia- és Olaszországban.

Ezek a dolgok magyarázzák az idegen származású magyar

állam létesülésének, fennmaradásának és számottevő tényező rangjára emelkedésének a lehetőségét Európában,

* * *

A nyugati orientatio domborodik ki a nemzeti uralkodóház, az Árpád-ház fiúágának kihaltával az uralkodók megválasztásában is. Magyarország kezdettől fogva — és a fejedelemségről a királyság intézményére való átmenet nem változtatta meg a hagyományt, csak formáit, — patriarchalis alapokon nyugvó, választó királyság. Királyát a királyi családból választja, lehetőleg a legközelebbi rokont, — az első századokban néha még a testvért, a török népek örökösödési rendje, szokása szerint; a XI. századtól kezdve rendszeresen a nyugateurópai örökösödési rendnek megfelelően a fiút. A választásban, éppen úgy, mint az elhalt uralkodótól és végeredményben a Szent Istvántól való leszármazásra: súlyt helyeznek az uralkodói képességre is. Az örökösödési rendnek ez a hagyománya nem alapszik az Isten kegyelméből valóságon, vagy más, nyugateurópai principiumokon: ez a felfogás az ősi magyar saját politikai józanságból táplálkozik. A királyság ilyenén kifejezője és lassankint jogi alapja: a Szent Korona tana. Ez sem keletkezik valamely meghatározható, bizonyos időpontban hozott törvényből, hanem a természetesen kialakuló és megerősödő hagyományon alapszik, — mint hogy a magyar alkotmány, úgy, mint rajta kívül Európában csupán az angol: egyszerűen hagyomány; ebből, az ezt magukban foglaló törvényekből, nem pedig valamely frott és írt alkotmányokmányokban szorosan körülírt törvényekből áll.

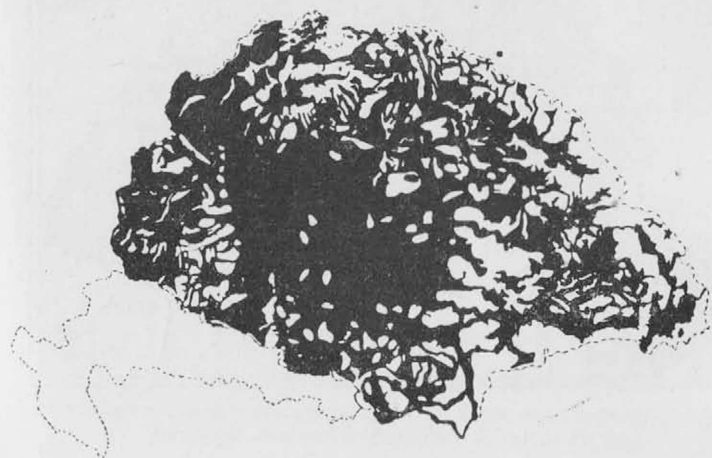
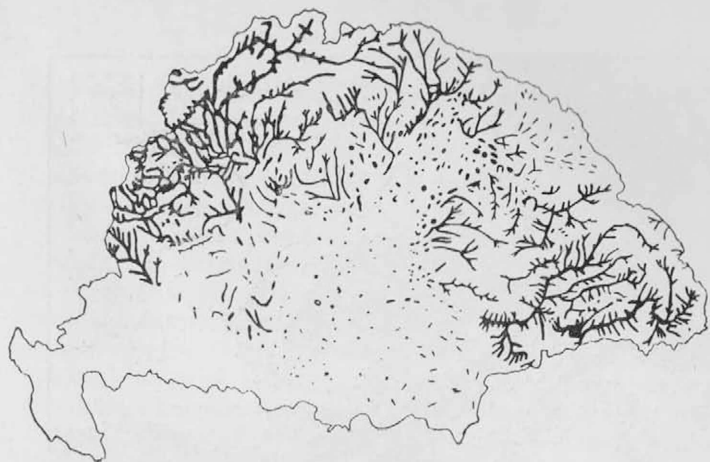
Midőn népünk első keresztény generációi az ősmagyar és a keresztény európai lelki elemekből megalkották a keresztény magyar nemzet lényiségét, akkor, ennek a lelki synthesisnek első, hatalmas kiforrásában, mintegy e synthesis jelképeként avatták az első magyar szenteket is; elsőként Istvánt, első királyunkat, az ország igazi megalapítóját és a nemzet érzése szerint örökké élő védőjét és birtokló királyát. A nemzet lel-

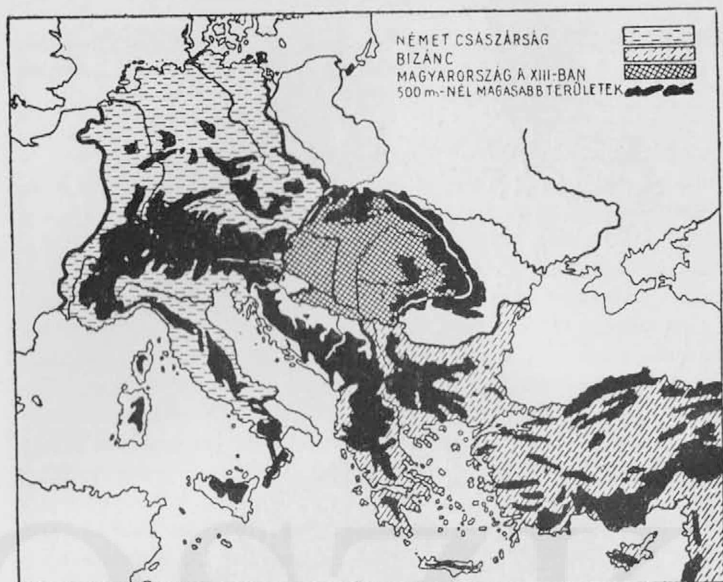
9. MAGYARORSZÁG NÉPSŰRŰSÉGI TÉRKÉPEI,

(Terv. Teleki és dr. Hantos Gyula)

az ismert néprajzi térképem (»Carte rouge«), mint népsűrűségi térkép, rendszere alapján 1720-ban (ahol a horvátországi), 1840-ben (ahol az erdélyi népszámlálás hiányzik) és 1910-ben (amely térképen Horvátországot a béketárgyalások alkalmával nem vettem fel). Feltűnően mutatja az 1720-as térkép a török hódoltsági terület néppusztulását, a másik kettő a fokozatos betelepülést.

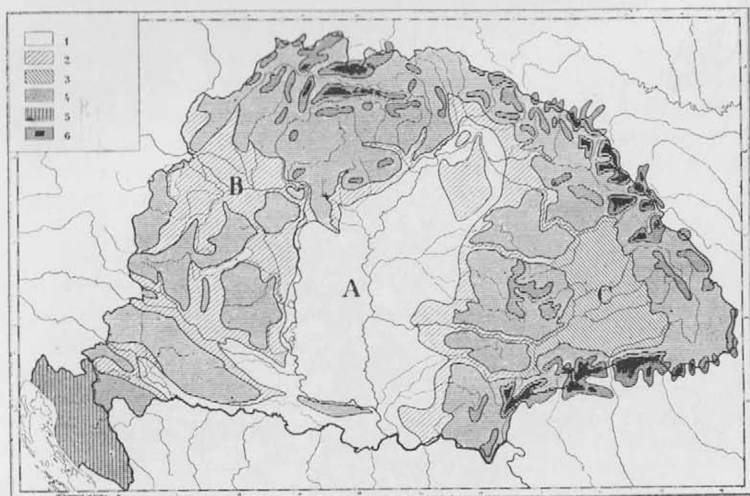

IC.

Országos Széchényi Könyvtár

II.

kében és hagyományában koronája az övé marad, akárcsak a birodalom, amelyet megalkotott. A magyar király, akár hagyomány, vagy választás alapján, akár az uralkodócsaláddal való szerződés és az ezen alapuló örökösödési jog szerint lett azzá, nagy elődje és őse országának intézője, őrzője csupán.

Ezért hallanak önök még ma is Magyarországról, mint Szent István Koronájának Országáról, birtokairól; ezért szállanak a magyar királyra a királyi jogok csak a koronázás által; ezért voltak és vannak a magyar nemzetnek oly messzemenő politikai jogai, egészen a fegyveres ellenállás jogáig; ezért oly természetes nekünk az, ami önöknek talán szokatlan: hogy ténylegesen uralkodó, koronás király nélkül is létezhet a jog egész teljében magyar királyság; ezért van népünkben oly mély gyökere a királyságnak, sőt a királyság leszármazási folytonosságának is.

Nem akarom nagyobb részletességgel, vázolni nemzetünk történetét, de rá akartam mutatni néhány főszempontra, amelyek a magyar nemzetnek és államának a megértésénél nélkülözhetetlenek. Mert abból, ami a mai életben, jelenlegi elhatározásainkban és cselekedeteinkben is visszatükröződik, sok minden csupán a nemzet kialakulásának, állama megszerzésének kezdetiben — és abban leli magyarázatát, hogy ezer év minden viszontagsága között e két principium: a nyugateurópai kapcsolat és a nemzeti jelleg fenntartása változatlanul fennállott, megmaradt.

* * *

A mai helyzet megértéséhez a történelemből még egy másik korszakot, illetőleg eseményt kell kiemelni, amely a jelen kor politikai alakulását, a nemzetnek gazdasági fejlődését és jelen helyzetét magyarázza. Ez az esemény: a törökökkel való háború és a két évszázadig tartó török hódoltság.

10. MAGYARORSZÁG HELYZETE A KÉT BIRODALOM — A NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG ÉS BIZÁNC — KÖZÖTT.

11. MAGYARORSZÁG HÁROM MEDENCÉJE.

A) *A Nagyalföld a természetes központi táj, amely felé a többiek nyílnak.* — B) *A Kisalföld kaputáj vagy előszobátáj, amely Nyugat-Európával kapcsol össze.* — C) *Az Erdélyi-medence a Kelettel szemben való védekezés elővédje és fellegvára.*

Magasságok: 1. 100 m alatt, 2. 100—200 m, 3. 300 m-es medencék, 4. hegy- és magasabb dombvidék, 5. Karszt, 6. magas hegység.

Az Európa védelmében vívott és szerencsétlen mohácsi csatában a nemzetre nézve végzetessé fordult a harc a török hatalom ellen. Az ezt követő török hódoltság pedig a magyar nemzet sorsának a fordulóját jelenti. A török hódoltság előtt a magyar állam mindinkább Európa egyik legszámottevőbb, hatalmas országává fejlődött ki. A török háborúk és különösen a hódoltság tökéletesen visszavetik fejlődésében. A harcok 3 évszázadig tartanak és Magyarország ezekben rendszerint egyedül áll, Európa támogatása nélkül. A háborúk rengeteg erőt emésztenek fel és a nemzet legjobbjainak az életébe kerülnek. Az Alföld elpusztítása és elnéptelítése : pótolhatatlan, borzasztó károkat okoz. (9. ábra.)

A magyar népelem pusztulása, energiánk felmorzsolódása, leggazdagabb területeinknek a pusztulása vezetnek végeredményben mai helyzetünkre és az országnak a világháború után való feldarabolására is. Ezért ezeknek az eseményeknek az ismerete nélkül a XIX. és XX. század Magyarországa és sorsa nem érthető meg. Amikor a törököket Európa segítségével a XVII. században és a XVIII.-nak elején kiszorítottuk, az Alföldet ismét kezdte benépesíteni a felvidékről visszavándorló és részben az eredetileg felvidéki magyarság is. Ezáltal a felvidékek magyarságának a száma jelentékenyen mecsappant. Helyüket más-nemzetiségű, felerészben újonnan bevándorló népelemek foglalták el. Legnagyobb tömegekben az oláhok és a szerbek vándoroltak be, nagy, összefüggő területekre. Mondhatjuk, hogy az országnak ez már bizonyos mértékű balkanisatiója, néprajzi balkanisatiója volt.

Ezt a néprajzi balkanisatiót nyomon kellett követnie a politikai balkanisationak is: mihelyt a nemzetiségi elv előtérbe kerül, — a mi megtörtént Európában a XIX. században, tehát másfél századdal a felszabadítás után; és — mihelyt a török a Balkánról kivonul és az általa addig leigázott nemzetek önálló nemzeti államokat alkotnak. Ez is megtörténik a XIX. század második felében. A mi, magyarországi nemzetiségeinkkel egyforma nyelvű és nemzetiségű kis balkán államok az irredentát, a magyarországi nemzetiségek elszakítási törekvését kellett, hogy jelentsék. Ezeknek a Balkán-államoknak a megerősödése pedig kellett, hogy jelentse ezek erősebb aktivitását és Magyarország oláh- és szerb-lakta területei elszakítására való törekvést. A világháború megadta erre a keretet, a lehetőséget. Az erőt az entente fegyveres hatalma és végül győzelme adta. Így vezet a török hódoltság által teremtetett helyzet Magyarországnak a trianoni békében való feldarabolásához.

A török hódoltság, az Alföldnek és peremvidékeinek Nagyváradig, Egerig és a Balatonig való megszállása: az ország 3 részre való szakítására vezetett. A török a középben vert éket az ország testébe: a magyar kézen maradt keletet és nyugatot elválasztotta. A nyugat: helyzeténél és gyengeségénél fogva fokozott mértékben támaszkodik Nyugat-Európára, illetőleg a közvetlen szomszédra, a Németbirodalomra és Ausztriára. A kelet: izolált helyzetében és fellegvárszerű jellegével saját állami létének és a nemzeti gondolat fenntartásának él. A szétválasztás és a feladatoknak ez helyzetből adódó ellentéte az előadásom elején említett kettős nemzeti feladatot két elemre választja. Bizonyos mértékben a távol-nyugati és távol-keleti magyar lelkének a formálására is befolyással van. Nyugaton gyakrabban fogunk találkozni ezenül az »Ich dien« principiumával, keleten erősebben a nemzet souverainitásának öntudatával. Az állam nyugati részeinek a függősége és az erdélyi állam önállósága és szabadsága, valamint az a nehéz politikai szerep, amelyet, mint ütköző államnak a Birodalom és Törökország között játszania kellett: a politikai felfogás különféleségére, sőt ellentétességére is vezet, — másrészt azonban keleten egy nagyobb politikai gyakorlottság kialakulására is. Az ellentétet erősebbé tették a reformatio és a vallásháborúk, amelyek ugyanezekben a századokban megrázták Európát. De a vallási és más ellentétek ellenére a nemzeti érzés és az egy államhoz: a szent korona birodalmához való tartozás érzése állandóan fennmarad, sőt a legfőbb érzés marad és a török kiűzése után az egységnek minden további nélkül való természetes folytatására vezet. (11. ábra.)

* *

A magyar nemzeti gondolatnak a török hódoltság századaiban önálló hordozója az erdélyi fejedelemség. Ezért szükséges, hogy néhány szót erről is mondjak, mert Erdély politikai története és a magyarság gondolkodásának ebben való megjelenése szintén szükséges a mai Magyarország és a magyar politikai, sőt: lelki világnak a megértéséhez. Erdély külpolitikai helyzete rendkívül nehéz: egyrészt a keresztény Európa délkeleti bástyája a törökkel szemben; másrészt a magyar nemzeti gondolat őrzője, fenntartója mindkét birodalommal, de inkább a Németbirodalommal szemben. Mint kis állam: ütköző állam a két hatalom között és ügyes alkalmazkodó politikát kell gyakorolnia. Ebben a nehéz helyzetben az egyjellegű tájban szorosabb életközösségben együtt élő, különböző származású és nemzetiségű népei jobban egymásra vannak utalva; több összetartozási érzés fejlődik ki bennük, — noha még különböző vallásúak is. De ebben a szoros egymásrataltsággal talán

éppen ezek a különbségek vezetnek a politikai szabadságoknak oly nagy, szabadelvű mértékéhez, amelyet akkoriban nem találunk a világon. E politikai szabadság a nemzet ősi felfogásán alapszik. Még inkább a nemzet souverainitásának ősi elvén alapszik a különböző vallásfelekezetekkel és a különböző nemzetiségekkel szemben való szabadelvű és tolerans felfogás. A tordai országgyűlés 1557-ben kimondja az összes vallásfelekezetek egyenjogúságát és vallásszabadságát, — és pedig nem úgy, mint Németországban az augsburgi béke két évvel azelőtt: a fejedelmek és a szabad városok vallásszabadságát, hanem minden emberét. És ez nemcsak a 3 államalkotó nemzetnek a tagjaira vonatkozik; nem a 3 politikai nemzet, a magyarok, a székelyek és a szászok közötti *compromissum* ez, hanem éppen úgy vonatkozik az oláhra is, amely akkor igen alacsony szellemi színvonalon állott. Az erdélyi közfelfogást jellemzi az is, hogy az erdélyi fejedelmek emelik az oláh népet magasabb kultúr-színvonalra; ők adnak nekik először püspököket; ők adják ki az első oláhnyelvű bibliákat (1581) és egyáltalán: az első oláhnyelvű könyveket. Ők teremtik meg az ószlávnyelvű egyház helyébe az oláhnyelvű egyházat és az oláh irodalmat is. És mindez ugyanakkor történik, amikor például a cseh parlament (1615) elhatározza, hogy senkinek se szabad földbirtokot szereznie és ilyet megtartania, aki nem beszél csehül — és a németnyelvűeket kiűldözi az országból.

Ez az erdélyi felfogás és politika nem más, mint az ősi magyar hagyományos felfogásnak a folytatása. Hiszen már Szent István apja: Géza fejedelem is azt mondta: »Nem jó, ha csak egy nyelvű egy ország!«

Ez a felfogás állandóan uralkodott a nemzet lelkében és az Alföld visszahódítása után, a XVIII. században sem látott semmi különösebb veszélyt az Alföld nagyrészének idegen telepésekkel való betelepítésében, — bár igaz, hogy nem maga a nemzet, hanem külső hatalom: az osztrák császárság telepítette ide őket.

Csak a XIX. században következik be a felfogásban élesebb fordulat, amikor a bécsi központi hatalom a nemmagyar nemzetiségeknek törekvéseit a magyarok ellen kihasználja, csatorba viszi. Különösen szabadságharcunknak a nemzetiségek segítségével való leveretése óta ébredtünk inkább tudatára a nemzetiségi veszélynek. És, bár politikusaink az Ausztriával való kiegyezés pillanatában a legmesszebbmenő, a legliberálisabb nemzetiségi törvényt hozták, a közvetlenül megelőző évtizedek és események hatása alatt a nemzet vérébe nem tudott átmenni ez a törvény. Ez a természetes ellenszenv volt némely közigazgatási felületesség mellett az oka annak, hogy e törvények rendelkezései nem mentek át az életbe tökéletesen. De

a Balkán felől fenyegető veszélyt se politikusaink, se közvéleményünk nem vették észre a maga valódi súlyában, még akkor sem, amikor a nemzetiségi törekvésekkel öntudat alatt így szembe fordult a nemzet; sőt egészen a XX. századig sem.

Ez részben azon gazdasági fellendülésben is leli magyarázatát, amelyet a XIX. század vége felé megélt e nemzet. Nem szabad elfelejteniök, hogy e mellett ez a kor egész Európában a hatalmas fellendülésnek és haladásnak a korszaka volt. Az európai fellendülés és saját magunk különösen gazdasági téren való előrehaladásunknak hatása alatt mástermészetű veszélyekkel szemben mondhatnánk egész közvéleményünk és a politikusok is majdnem kivétel nélkül vakok voltak. Politikailag is közel feküdt, hogy az Ausztriával való kiegyezés jelentőségét túlbecsüljük. A közös vámterület folytán kivitelünk 85%-át Ausztria (és Bosznia) vette fel. Az Ausztrián túli külvilággal szemben pedig Bécs képviselt bennünket. Lehet-e csodálnunk, hogy a nemzet túlnyomó többségének a látóköre Ausztriában végződött? De nemcsak mi voltunk rövidlátók: maga a Monarchia is az volt. Vannak, akik azt mondják, hogy túlkéső volt a német-magyar hegemoniát megteremteni, arra építeni a Monarchiát 1867-ben. Ebben lehet, hogy van valami, de mindenesetre még igazabb az, hogy akkor ezt félgözzel megcsinálni: határozottan hiba volt.

(Itt Magyarország földrajzi egységének és különböző tájai gazdasági és politikai szerepének rövid ismertetése következett, amelyet itt kihagyok, mert a kötetben többször előfordul.)

* *

Gazdasági nehézségeink ma nagyban és egészben ugyanazok, mint a többi európai országokéi — és különösen a vesztes oldalon küzdött államokéi. De a mi helyzetünket nehezíti még sok vonatkozásban, hogy nem hevertük még ki egészen a török hódoltság okozta időveszteséget. Ez talán ma — 200 évvel a töröknek az utolsó kezén volt országrészből való kivonulása után — hihetetlennek látszik. De ha meghallják, hogy az Alföldön a szántóföldterületre csak $\frac{1}{6}$ -rész annyi lakosság jut, mint a felvidékeken, holott a mezőgazdasági lakosság arányszáma az Alföldön kisebb, mint az ország jóformán összes többi vidékein, — ha azt kérem, hogy vessenek egy szempillantást hazánknak a török hódoltság utáni népsűrűségi térképeire (9. ábra) — és ha hozzáteszem, hogy a felvidékekről az Alföldre való levándorlás még mindig tart (v. ö. Ajtay: A magyarság fejlődése..., és Kovács Al.: a Béke delegatio jelentésében I. 41.), akkor meg fogják érteni, hogy a háború bennünket még egy kiegyensúlyozódási folyamat közben talált, mely alapjában a török hódoltságban találja okát. Igaz, hogy csak onnan ered és oka

nem kizárólag ez — és ezért is tart oly soká. Okai a török hódoltság következtében átalakult települési viszonyok és a birtokviszonyok és a nagybirtok túltengése éppen a Nagyalföldön. Ez az utóbbi azonban hasonló, mondhatnám »vis maior«-ból keletkezett. A felszabadított és legyengült Magyarországon I. Lipót önkényuralmat vezet be és a régi nagy-, közép- és kisbirtokosokat, kiknek okmányai is elvesztek a török háborúkban, megfosztva birtokaiktól, azokat tábornokoknak, magas hivatalnokoknak és hadseregszállítóknak osztja ki — óriási, gyakran sok 10.000 holdat kitevő latifundiumokban. Ez az önkényes eljárás a visszavándorlás természetes folyamatát nyilvánvalóan akadályozta. A magyar nemzet regenerációs ereje lassankint leküzdötte ezeket a nehézségeket is, de bizony egy jó századnyi hátrányt azért jelentettek nekünk. Egy másik hátráltató ok, amint mondtam, a települési viszonyokban keresendő. A török időben az Alföld falvainak nagyrésze teljesen elpusztult. Néhány megmaradt község magához szívta az el nem pusztult és el nem menekült, vagy vándorolt lakosságot és felszívta a környék pusztult falvainak területét, amennyiben az nem vált donatio tárgyává. Így keletkeztek Alföldünk egészen sajátos falujellegű városai, amelyekben csak lassankint a XIX. sz. végén kezd városias jellegű belváros kialakulni. Ezen városok 300—1000 km² területüket a gazdasági, közlekedési, munkaerőbeli és közbiztonsági nehézségek folytán csak lassan és fokozatosan tudták művelés alá venni. Tanyák épültek ezen területen a Duna-Tisza közén és a Tiszamentén — a Bánát kivételével, amely legkésőbb és legönkényesebben telepített be. (v. ö. 4. ábrával és a II. előadással.) 1830-ban Kecskemét határában 12 ily tanya volt, 1845-ben 177, azok is csak nyáron lakottak, 1910-ben 7275 volt.

Ez a tanyai település közlekedési és így gazdaságfejlesztési, közigazgatási és közoktatási tekintetben ma is nehéz problémák elé állítja a magyar kormányokat. Hogy csak egyet említsek, ma gondolkozunk, vitatkozunk és dolgozunk az Alföld tanyavilágának autótutakkal és helyiérdekű vasutakkal való feltáráján. Mert itt is hozzájárultak a XVIII. és XIX. századok a török hódoltsági bajok orvoslásának késleltetéséhez. Az Alföld útjai, vasútjai a néhány nagy települést kötötték össze, azokat is mind főleg az ország periferiái és a külföld felé átmenő egyenes vonalak, — kő is hiányzott az Alföldön, — hadászatiilag is fontosabbak voltak a periferiák útjai — és a nemzetiségi vidékek választói kezesebbek, kormánypártiak.

* *

Ahhoz, amit így megnehezített a mult, hozzájárul az,

amit a jelenben mért ránk a sors, Magyarország gazdaságának természetes adottságait változtatva meg egy csapásra.

(Itt következett termelési tájaink egyensúlya megzavarásának és a területi veszteségekkel kapcsolatos nyersanyagvesztéseink, valamint az ebből származó nehézségeink magyarázata, illetve felsorolása, amely túlon-
túl ismeretes, semhogy a magyar olvasóközönség részére azt itt ismét-
jem. V. ö. egyébként a 13. és 19. ábrákat s az I. és III. előadásokat.)

Ehhez járult még az a nehézség is, hogy jóformán körös-
körül: határaink $\frac{1}{5}$ -részén olyan államok vettek és vesznek
körül, amelyek ellenséges érzülettel viseltettek és viseltetnek
irántunk és ezt gazdasági és politikai téren minden módon kife-
jezésre is juttatják.

Gazdasági problémáink és nehézségeink tehát a legkülön-
bözőbb forrásokból származtak, de hatásaikban közösen és
együtt érvényesülnek. Valóban csodálatos, hogy nem törtünk
össze ennyi nehézség alatt, sőt államháztartásunkat is rendbe
tudtuk hozni, hitelünket is vissza tudtuk állítani. A kormányok
és a gazdasági élet vezetőinek a feladata a világ ilyen nagy meg-
rázkódásának az idején egy olyan kis államban, mint a miénk,
nem igen terjedhetett túl azon a reményen és törekvésen, hogy
egyensúlyunkat fenntartsuk. A fentemlített, különböző források-
ból származó gazdasági nehézségek megoldására mégis a legkülön-
bözőbb intézkedésekre van szükség. Ugyanakkor, amikor a
háború által okozott nehézségekkel állunk szemben, tovább kell
foglalkoznunk azokkal a problémákkal is, amelyeket első helyen
említettem. Iparunkat tovább kell fejlesztenünk, természetesen
lehetőleg azt az ipart, amelynek nyersanyagait szolgáltatni
tudjuk és itt elsősorban a mezőgazdasági nyersanyagok jönnek
tekintetbe. Át kell formálni mezőgazdasági termelésünket is,
a háborús eltolódásoknak és annak a változott szerepnek a követ-
keztében, amelyet a világ termelési területeinek, a belterjes és
külterjes termelés területeinek fokozatos eltolódása okoz. Minden-
képpen a minőségi termelésre kell áttérnünk, — illetőleg :
termelvényeinkben amúgyis rejlő minőségi előnyöket kell első-
sorban kihasználnunk és fejlesztenünk. Legelsősorban áll itt
a búza, — mert hiszen az őszi búza, amely a magyar klímának
legalkalmasabb termelvénye, fog legfőbb természetvénnyünk és
legfőbb kiviteli cikkünk maradni a jövőben is. E mellett azonban,
részben a kedvező természeti adottságoknál fogva, részben a
világ és különösen Nyugat-Európa változott fogyasztási ízlésé-
nél és rendjénél fogva, más termelési ágakat kell erősebben
fejlesztenünk: a gyümölcstermelést, a zöldségfélék termelését,
a majorságtenyésztést stb. E mellett egyrészt közös érdekek-
ben kell küzdenünk Európa részben velünk szomszédos álla-
maival a világpiacon és a gazdaságpolitikában, másrészt éppen
ezekkel az államokkal kell gazdasági háborút folytatnunk.

Nem akarnék itt a gazdasági helyzet és az időszerű intézkedések részleteibe elmélyedni, amelyekről a sajtó állandó tájékoztatása folytán talán a leginkább is lehetnek tájékoztatva az urak: ma a multról, jelenről és a jövőről akarnék egyet-mást elmondani, hogy megismerjék azokat az állandóbb energiákat, amelyek a magyar földben és népben rejlenek és amelyek életünknek magyarázatát adják.

* *

Ha a magyar államnak, mint gazdasági szervezetnek mivoltát és jövőjét vizsgáljuk, akkor elsősorban azt kell szem előtt tartanunk, hogy a magyar Dunamedence, mint sajátos szárazföldi klímájú terület, kelet felől beleékelődik Európa tengeri klímájú, atlanti és mediterrán jellegű tájai közé. A magyar klíma tehát a legsajátságosabb Európában. Ebből az következik, hogy mindenkor lehetséges lesz, — mint ahogy lehetséges volt és megtörtént a múltban is — hogy a magyar medence oly sajátos termelvényeket és féleségeket termeljen és hozzon Európa piacára, amelyeket Európa más állama nem termelhet ilyen jelleggel és ilyen tulajdonságokkal, előnyökkel. Így volt a honfoglalástól mindmáig keresett kiviteli cikkünk az acélos, könnyű magyar ló, a kitarító, erős, magyar szarvasmarha, amely különösen a régmúlt századokban Kelet-Európa egyéb területeinek a szarvasmarhájával szemben méretben és súlyban egyaránt nagy előnyökkel rendelkezett. Így volt a régmúlt időkben is, de különösen a XX. században és ma is, sajátos és minőségben is mindinkább különleges termelvényünk a magyar búza.

Bizonyos, hogy a gazdasági területeknek: a belterjesség és a külterjesség területeinek az eltolódása folytán gazdaságunkat jelenleg is más irányban kell fejlesztenünk, másképpen kell szétágaztatnunk. Bizonyos az is, hogy a világ gazdasági fejlődése során ez többször is megtörténhet velünk, de bizonyos az is, hogy klímahelyzetünk mindenkor, minden helyzetben sajátos lesz és az is marad. És minden sajátos klímahelyzet: előnyhelyzet is. Ezt kihasználni tudni: a gazdaságpolitika feladata. De az adottság megvan hozzá. (V. ö. III. és XI. előadásokkal.)

* *

A jelen nehézségeit nemcsak az bonyolítja, hogy a világ-gazdaság általános fejlődési folyamata, az európai gazdasági átalakulás, a világháborús megrázkódtatás következményei bonyolódnak és tetéződnek a feldarabolásunkkal okozott általános gazdasági nehézségekkel is, hanem tetézi az is, amit már fentebb is érintenem kellett: a politikai nehézségeknek, bonyoldalmaknak a bekapcsolódása is. Meg vagyunk győződve arról,

— de azt hiszem, nemcsak mi — hogy a gazdasági nehézségeket egyedül, egymagukban megoldani nem lehet. Nem lehet ezeket megoldani a nélkül, hogy a politikai és a területi hibákat is jóvá ne tegyék. A területek nemcsak politikai területek, hanem gazdasági tájak is, amelyeknek politikai elválasztása kiszámíthatatlan gazdasági nehézségeket okozott és okoz. Hogy a békeokozta állapotok jóvátételéről ma már a legmesszebb álló helyen is kezdenek másképpen gondolkodni, azt világosan mutatja Briand — bár mindenképpen óvatos — memorandumja.

Ez a memorandum Európára nézve általánosságban már beismeri a politikai kérdéseknek a gazdaságiakkal együtt való megoldásának szükségességét, sőt bizonyos prioritását is, de tőlünk még mindig azt kívánják, hogy egyedül gazdasági okokból nyugodjunk bele megcsönkítésünkbe és mai helyzetünkbe, sőt további, magunkat politikailag teljesen kiszolgáltató megkötöttségekbe menjünk bele. Hogy hogyan kezelték a kényszerbékék megalkotói a gazdasági kérdéseket, amelyeket pedig ma éppen az entente oldaláról tolnak a legjobban előtérbe, arra jellemző az, amit egy entente diplomata, aki a párisi béketárgyalásokon titkári minőségben vett részt, mondott nekem: »Eleinte mindenki csak várt Wilsonra. Amikor azután Wilson megérkezett, a politikusok és a szakértők lázas munkába fogtak. Az egyik teremben ültek a gazdasági szakemberek, akik rövidesen áthidalhatatlan nehézségekbe ütköztek, nem utolsósorban saját tudatlanságuk nehézségébe, amely annál nagyobb volt, minél messzebb feküdtek a tárgyalásra kerülő területek kelet felé. Egy másik teremben néhány ethnografus néprajzi térképet rajzolt, már mint ahogy ily térképeket rajzolni szokás. És mivel ezek hamarabb lettek készen, a végső elhatározásokat e térképek alapján hozták, a győzők érdekeit szolgáló némi helyreigazítások után.« Ezek az egyszerűségükben oly sarcastikus szavak nem sok újat mondanak, legfeljebb arra mutatnak, hogy voltak belátóbb emberek is, mint a dolgok legfőbb intézői. De nem alaposan és komolyan kezelték a néprajzi elvet sem, hanem egyoldalúan. Nemcsak hogy a nyelvet és a nemzetiséget vették egynek, hanem a nyelvrokonság alapján is előre feltételezték a népek egymáshoz való vonzódását, aminek pedig sokszor éppen az ellenkezője állt. Így verekedtek 1914-ben a Monarchia összes népei közül éppen a horvátok legdühösebben a szerbek ellen. Ennek magam is tanúja voltam. És aztán ilyen feltételezett vonzódások alapján határoztak is, minden megkérdés nélkül. A népek évszázados együttélését, egymással való hagyományos és baráti összekapcsoltságát, a különböző ajkú népeknek egy tájjal és egy tájban egymással való összeforrását, a szokásoknak, a hagyományoknak a culturfoknak az azonosságát, közösségét nem vették tekintetbe soha.

Hogy hazánknak ilyen, nemcsak igazságtalan, de értelmetlen és csak a vak gyűlöletből származható feldarabolása iszonyú elkeseredést kellett, hogy a nemzetben kiváltson, amelyre a nemzet csak a ma már közismert »Nem! Nem! Soha!« jelmondatával válaszolhatott: azt hiszem, hogy ezt széles e világon minden józaneszű embernek meg kell értenie. És meg kell értenie ebből kifolyólag az ezeréves ország visszaállítására való törekvést is, amely mellett az indokoknak sokkal nagyobb számát lehetne felsorakoztatni, mint amilyen indokokat ellenségeink sorakoztattak fel az ő álláspontjuk mellett.

Az integritás gondolatát ma mindinkább egy másik gondolat váltja fel: a revisio gondolata. Sokan vagyunk, akik ezzel a compromissumos gondolattal, különösen ennek egyoldalúan, a magunk részéről való hangoztatásával nem tudunk egyetérteni, a nemzeti energiák valamelyes gyengülését mindazáltal nem látom benne. A magyar nemzet mindenkor reálpolitikus is volt, sok politikai józansággal rendelkezett, ezért ez a gondolat: az elvesztett területek egyrészének compromissumos alku alapján való visszaszerzése, már Rothermere híres cikkének a megjelenése előtt is felmerült, ha sokkal kisebb körben is. Az ő működése helyezte ezt a gondolatot erősebben előtérbe. Sok vezető politikusunkat és a nemzet széles rétegeit az nyerte meg a gondolatnak, hogy lord Rothermere egész publicistikai és politikai erejét latba vetette ennek a gondolatnak a megvalósítására. Az ő actiója volt az első, amely a világ közvéleményének nagyon széles rétegeit világosította fel arról, hogy Magyarországgal irtózatossá igazságtalanságot követtek el. Érdekessé tette ezt az actiót Lord Rothermere publicistikai ereje, fellépésének spontaneitása és az, hogy világos, egyszerű, rövid formulában tudta az igazságot kidomborítani. Ezért tudott tömegekhez szólni, azokat meggyőzni! Hogy mi lesz a revisió gondolata jövője, hogy mikor és hogyan valósítják meg: azt ma nehéz lenne megmondani, mert hiszen a revisio békés keresztülvitele csak az európai államok souverainitásának bizonyos megszorítása árán lehetséges. És ez az a pont, amelyhez a Nemzetek Szövetsége nem mer hozzányúlni. Saját szempontjából talán érthető az álláspontja, mert hiszen a Népszövetség, mai összetételében, az államok közötti statusquonak a fenntartója, őrzője. Ezen túlmenőleg pedig: a legkülönbözőbb világrészek államainak szövetsége, illetőleg központi intézménye. Ezek az államok a legkülönbözőbb életegységekhez tartoznak, a legkülönbözőbb életformákban élnek. A Népszövetség, jelen összetételében távol áll a tisztán európai kérdések megoldhatásától, az európai életegység politikai és gazdasági békéjének a megteremtésétől. Ezt a megoldást csak európai forumok, illetve ők vihetik keresztül és pedig vagy egy külön Európai Népszövetség vagy az

európai nagyhatalmak. És ez a »vagy-vagy« nem is olyan éles, inkább csak formai különbséget jelent.

A revisio nem csak német és nem magyar követelmény, hanem Európa jövőjének a követelménye és előfeltétele. Nemcsak be kell látni, — mert hiszen ez megtörténik itt is, ott is — hanem nyíltan be is kell vallani azt, hogy a békék megalkotásában a gondolatok mélysége és az elhatározások komolysága az események, a problémák nagyságának nem felelt meg. Háborús felelősségről beszélnek odaát. Azt hiszem, nyugodt lelkiismerettel és sokkal több joggal, általános emberi szempontból is sokkal több joggal beszélhetünk a »békefelelősség«, szóval a békealkotók felelősségének a kérdéséről. Ha nem mint a legyőzöttek követelését, ha nem mint a régi állapotok visszaállítását tekintené a revisiót a világ, hanem mint a meggondoltság hiányából elkövetett hibák jóvátételét, a mai, nyilvánvalóan rossz rendnek a helyébe egy jobb rendnek a megalkotását, akkor azt hiszem, közelebb jutnánk a célhoz.

* *

Látjuk, hogy e tekintetben derengeni kezd. De, hogy mikor következik be a hajnal, a reggel és főleg: a megoldás déli harangszava: azt nem tudjuk. És nagy kérdés, hogy azok a kisebbségek, akiket az elnyomatásnak, a megaláztatásnak a helyzetéből csak Európa jelen rendjének a revisiója válthatna meg, tudnak-e annyi ideig várni, mint Európa politikusai és a világ. Bizonyos, hogy nem tudnak. Éppen ezért azt hiszem, hogy a kisebbségi kérdés időszerűbb, gyorsabb megoldást kíván, mint a revisio kérdése, sőt, legalább bizonyos mértékben, azonnal meg kellene oldani. Jelenleg a mi kormányunk is ilyen irányban fejt ki tevékenységet.

A kisebbségi probléma nekünk magyaroknak új. A világháború előtt az Amerikába kivándoroltakon kívül alig éltek magyarok az ország határain túl. Minden magyar nemzeti és minden magyar művelődési feladat azonos volt a magyar állam feladataival és a nemzet megszokta e feladatokat az állam feladatainak tekinteni. Csak ma ébred tudatára a magyar társadalom annak, hogy mint társadalomnak, e tekintetben sajátos feladatai vannak, amelyek az állam feladatain túlmennek.

A magyar nemzet feladata a határokon túlra került, elnyomott magyar kisebbségeket és művelődésüket támogatni. A magyar állam feladata viszont, mint az európai államrendszer tagjának, érlelni, segíteni e feladattal szemben Európa lelkiismeretét.

Az európai kisebbségek kérdése, mint annyi európai kérdés, nem világprobléma. Ezért, helyesen, nem is tartozik a

Népszövetség fórumához ez a kérdés. Csak úgy került hozzá, mint a békediktátumok és az általuk teremtettt állapotok őrzőjéhez. De még ebben a szűk keretben is csődöt mondott a Népszövetség, mert mindmáig elmulasztotta azt a feladatát, hogy ezt a kerettörvényt, amelyet a békediktátumok a kisebbségi paragrafusokban adtak, az egyes kisebbségi területekre, az egyes nemzeti kisebbségekre kiépítse. És minden jel arra vall, hogy erre nincs is semmi remény.

Az európai kisebbségek kérdését, mint az európai élet-egységbe tartozó kisebbségek kérdését, sokkal élesebben lehet meghatározni a maga külön, sajátos mivoltában, mintha egy, az egész világra alkalmazható, teljesen általánosan fogalmazott kisebbségi elv keretébe állítják. Az európai kisebbségek, művelődésüknek ha nem is fokát, de jellegét illetőleg egységesek. Ha e kisebbségek a műveltség különböző fokán is állnak, mindenképpen európaiak. Európaiak szokásaikban, erkölcsaikben, vallásukban, életformájukban.

Rá szeretnék itt alkalomszerűen mutatni a kisebbségi kérdésnek egy eddig figyelmen kívül hagyott szemléletére — és pedig úgy általános, mint magyar szempontból.

Az én véleményem szerint háromfajta kisebbség van : 1. ősi, azaz traditionális ; 2. önkéntes ; 3. kényszerkisebbség.

(Itt e meghatározásnak az a kifejtése következett, amelyet e kötet olvasója már a IV. előadásban »Kisebbségek« címszó alatt megtalált s amelyet a i. a Pester Lloyd 1931 február 18. számában — ezen előadással körülbelül egyidőben — részletesebben kifejtettem.)

Csak még egy szót a sajátmagunk esetéről. Óriási különbség van a Trianon előtti Magyarország és a szomszédos államok, illetőleg a megszállt területek kisebbségei között. A háború előtti Magyarország kisebbségei nagyobb részükben — körülbelül négy és félmillió — ősi kisebbségek voltak; kisebb részükben — nem egészen négy millió — önkéntes kisebbségek, míg a szomszédos államok kisebbségei, amelyek legnagyobb-részt a tőlünk elszakított területeken laknak (Horvátországot természetesen nem számítva), egészen csekély kivétellel kényszerkisebbségek. Ugyanez a helyzet a mai Magyarországon maradt kisebbségek és a szomszédos államok kisebbségei között is. Éppen ezért nem lehet sem az egyik esetben, tehát a multba visszatekintve, sem a másik esetben, tehát a magyar helyzetet és a szomszéd államokban teremtettt helyzetet összehasonlítva, ugyanazt a mértéket alkalmazni, akár tudományosan vizsgáljuk a tényeket, akár a mult és a jelen helyzeten gondolkozunk, vitatkozunk is a kisebbségi jogról, a kisebbségi politikáról.

Azt mondtam, hogy a magyar állam feladata érlelni segíteni Európa lelkiismeretét a kisebbségi kérdéssel szemben. Ez volt egyik főoka annak, hogy beléptünk a Népszövetségbe. Magyarország résztvesz a Népszövetségben, noha a közvélemény úgy gondolkozik, amint itt kifejtettem és nem sok reményt fűz e szerv működéséhez. De résztvesz Magyarország a Népszövetségben annak a francia közmondásnak az igazsága folytán, hogy: a távollevőknek nem szokott igazuk lenni. Részt veszünk azért, mert az államférfiak személyes érintkezése ma különösen fontos; e személyes érintkezéseken fontos jelen lenni. A Népszövetség pedig ehhez kitűnő alkalmat nyújt. Ebben rejlik talán a legnagyobb értéke. E mellett azonban Magyarország nem mulasztotta el barátságok keresésével, baráti kapcsolatok teremtetésével és a feléje barátságosan közeledő erősebb nemzetekhez való csatlakozással kiéptíteni azt, amit a Népszövetségtől sohasem várhat. Ez a felismerés, az ebben az irányban való cselekvés elsősorban Bethlen gróf érdeme, amit a nemzet minden tagja elismer. E téren lépésről-lépésre haladtunk előre, már eddig is. De e mellett a kormányok útján kereshető és keresett kapcsolatok mellett nem mulasztatjuk el az európai nemzetek közvéleményének a felvilágosítását sem. Ez alatt nem a propagandát értem. Nem szeretem ezt a szót használni, mert valahogy mindenki már eleve túlzást és elferdítést lát abban, ami propaganda. Nekünk másra van szükségünk, — és pedig egészen sajátos okból. Sajnos, Magyarországot a háború előtt alig ismerte a külföld. Bécs képviselte kifelé politikailag is, gazdaságilag is. Külkereskedelmünk alig lépte át Ausztria határait, mi magunk pedig saját ügyeinkkel, Ausztriával való politikai harcainkkal voltunk elfoglalva, bizonyos mértékben hanyagok is voltunk, — és mindez azt eredményezte, hogy a külföld nem ismert vagy hamisan ismert. És ezek a körülmények súlyosan megbosszulták magukat az összes európai erők összecsapásának pillanatában.

Akik Magyarországot felett ítélték és azok, akik vádolták vagy vádolják, — sohasem nézték egész történelmét, sohasem vizsgálták népének jellemét, aplotulajdonságait, hanem hamis beállítások vagy küzdelmes sorsunkból magyarázható, de ebbe való elmélyedés nélkül meg nem értett egyes cselekvések alapján ítélték.

Ezért gondoltam helyesnek szíves felszólításuknak, hogy Magyarországról beszéljek, és amidőn bizonyára magyarázatokat vártak néhány oly kérdésre, amely ma velünk kapcsolatban az érdeklődés előterében áll, avval eleget tenni, ha azt a lelki és történelmi háttérrel világosítom meg néhány hirtelen odavetett vázlattal, amely nemcsak a jelent, de a multat, sőt a jövőt is segíthet megérteni.

VII.

MIVEL JÁRULHAT A FÖLDRAJZTUDOMÁNY AZ EURÓPA-PROBLEMA MEGÉRTÉSÉHEZ ÉS MEGOLDÁSÁHOZ

Dékdni előadás a kir. m. egyet. közgazdaságtudományi karnak 1931. évi szeptember hó 14-én tartott tanévét megnyitó ünnepélyes nyilvános ülésén.

Azért választottam ezen témát, mert a gazdasági depressio óriási légköri nyomása alatt élünk. A közérdeklődés az egyéni is teljesen erre irányul az egyéni szükség és az újszerűnek és nagyban vonzó érdekessége folytán egyaránt.

Az érdeklődésnek ezen felfokozódását egy problema-complexussal szemben a tudomány is észre kell hogy vegye és szolgálja. Gondolkodnia kell arról, hogy ezen érdeklődés, tudományosan kiépített csatornába vezetve, logikusan és haszonnal használtassék ki. Tanítványaink és munkatársaink figyelmét rá kell irányítani arra, hogy e nehézségeket gondolkodó szemmel is figyeljék — és ne csak mint pillanatnyi eseményeket — vagy akár értékeket — hanem minden oldalról és mint összefolyamatot figyeljék és analisálják. Lássák meg benne úgy a történelmi dráma, mint a gazdasági fejlődés és tökéletesedés, valamint a socialis fejlődés, tehát az emberi társadalmasodás folyamatának és végül mindezen felül a földi összlet nagy folyamatának részeseményét, phasisát, periódusát.

* *

Ma minden szem a háború és a békék okozta depressióra és chaosra van irányítva, activ szemlélőké és nem activeké egyaránt, kormányoké, testületeké, gazdasági tényezőké. Az egyetemké is rá kell hogy irányuljon. Még a gazdasági élettől távolálló szakoké is: a theologus az emberi gondolkodásnak, a jogász a jogérzetnek, a jogi és politikai felfogásnak, a műtörténész egészen új »technikai« ízlésnek bekövetkezését figyeli meg ma. És ezt állapíthatnók meg minden tudományra, hiszen a »crisis« egyetemesen emberi, politikai, társadalmi és erkölcsi épügy, mint ahogy gazdasági.

Mégis előtérben a crisis gazdasági oldala áll, mert az nyom

legközvetlenebbül, ha nem is legmélyebb eleme bajainknak. Mennyivel inkább kell tehát, hogy minden tudományok közt a gazdasági élet kutatója a crisisnek jelen tetőfokán erre összpontosítsa figyelmét, igyekezve, a közvetlenség minden nehézsége dacára, elvontan és tudományos pártatlansággal figyelni a helyzetet és ilyen meglátásra nevelni az ifjúságot. Mert az egyetem célja nem practikus kéz- és eszügyességeket tanítani, hanem az, hogy elvontabb, azaz a subjectiv érdekek fölé emelkedő gondolkodásban, meglátásban gyakorolja az ifjúságot. Ez nélkülözhetetlen alap annak is, aki subjectiv érdekből és azt szolgálva az életben önmagára, érdektársaira, államára nézve okosan akar cselekedni.

Gazdasági főiskolán minden egyes tárgynak és tanszéknek ma ez a közvetlen jelenre való beállítottsága, egyik főfeladata. Ma főbb, mint máskor. Így a földrajznak is.

* *

A földrajz világos példája annak, hogy egy tudomány felfogásban, sőt tartalmában, valamint céljaiban az emberi értelem és ismeret fejlődésének korszakaiban hogyan alakul át és módosul. Ez minden tudományra áll, de a földrajz talán egyike a legszembeszökőbb példáknak.

A földrajz azon ismeretek összesége, amelyekből földünk — és ezalatt főként annak felszínét értjük — képét s a rajta folyó életet meg tudjuk rajzolni.

Az emberek nagy részénél, tömegeinél, főleg régen, a földrajz a föld területeiről, országairól való ismereteinknek mintegy gyűjteménye, anyaghalmaza. Ugyanezt mondhatjuk a tudományról is az analízis és adatgyűjtés korszakaiban, aminő pl. a XIX. század volt, csupán részletesebbek, pontosabbak az adatok és az érdeklődés sok olyanra is kiterjed, ami az átlag-embert nem érdekli.

Gondolkodóbb főknél és a tudományos synthesis, a filosofiai elmélyülés korszakaiban, mint aminő a XX. század eleje, a földrajzi tudomány a földről való ismereteink synthesisé, szerves egysége.

Az analysis korszakaiban a földrajzi tudomány ágakat, különálló, fokozatosan mind önállóbbakká fejlődő »segédtudományokat« fejleszt — mint az oceanografiát, a tengerek, a biogeografiát, a növények és állatok elterjedésének, a geomorfológiát, a domborzat kialakulásának tudományát stb. — A synthesis korszakaiban a földrajz maga nő, mint a filosofiával szemben önállóan, a »segédtudományokkal« szemben egységesen felfogott sajátos tárgyú tudomány. Virágozik, sajátos önálló tárgyát fejleszti, a földfelszínnek mint egységes élő valóságnak meglátását.

A XIX. században az evolutionismus és a természet- és történettudományok egymásra hatása megtanított a dolgokat fejlődésükben meglátni, — minden jelenséget, mint valamely fejlődés pillanatnyi megjelenését, phasis-jelenségét felismerni. A tudományok erős differentiálódása és átszövődése és az a körülmény, hogy sok tudomány ugyanazokkal a tárgyakkal, ha különböző, de érintkező szempontokból is foglalkozik, valamint a XIX. század megfigyeléseinek minden képzeletet felülmúló sokasodása szükségszerűen odavezetett, hogy az emberi elme vágyik mindezt a megfigyelést és ismeretet összeegyeztetni és egységes képben meglátni. Vágyik az ember újonnan megszerzett rengeteg ismeretein építeni fel világfelfogását, ha az nem is más aztán, mint egy új problema, amely újra új kérdéseket teremt és új részletkutatásra késztet.

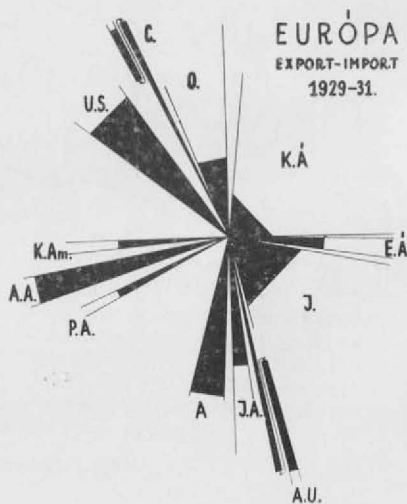
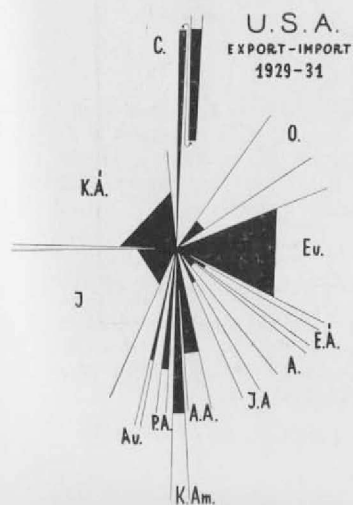
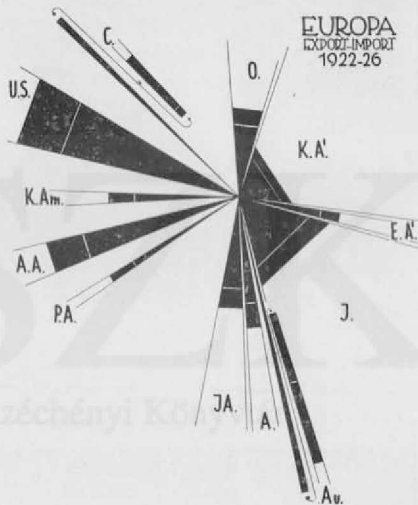
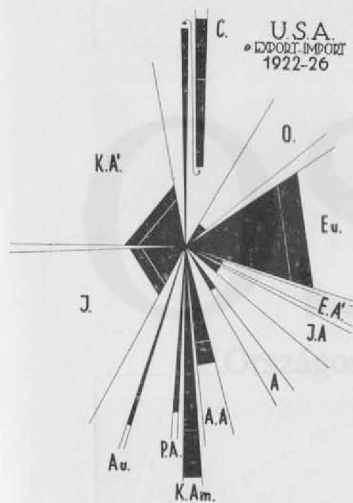
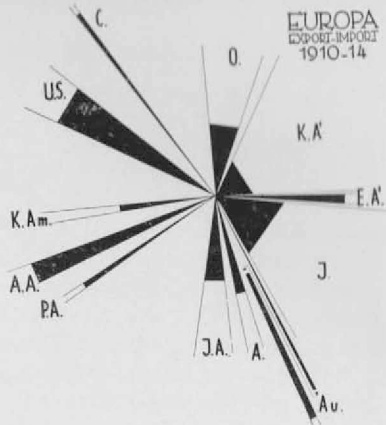
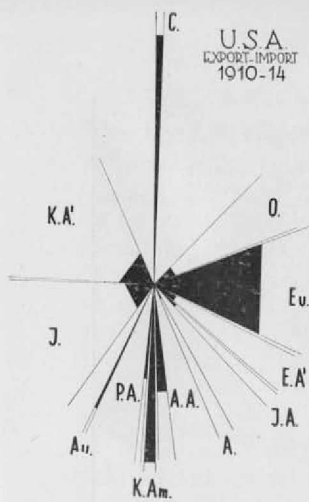
Lassankint megtanultuk a földfelszíni élet összes jelenségeinek egyetlen életfolyamatba tartozását megismerni. Ennek a gondolatbeli synthesisnek eredménye, hogy a földrajz a XX. században ismét saját maga fejlődik mint centrális összefogó tudomány, — hogy a XIX. században kifejlődött rész tudományok segítségével ugrásszerűen átalakul és a földfelszíni élet élettanává válik.

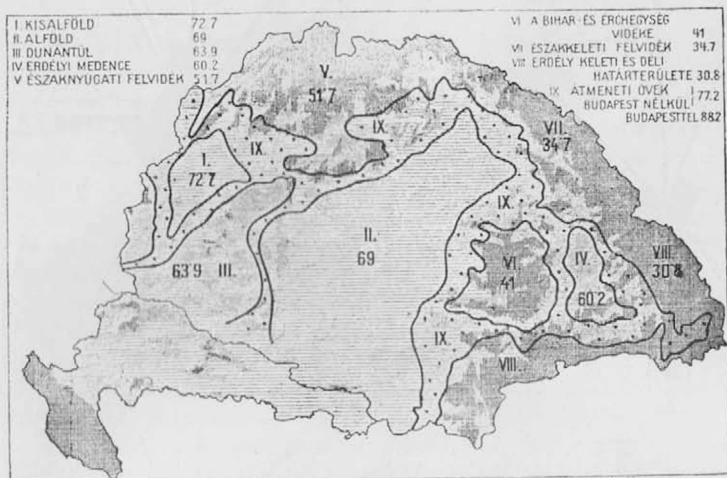
Az ember téved, ha azt hiszi, hogy a földtől, természettől való függése technikai és tudományos felkészültsége által kisebbedik. Bár új anyagoknak és eszközöknek felhasználásával az élet sok vonatkozásban függetlenedik, általában mégis szükség-

12. EURÓPA (OROSZORSZÁG NÉLKÜL) ÉS AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK TELJES KÜLKERESKEDELMÉNEK ÖSSZEHASONLITÁSA — A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT ÉS UTÁN.

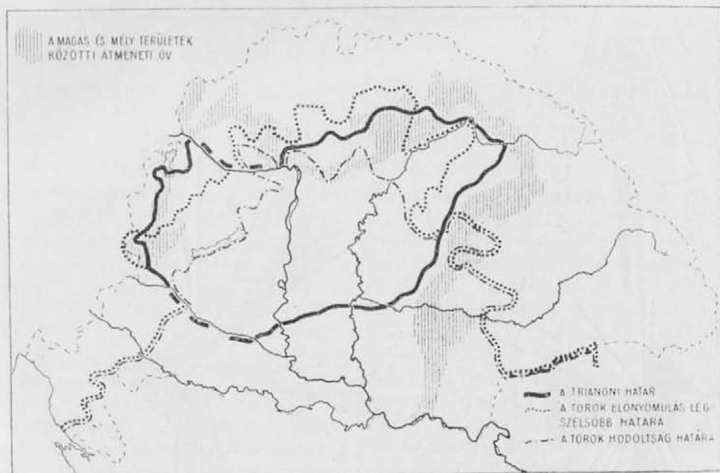
(Szerk. Teleki P. és Kazár Eleonora.)

Export és import, szóval a teljes kereskedelem Eu — Európával, US — az Egyesült Államokkal, O — Oroszországgal, EA — Előázsiaival, KA — Kelet-Afrikaival, A — Nyugat-, és Észak-Afrikaival, AA — Atlanti Dél-Amerikával, K. Am — Közép-Amerikával, PA — Pacifikus Dél-Amerikával, Au — Ausztráliaival, I — Indiával, KÁ — Kelet-Ázsiaival, C — Canadával. A s z ö g e k n a g y s á g a megfelel az illető terület népességszámának, amennyiben 1 szög fok kb. 7 millió lakosnak felel meg. A fekete háromszög területének n a g y s á g a megfelel az ill. területekkel való egész külkereskedelemnek, 1 mm² = mintegy 220 millió L. Így a háromszögek m a g a s s á g a minden további nélkül megmutatja a külkereskedelem per capita nagyságát. A háború utáni grafikonokon a háromszögeket felosztó fehér vonal az 1922—1926-i árértékekről a háború előtti árakkal összehasonlítható értékre való reduktiót mutatja — az 1.45 nagykereskedelmi index szerint. Jobb összehasonlítás, és ezért egyetlen oldalon való csoportosíthatás céljából ezen rajzokat itt erősen kisebbsítettük a Földrajzi Intézetben lévő eredetiekről. Az első négy nagyobb méretben megjelent e kötet III. előadásának német kiadásában.

13.

14.

leteinknek sokasodásával éppen ellenkezőleg az ember mind sokoldalúbban függ. (L. IV. és XI. előadásokat.)

A modern ember nem válik függetlenebbé a természettől, de az ember szerepe és jelentősége a természetben, a földfelszíni életen belül, ezen összélet szempontjából fontosabbá lesz. A társadalmasodott, észben, eszközökben megerősödött emberiség az egyetemes életnek befolyásban megnövekedett tényezőjévé, egyes helyeken irányítójává válik. Mint mi geográfusok mondjuk: a domináló tájtényezők egyikévé válik.

Tehát *egyrészt* növekszik az ember jelentősége a földfelszíni összélet szempontjából,

másrészt növekszik a földi összélet és mind több jelenségének, anyagának jelentősége az ember szempontjából.

És a földrajztudomány körében, amely a XIX. században erősen természettudományi, a XX. századdal az ember jelentősége növekszik, az ember-földrajz előtérbe nyomul.

* *

Az Angliából, majd Amerikából egy évszázad előtt megindult ipari forradalom, a technikai fejlődés és az ökeumenénéka, az emberlakta földnek a közlekedés gyorsulása folytán való zsugorodása, a capitalismusnak, az önmagáért való termelésnek,

13. MAGYARORSZÁG TERMÉSZETES TÁJAI ÉS NÉPSŰRŰSÉGE.

I. Kisalföld	72·7	V. Északny. Felvidék	51·7
II. Nagyalföld	69·0	VI. Bihar és Érc-hegység	41·0
III. Dunántúl	63·9	VII. Északkeleti Felvidék	34·7
IV. Erdélyi-medence	60·2	VIII. Erdélyi határhegység	30·8
		IX. Átmeneti öv	
		Budapest nélkül	77·2
		Budapesttel	88·2

Az arab számok az ill. tájak 1910. évi népsűrűségét mutatják. Az alföldek és a felvidékek közti átmeneti tájöv (IX.) népsűrűsége az összes tájakénál nagyobb, — Budapestet beleszámítva 88·2, Budapestet bele nem számítva 77·2. Ez mutatja a legjobban Magyarország tájainak, különösen alföldjeinek és hegyvidékeinek szerves kapcsolatát.

14. A TÖRÖK HÓDOLTSÁG ÉS TRIANON.

A kiháozott vonal a trianoni határt jelzi. Ott ahol a Dráván és a Dunán fut, szakadozott. A török hódoltság belső határt vonal-pont, a török előnyomulás szélső határát pontozott vonal jelzi. A vonalkázott terület az alföldek és fel-földek közti átmeneti területeket mutatja, amelyek a 13. ábra tanúsága szerint a legsűrűbben lakottak. A trianoni határ ezeken, vagy a közelükben fut végig az aránylag legsűrűbben lakott területeken.

majd pedig az államsocialismusnak, sőt a bolsevismusnak — amely különben gazdaságilag maga sem egyéb ma, mint a legnagyobb capitalista nagyvállalat — kifejlődése és az emberi társadalmasodás mindezen jelenségeiben a gazdasági érdekeknek az államközi életben való előtérbe nyomulása következtében az emberföldrajzi kutatásban is a gazdasági momentum lép előtérbe.

A nagy világ gazdasági crisisnek hatása az, hogy a földrajz ágai közt a gazdasági földrajz különösen fellendül, — ugyanúgy, amint a politikai földrajz a 1870—71-es háború után Franciaországban, a világháború után Németországban fellendült. Mindenkor a vesztes félnél, ki utólag e téren és ez úton is keresi a politikai szerencsétlenség okait.

Ma nem egy országban lendül fel és fog még jobban fellendülni a gazdasági földrajz. Egyrészt azért, mert nem egy a vesztes, hanem mindenki, másrészt azért mert a kapcsolatok a világ minden része közt oly szorosak és intensívek. Ezért nem fog csak Európában fellendülni, már ami a kutatóelméletet illeti. De ami a tárgyat illeti, az mégis elsősorban és nagyon nagy részben Európa. Az érdeklődés kívülről is erősen Európára irányul, mert Európa a gazdasági crisis legszenvedőbb alanya.

Amidőn Európa, mint ilyen, a magunk s az egész világ érdeklődésének előtérbe lép, rá kell eszmélnünk s meg kell vizsgálnunk a dolgok mélyéig, mi ez az Európa. Eredetében, alapjában földrajzi fogalom, de nem megállapodott fogalom. Eredetileg Ereb (asszír »sötét«, tehát »Abendland«), Nyugat, ellentét Asual (világos, »Morgenland«), Kelettel. Aztán conventionalis fogalom, amelyet az Ural és a Kaukasz határol conventionalisan; kiterjedését a különböző tankönyvek ma is különbözően adják meg 9.5 és 10.5 millió négyzetkilométer között.

De ezen belül is két Európa van, a finn Karéliától a Duna torkolatáig húzott vonaltól nyugatra egy változatos geológiai történelem következtében erősen tagolt hegyes-völgyes, öblös és félszigetes rész: a tulajdonképeni Európa. Keletre tőle a tagolatlan orosz tábla.

Európa egy életegység, amelyet a világ többi lakott részei: től hideg sarkitájak, tundrák, continentális és klímazonális sivatagok választanak el. A tömegközlekedés és tömegszállítás lehetővé válásáig, tehát a XIX. század második feléig önálló életet is él és ha a századok fordulópontjáig világtörténelem alatt Európa történetét értettük és írtuk, ez nemcsak érthető, de jogos és logikus is volt.

Az ezen határok által körülvevett életegységen belül domborzati kialakulásánál és az általa való adottságnál fogva két különálló ellentétes jellegű életegység van. Nyugat-Európa jellege a tagoltság, változatosság, a tenger, az Óceán felé való

nyíltság, a Golf-áram fűtötte atlanti klíma és emberi vonatkozásban is tagoltság, sok nemzet, változatos gazdasági életformák. Kelet-Európában, Oroszországban mindezen vonatkozásban természet és ember tekintetében egyaránt egyformaságot találunk.

Európa helyzete az óvilági continens nyugati végén a mérsékelt öv könnyen irtható erdőzónájában és a steppeöv folytatásában segíti elő a népek idevándorlását és tömörülését. Tagoltsága segíti elő úgy a Földközi-tengeri cultura kifejlődését, mint annak áttevődését az atlanti partra. Ezek a körülmények elősegítik tehát a gyors fejlődést, de a tagoltság segíti elő a népvándorlás-kori népekből s a római provinciából kialakuló államoknak tagozódását és e tagoltság fennmaradását, — a tenger felé való nyíltság pedig előmozdítja Európa tengerentúli expansióját.

Mindezen földrajzi tények nem okozói az események illetően bekövetkeztének, a történelem illetően lefolyásának, de előmozdítói és sehol a világon hasonló kedvező körülmények megközelítőleg sem állnak fenn ilyenszerű fejlődés létrehozására. Ilyen gyors fejlődésre, ilyen versenyt támasztó differenciálódásra és ilyen, a világ minden részével kapcsoló tengeri nyíltságra nincsen példa széles e világon. Rövid idő alatt India és Kína mellett itt teremtenek ezek a körülmények egy harmadik népsűrűségi gócot. De ugyancsak ezek a körülmények ezt a sűrű népességet egyben expansivvá és tagolt hazájában nemzetekre, országokra tagolva versengővé teszik.

A tagoltság Európa tizennégy évszázados történelme alatt nem szűnik meg, sőt bizonyos fokig megcsontosodik. Ez a politikai, a nemzetek közti életben szükségszerűen compromissumokra, az úgynevezett »európai egyensúlyra« vezet. Ez a természetszerűen keletkező ellenérdekeknek és feszültségeknek compromissuma.

Európa oceanikus expansiója és nemzeteinek versenye teremti meg a capitalismust. A technikai találmányok megteremtik Angliából, a Párizsi-medencéből és a Rajnáról, majd Északamerika északkeleti tájairól kiindulva a capitalismus utolsó integrált phasisát, az ú. n. »Hochcapitalismust«. Ennek fokozott versenye az adott, tagolt alapokon mind élesebb ellentéteket teremtve gazdasági expansió háttérű háborúra kell hogy vezessen. És természetes, hogy ez a háború, a világháború, Európából indul ki. Európában következik be természetszerűleg legelőször a capitalismus túlfeszülése.

A világháború teremtette összeomlás és a mai crisis legszenvetűsebb alanya Európa. Ez éppoly természetes, minthogy a világháború itt tör ki. De a crisis nemcsak ennek és a világháború helyi pusztításainak következménye. Európa structurája és életformája nem egyedül és nem is főként gazdasági

alapokon épül ki. Hosszú történelmében egyrészt a politikai érdekek és általában az államok, másrészt változatos, erősen jellegzetes tájaiban a szokások, a helyi életformák, erős élet-tényezőkké nőnek ki és csontosodnak. A politika irányítólag, a helyi szokás megkötőleg befolyásolja a gazdasági életet.

Ezek nagyjában közismert tények, csak azt szoktuk elfelejtetni, hogy okozati láncaik, mint eredő okokra mindenkor a két alapvető földrajzi tényezőre, a klímahelyzetre és a világon sehol oly változatosságban vissza nem térő domborzati adottságokra vezetnek vissza.

De ezek a mult és részben régmult dolgok talán kevésbé érdekelnek és első tekintetre, az érdeklődésre talán kevésbé is tarthatnak számot. Ma érdeklődésünk előterében vagy helyesebben nyakunkon az »európai crisis« van és »Európa reconstitúciója« áll előtérben, annyira, hogy e két szó jelszóvá és közhellyé válik.

Ez a crisis, amelyen a világ most átmegy s amely minden egyes continensen, minden egyes országban, az emberek minden csoportjában és kategóriájában külön-külön, sajátos jellegű részcrisisként is folyik le, áll ma a világpolitika és mindenütt az országos politika előterében. Elsősorban mindenképpen gazdasági, de következőleg politikai kérdésnek látszik. Politikai kérdésnek a napi politika értelmében és pedig azért, mert oly nyomasztó, oly sürgős és annyira az élet minden jelenségére kiterjedő.

Bizonyos, hogy politikai kérdés, de a politika legtágabb értelme szerint. A politikai *folyamatnak* problémája.

A politikai folyamat a társadalmasodás folyamatának, az emberré válás és emberebbé fejlődés folyamatának része. A politikai folyamat, az emberré lét az első perctől kezdve tartalmazza az élelemtől és a legprimitívebb szükségletekről való gondoskodást, a csoport vezetői hatalmának és szervezetének kialakulását, az összetartozás érzetének tudatossá válását s egy közületben való szabályozását, — tehát a gazdasági, politikai, socialis és erkölcsi elemeket és ezekre irányuló cselekvést mint politikai részfolyamatokat. Kezdetől kezdve a társadalmasodás, tehát az emberiség fejlődésének ezen részfolyamatai elválaszthatatlanok, azaz csak egyes cselekvéseknél, történelmi eseményeknél választhatók el. És ez az elválasztika akkor is bizonyos mértékig mindig csak theoretikai lehet. Az emberiség fejlődésének, vagy ha úgy tetszik, történelmének nagy tényei és hullámai nem politikaiak, gazdaságiak, socialisak vagy erkölcsiak külön-külön, hanem egyetemesen emberiek.

Ez a mai világcrisis is ilyen egyetemesen emberi. És ezért válik például mindinkább világossá, hogy ez az elsősorban gazdaságiakban nyilvánuló crisis nem oldható meg csupán gazdasági eszközökkel.

Az európai crisis nem más, nem kevesebb, minthogy Európa szerepe az emberiség fejlődésének és társadalmasodásának folyamatában, lényegében megváltozik.

Ezt a crisist 400 éves fejlődés készíti elő és teszi folyamatba. Gyorsítja és hirtelen kirobbanásra hajtja az utolsó száz esztendő fejlődése, a világnak európaiasítása, Európára centralizálása, de egyben ezáltal való egységesítése, európai jellegű termelő és fogyasztó concurrensok teremtése, anélkül, hogy Európa a maga belső structuráját megváltoztatta volna.

* *

Európa nem egyszerűen természeti fogalom, ha structúrája földrajzi alapokon is nyugszik. Az *emberi* történet fogalma ez az Európa, amelynek szülőelemei a természeti adottságokon kívül a népvándorlás államalkotó népei, az államkereteket és jogot adó római provincia és a hatalom hierarchiáját megteremtő Egyház.

És ez az Európa mégsem emberi alkotás az akarat értelmében, mert a társadalmasodás organikus, szerves, önmagától való folyamatának része. Egy integrálódás, egy gócosodás Európa az emberi fejlődés folyamán, — a földnek a világ-expansio és egyesítés megindulására fekvés, klíma és domborzati tagoltság folytán legalkalmasabb helyén.

Nem emberi alkotás, mert az ember csak politikait, socialist, erkölcsit vagy gazdaságit tud céltudatosan akarva alkotni, irányítani vagy szervezni. A társadalmasodás a maga egyetemességében nem szervezett, de szerves folyamat. Európa, amint körülbelül az V. századtól kezdve a világháborúig fejlődött és lett, szervesen fejlődött szerves valóság.

Elődje a Római Birodalom a maga egységénél fogva sokkal inkább volt szervezeten létrehozott emberi alkotás. Tájegységeknek, tehát természeti szerves valóságoknak megfelelő elemei, mint Gallia, Hispania, maga Itália stb. a tájban gyökerező erejüknel fogva mégis szervesen fejlődtek a szervezetség köntöse alatt és ez a szerves fejlődés aztán szét is veti a szervezett birodalmat.

A sok államú, egységes akarat nélküli Európa még szervezesebb valami. Szervesen fejlődik ki benne egy európai politikai structúra, egy európai gazdasági rendszer, egy európai socialis típus, egy európai erkölcsi felfogás, amely alól egy nemzet, egy állam, egy lakos sem vonhatja vagy vonhatta ki magát a történelmi folyamat során.

Hallom az ellenvetést, hogy ma meg lehet és meg kell teremteni az egységet, nivellálni kell a szükség hatása alatt Európa sokszerű képét. Bizonyos vonatkozásokban ez a szer-

ves fejlődésnek iránya is. Csakhogy az emberi akarat szempontjából nem olyan egyszerű a belenyúlás a szerves fejlődés folyamatába. Mert nem új egységnek a semmiből való teremteséről van szó, nem egy, a történelem legutolsó periódusában elfoglalt üres continensnek ausztráliai commonwealth-é alakításáról, még nem is egy lényegileg hasonló módon az utolsó 400 év alatt meghódított és megszervezett Észak-Amerikának megteremtéséről, hanem egy régtől fogva sokszerűen és bonyolultan kifejlődött szerves valóságnak egységbe tömörítéséről.

Egy valóságnak egységbe fogásáról, amelyben már ma is van egy csomó egység, de sok ellentét is. Ellentét éppen az emberi szervezethez viszonyított vonatkozásaiban. Egység a szerves fejlődés oldalán.

Ellentétes az államok politikai akarata, azok gazdaságpolitikai céljai, de egyetemesen európai a patriarchalisból a feudalizmus és absolutizmus formáin keresztül kialakult demokratikus parlamenti állam, sőt a ma kialakuló államszocializmus is. Egyetemesen európai a kereszténység, a humanizmus, a renaissance, a felvilágosodás, a gótika, a barock, a képzőművészetek és a klasszikus zene kifejezésének formái. Egyetemesen európaiak a céhszervezetből kialakuló iparnak, valamint a kereskedelemnek formái a kapitalizmus s a nyomában fejlődő szocializmus is. S aki Európa történetét ismeri, tudja, hogy ezek csak kiragadott példák.

Mindezek egyetemesen európaiak, mert Európa egy zárt életegység, népei, államai szorosan egymás mellé szorulnak, másoktól, az indiai, kínai, újabban az amerikai nagy életegységektől elválasztva.

Mégis mindezen egység mellett Európa nehezen, egészen valószínűleg sohasem nivellálható, még az Egyesült Államok, Ausztrália, Kína, India vagy Délamerika egységének fokára sem.

Minden, aminek egyetemes európai voltát felsoroltam, csak nagy vonásaiban az, de megjelenési formáiban jellegzetes nemzeti és helyi különbségeket mutat. Legyen az akár olasz, német vagy francia renaissance; mediterrán, dunai vagy német mezőgazdasági művelésmódok, német, francia vagy magyar feudalizmus, angol, francia vagy német szocializmus, skandináv, német vagy francia modern építészet, angol, francia, schweizeri vagy magyar parlamentarizmus.

Miért? Mert sehol a világon aránylag oly kis területen oly változatosság a helyi klímákban és evvel a localis növénytakaróban s ebből folyólag a mezőgazdasági termelés előfeltételeiben és az életformákban nincs, sehol kis területen oly nagyszámú jellegzetes, a szomszédosokkal éles ellentétben álló, aránylag kicsiny, egy-egy kis nép hazájául alkalmas tájat nem

találunk, mint a földnek abban a nagy tájában, amelyet Európának nevezünk.

Ez a *sokszersűség* mindenben, a természeti úgy, mint az emberi tényekben, az államok történetében és az emberek mindennapi életmódjában egyaránt, — ez Európa *egységének* sajátos jellemvonása. Az európai egység és egységesség más, mint pl. az amerikai egység és egységesség és ezért nem oldható meg az európai probléma amerikanizálással.

De a problémának van egy más oldala is, amely az európai crisisből való kibonyolódást az egyszerűbb politikai vagy gazdaságpolitikai műveletek sorából kiemeli — és ez az európai traditio ereje.

Hallom már azt, hogy a traditio egy atavisticus, maradi csökevény, amit ki lehet operálni. De óvakodni kell az ilyen diagnosis nélküli operációtól. Az európai traditio nem a régien való érzelmi csüggés, hanem szerves természeti valóság.

Európának a népvándorlástól mostanig terjedő másfél évezredes történelme alatt sok minden, amit Európa népei átéltek, gondoltak, alkottak, vérebe ment, — egyes dolgok kevésbbé, mások jobban. Még senki sem kutatta komolyan, hogy mi mennyire. De bizonyos az, hogy életformák és életmódok, tehát a természeti tényezőktől függők jobban, mint nyelv, viselet és különböző külsőségek. Sok minden nem vált az európai társadalom vérévé és könnyebben megváltoztatható. Sok minden vérévé vált, aminek meggondolatlan, erőszakos megváltoztatása veszedelmekkel járhat vagy egyáltalán lehetetlen. Mindez gondolkodásra, óvatosságra és arra a kötelességre int, hogy a beteget az operációig más eszközökkel — és ez és csak ennyi az értelme és értéke a politikai és gazdasági megegyezéseknek, egyezményeknek — életben tartva az operatio előtt diagnosist csináljunk.

Már maga az a megfigyelés is, hogy a természeti adottságok befolyásolta tulajdonságok erősebbek és maradandóbbak, gondolkodásra készítet. Látjuk, hogy nemcsak az egész táj egységes hatásait, az egységes folyamatot, de a részszak határait s a részfolyamatokat is, mint az egésznek elemeit kell megismernünk elfogulatlanul, hogy tisztán lássunk és cselekedhesünk. Európa kitűnő antropológusa, a genfi Pittard mutat rá arra, hogy Európa egyes tájain, egyes gócokban a szélsőségesebb koponyaformák, egyesekben a brachicephal, másokban a dolichocephal állandóan fennmaradnak a történelem minden viszonyosságain keresztül. Hogy miért, azt még nem tudjuk. De érdemes megvizsgálni, hogy melyek az okok, hogy vajjon nincsenek-e nem somatológiai okok is, vajjon az emberi tulajdonságok és bizonyos jelenségek nem conserválódnak-e jobban egyes adott területeken, másokon kevésbbé és ha igen, miért.

A tudományoknak egymás közt, másrészt a tudományoknak és practikumnak együttesen mélyebben és szerveesebben kell áthatnia az Európát mai képében megteremtő okok és fejlődési folyamatok rejtélyeibe. Az európai crisis nemcsak a háború és békék következményeinek problémája. A háború csak robbanás a crisis folyamán, és pedig aránylag korai robbanás. A békék a tehetetlenség egyszerű és természetes következményei a feladat hirtelen bekövetkezésével és structurájának bonyolultságával szemben. Az igazi revisio, amelynek szükségességét öntudatosan vagy öntudatlanul ma már minden oldal látja vagy érzi Európa státusának revisiója, az európai egység természetének, a maradandónak és mulandónak, a változhatatlannak és a változhatónak, jónak és rossznak jobb és alaposabb ismerete alapján.

Az egyetemek és tanszékeik feladata erre képesíteni az új generációt. Az új generatio feladata pedig itt az egyetemen az, hogy a subjectiv nehézségek tetőfokán is megtanuljon az objectiv látás magaslatára emelkedni nem a multak ismeretéért, nem is a jelen elhelyezkedésért, hanem a jövőért.

VIII.

EURÓPA AZ ÚJONNAN ALAKULÓ VILÁGBAN.

Előadás a Szellemi Együttműködés bécsi és berlini szövetségében 1932 decemberében. Megjelent: Europäische Revue. 1933.

Attól, aki ma az európai problémáról beszél, bizonyára senki se várja már azt, hogy megtalálja és meg hozza a megoldás egyedül üdvöztető formuláját, azt a csodakulcsot, amellyel a politikai kiegyensúlyozottságnak, nyugalomnak és a gazdasági fellendülésnek az ajtaját kinyithatnók. Csak abban a reményben lehet a probléma fejtegetéséhez hozzányúlni, hogy ezt senki se várja az embertől. Én sem hozok és mondok ma megoldási lehetőségeket, csak hozzá akarok járulni valamelyest ahhoz, hogy világosabban lássunk, — és ehhez akarok néhány adatot csoportosítani. Mert ha kezdünk világosabban látni, ez már közelebb vezet a probléma nyugodtabb megítéléséhez, a nyugodtabb megítélés pedig elősegíti talán a megoldásokat is.

Talán meg kell okadatolnom azt is, hogy miért fogok ezen égetően időszerű problémának a tárgyalásánál először messze visszanyúlni nemcsak a történelmi, de még az őstörténeti időkbe is. Mint geográfus fogom meg először a kérdést. Úgy hiszem azonban, hogy a geográfus nézőpontja éppoly jogosult, mint minden más, mert egyedül jogosult álláspont vagy szemszög egyáltalán nincs és végeredményben az öntudatalatti egyéniségünkben leszűrt és együttességükben lelki synthesisben mérlegelt nézetek összessége az, ami korszellemünket kialakítja és akaratunkat irányítja.

A geográfus ma már nem topográfus, nem statisztikus vagy kosmográfus, hanem physiológus, — ha ezt a szót tágabb értelemben magyarázólag használjuk. A geográfus földünk felszínét folytonos változásában tanulmányozza és rajta minden jelenséget, a physikaiaktól a biológiaiakon át a lelkiekig, — mindmegannyit és synthetikusán, együttesen. A földrajz nem más, mint a földfelszíni élet élettana.

A földfelszíni élet fejlődési folyamata egységes és egyedülálló egyszeri folyamat. Ez a folyamat másképpen is játszódhatott volna le, mint ahogy lefolyt és lefolyik, habár az egyes

előfeltételek, — a föld nagysága és kora, a napnak és kisugárzásának tulajdonságai, távolságunk a naptól, a földgömb mozgásai, — határozott és aránylag szűk korlátokat szabnak neki. Földünk fejlődésének folyamata egyedülálló, egyéni, a csillagok milliói és százmilliói között, amelyeket látunk, ismerünk, vagy amelyeknek létezését még csak sejtjük és amelyek között olyan kevésnek vannak bolygói, és amely bolygók között talán egyetlen sincs, földünkön kívül, amelyen hasonló körülmények között élet jöhetett és jött volna létre.

És mint nagyban és egészben : úgy van a fejlődés részleteiben is. Látjuk ugyan, hogy a fejlődés mindig bizonyos szűk lehetőségek határai között folyik le, amelyeket mi a »természet törvényeinek« nevezünk. Látjuk, hogy bizonyos folyamatok ritmikusan ismétlődnek, mint például a szárazföldek átalakulásának, a hegységek keletkezésének, a vulkánosságnak a fejlődés folyamatában néha erősödő, kimagasló, forradalomszerű korszakai. Látjuk azt, hogy a klíma különböző ritmikus ingadozásokat mutat. Noha mindezek a folyamatok törvényszerűek : ha visszatérnek, sohasem azonosak, sohasem egyformák. Úgy van ez, mint ahogy az emberi cselekedetéről mondani szokták : si duos faciunt idem, non est idem. Így a különböző korszakokban a föld endogén erői is különböző formákat alkotnak. Két-két jégkorszaknak nincsenek ugyanazok a hatásai ; mások és mások a hatások a föld különböző pontjain, sőt minden egyes pontján. A törvényszerű, mint mindenütt, a földön is, egyénileg jelenik meg és a jelenségek, amelyeket a törvényszerű folyamatok előidéznek, létrehoznak, mindenkor egyéniék.

* *

De mi köze mindennek Európához? Az a köze, — és azt akartam vele megmutatni, megmagyarázva megsejtetni, megértetni — hogy Európa is egyéniség, individualitás ; valami, ami sem időbelileg, sem térbelileg soha ugyanúgy nem alakul ki és nem tér vissza.

Európa a mérsékelt övben fekszik, egy szárazföld nyugati oldalán, az északi féltekén. E tulajdonságok mindegyikéből, a klímának és vele a biológiai életnek és — talán azt se kell külön magyarázni — a lelki életnek is különböző törvényszerű adottságai járnak. Európa mégis jellegzetesen különbözik az összes continensek nyugati oldalainak tájaitól, Oregontól, Kaliforniától vagy Chilétől. De ezenkívül a földfelszín minden egyes tárgyánál, jelenségénél nemcsak maga a tárgy vagy jelenség, vagy ennek tulajdonságai azok, amelyek egyéniségét megadják és jellemzik, hanem ezeken kívül és éppen oly nagy fontossággal : viszonylagos fekvése a földfelszín többi részéhez.

Európa a legnagyobb continens nyugati oldalán fekszik.

Az ázsiai continens nagysága és az északi Atlanti-óceán keskeny volta oly tények, amelyek az éghajlatra, Európa természeti és gazdasági javakkal való megáldottságára, az emberek, a népek mozgásaira, vándorlásaira — amelyek magában Európában vagy Európa felé irányulva játszódtak le — óriási befolyással voltak. De nem akarok itt hosszú földrajzi és történeti magyarázatokba bocsátkozni.

Európa legfontosabb, legjellegzetesebb tulajdonsága, amit ki akarok emelni, ami Európának egyéni jellegét a világ minden tájával szemben a legjellegzetesebben kidomborítja: felszínének erős tagoltsága, amely geológiai története nagy mozgalmasságának eredménye. E helyütt természetesen erre a történetre sem térek ki. A végeredmény, mint tudjuk: európai szárazföldünknek gazdag tagoltsága, különösen gazdag vízszintes tagoltsága, bár a függélyes tagoltság sem csekély, csupán modern, rekordhajászó korunkban lehet talán kevésbé imponáló, mint más continenseké, ahol magasabbak és nagyobb kiterjedésűek a nagy hegységek. De a formák változatosságában, az apróba menő tagozottságban aztán párját ritkítja a mi öreg Európánk.

Európa egész területe, mely Oroszországtól — amelyet különben sem számítok Európához — nyugatra fekszik, óceáni és még a legtávolabbi rész: a Magyar Alföldnek északkeleti fele is csak 5—600 kilométernyire fekszik a tengertől. Az erős vízszintes tagozottság ritka gazdaggá teszi Európát kikötőkben; és ami az emberi társadalmasodás, a társadalom művelődése és technikai fejlődése szempontjából még sokkal fontosabb: gazdaggá teszi a legkülönbözőbb nagyságú kikötőkben, úgyhogy minden korszak és annak minden hajómérete kikötőre talál (6. ábra).

Ha már most így tudjuk azt, hogy a földnek minden területe a fekvés, a tagozottság, az éghajlat és mindannak szempontjából, amelyeket ezek a tényezők szabályoznak, végeredményben egyéni és egyénileg jellegzetes, egyéni a maga létező formájában és egész fejlődésében, kialakulásában, akkor máris tudunk olyasvalamit, aminek, dacára a politikumtól való majdnem kosmikus nagy távolságának, politikai értéke is van. Tudjuk azt, hogy minden táj és terület a continenshez, tehát az emberi letelepülés és a tengerhez, tehát az emberi közlekedés nagy tereihez való viszonyában egyéni; fekvése egyéni és ezzel szerepe is egyéni a földfelszín és az emberi társadalom életében. Ez a szerep a világtörténelemnek — amint az ember történetét anthropocentrikusan nevezni szoktuk — különböző időszakaiban természetesen mindenkor különböző. Változó, mert a fekvés, a bányakincsek, a klíma, a talaj és környezeti adottság és így a termelési lehetőségek kihasználása természetesen minden korszakban, a népsűrűség, a művelődési fok és

a társadalom fejlődési formáinak különböző időszakaiban és fokaiban különböző.

Azt mondtam, hogy az ember történetét nevezzük világtörténelemnek. Ez nem egészen így van. A XIX. század végéig világtörténet alatt Európa történetét értették és írtuk. Európa egyike a föld azon tájainak vagy mondjuk életkamaráinak, amelyek az ember életére és kifejlődésére a legalkalmasabbak. Ezt az életkamarát tengerek, sivatagok és északi erdők elválasztják más sűrűnlakott életkamaráktól, amilyenek például India és Kína. A földnek egymástól így elválasztott sűrűn lakott életkamarái a XIX. századig külön életet éltek. Vajmi kevés közülük volt egymáshoz. Talán azt mondhatnók, hogy a legutóbbi évezredben a lehetőségekhez képest aránylag még kevesebb közülük volt egymáshoz, mint az ókorban vagy az őskorban. Ezen időszakban ezért a mi szempontunkból Európa történetét joggal mondtuk világtörténelemnek, — világunk történelmének (17. ábra).

Ez a történelem nem kezdődik sem Görögország, sem Róma történetével, amint azt tanultuk volt, mert ezek egyike sem fekszik a tulajdonképpeni Európában, hanem a Földközi-tengerben, a Földközi-tenger közepén és Európa szélén. Európa történelme azzal kezdődik, hogy Róma néhány európai népet világtörténelmi szerepre ébreszt fel és gyakorol be. Ez is csak előfeltétel. Európa valósággal akkor születik meg, amikor a népvándorlás ledönti Róma uralmát s ugyanakkor felszívja Rómát. Ekkor születik meg Európa a népvándorlás törzseinek és népeinek, a római provinciának és az egyháznak erőiből, mint elemekből. Ezek az elemek e kialakulási folyamatban egymást támogatják, de egymással küzdenek is. Küzdenek az elemek és küzd a bennük incorporált hagyomány. Mert dacára annak, hogy a Római Birodalom, az egyedüli átfogó imperium, Nagy Károly császár gondolatában és, bár erősen le-tompított formában, a Német-római Szent Birodalom gondolatában, jóformán napjainkig tovább él, mégis egy európai egység, mint imperium, a nagy földközitengeri imperiumnak analógiája soha nem jött létre. A népvándorlási elemek változatos sokfélesége mindenkor győzött Európában, Európa történetében, az imperium egységesítő gondolata felett. Ebben a harcban segítségükre volt a természet is. Segítségükre volt Európa változatos tagozottsága, amely annyi búvóhelyet, annyi kis hazát, annyi jól, sőt élesen elhatárolt államterületet alkotott meg; a változatos felszín, amely Európának különben oly egységes és szerencsésen mérsékelt óceáni éghajlatát sokféle, sűrűn változó, különféle helyi klimatipusokra bontja, — és a klímának e változatai az embernek változatos életformáit, életmódját írják elő (16. ábra).

Fontos az, hogy Európának ez a változatossága általános és egész Európára jellegzetes. Ilyen mérvű tagozottság szűk területen és ekkora változatosság: egyedül álló tulajdonságok földünkön. Ezek a tulajdonságok Európa egész történetében, amely a népvándorlástól a világháborúig tart, állandóan döntő befolyást gyakoroltak. Ezek teremtették meg és tartották fenn Európa politikai tagoltságát és ezek akadályozták meg újra és újra az imperium gondolatának megvalósulását. De ugyancsak ez a tagozottság a maga különös adottságaival rendet és egyensúly-helyzetet tudott elősegíteni Európában.

Európának van néhány nagy tája, amelyeknek egyike sem kisebb 250.000, egyike se igen nagyobb 450.000 négyzetkilométernél. Ilyenek, hogy csak az orografailag jól meghatározottakat emeljem ki: a brit-szigetek, a párizsi-medence peremtájaival, a magyar Duna-medence, az olasz- és ibérfélszigetek, végül a német középhegységek úgynevezett küszöbe, az északi és déli lejtőkkel. E nagytájak között, amelyek tehát egységes nagyságkategóriába tartoznak, kisebb tájak fekszenek, mint amilyenek: Flandria, a Rajna-árok, a burgundi kaputáj, a dán-félsziget, amelyek ismét egységes nagyságkategóriához tartoznak, a százezer négyzetkilométeren alulihoz. Ebbe tartoznak a centrifugális felépítésű Balkán-félszigetnek rész tájai is.

Az európai egyensúlyt, tehát azt, amit »az európai hatalmi egyensúlynak« ismerek a történelemben, valamint a kisállamok ezen hatalmi egyensúly-compromisszumos megegyezésén alapuló létezését, egyéb tényezők mellett ez a földrajzi tényező is hozza létre.

A tagozottsági tényező mellett az óceánítás és a néprajzi tagozottság a másik két tényező, amely Európának az egyéniséget jellemzi. Európának az arca a tenger felé van fordítva, dacára annak, hogy gyökereivel szélesben belekapcsolódik a hatalmas ősi ázsiai continénsbe. Európa a legnagyobb kikötőtája a világnak és ami az emberi művelődés fejlődésének a szempontjából különösen fontos: beltengeri és óceáni kikötőtáj egyszerre.

Nem tudok ellentállni a kísértésnek, hogy tekintetemet még egyszer vissza ne kalandoztassam a messzi távoli időkbe. Az ember szárazföldi élőlény. Földhöz kötött és szárazföldi lény volt az emberréválás és társadalmasodás hosszú évtízezreiben. Az ember, természeténél fogva, környezetében élve és abba lelkileg is az érzésnek ezer szálával kapcsolva, csak ezt a környezetet látta. Ez az eredeti, ez a természetes. A világot, a környezetet egységesen látja, nem tagolja, analizálja: környezetében a megszokottat látja; nem a különösét, feltűnőt, úgynevezett érdekeset, amit idegen szokott összehasonlítás alapján meglátni. Ezzel azt akarom mondani, hogy a természeti

ember a tájat a maga egységében látja. Ezért nem is ábrázolja a dolgokat művészetében analitikus pontossággal, a külső benyomás és meglátás szerint, hanem ellenkezőleg, symbolikusan, bensőleg megérezve, mistikusan. Ilyen Ázsia filozófiája és ezen felépülő tudományossága, ilyen művészete. És ilyen is marad. Kína és India életformái is és gondolatvilágai is continentálisak, befelé vannak fordulva.

Ha lelki szemünk előtt végigvonultatjuk az összes idoszakok és népek művészi gondolatvilágának alkotásait, meg fogjuk látni, hogy Ázsiában űsidők óta minden korszakon át és culturnépeinek művészetében ma is a symbolismus uralkodik, amely mistikus gondolatvilágból ered. Amikor ezt így egységes történeti mozgóképben érzékeljük, a világ egész fejlődésén végig, akkor különösen fel fog tűnni, fel kell tűnnie, milyen hirtelenséggel jelenik meg a görög művészettel valami egészen más: a külső formának, különösen az emberi testnek természetű és analitikus mása. És ugyanezt az ugrást látjuk a tudományban és bölcseletben is. A kettő különben is egy. A világfelfogás és a hívő gondolat szolgálatában álló tudományosság helyébe egy önmagáért való — mondjuk tárgyilagosabban művelt — tudományosság lép, amely azonban anthropocentrikus és meglátásában anthromorph.

Mi történik itt? A szárazföldi ember, akinek társadalmasodási folyamata a nagy continens pusztáin és szavannáitáin ment végbe és akinek oázisműveltsége e társadalmasodásból keletkezett, ezt fejlesztette tovább, egyszerre kilépett a tengerpartra, a tengerre. Ez a fejlődés történelmileg már a palotaépítő krétaiakkal és a phöniciákkal kezdődik, de csak a görögökkel válik szembeszökővé, átfogóvá és maradandót teremtővé. A röghöz nem kötött, hanem az idegenben szabadon kalandozó, az idegen tájat kereső parti embernek a culturája kezdődik ezzel. Ez a thalassokrátiák, a tengeri uralkodás civilizációja. Ezt a culturát az ősi és maradandóbb continentális culturával szemben, vele ellentétben *kikötő culturának* merném mondani. A szó talán merész, de méltóztassék összehasonlítani modern vonatkozásban az európai kikötővárosoknak, például Hamburgnak vagy Marseille-nek a földhöz és a hazához kevésbé kötött életlétetetését, életformáját a hazai légkörbe burkolt, a honi földben mély gyökereket verő nagy nemzeti szárazföldi városoknak, például Bécsnek vagy Párizsnek az életformájával, életheatásával. Így talán meg méltóztatnak érteni, hogy a térnek és időnek nagyobb méreteiben az előbbieken mit értettem.

Igy kezdődik Görögországban először egy Európa, Ereb, Evropi, a Nyugat, — szemben Asuval, Asiaval, a Kelettel. De valóban érdekes és Európának a világszerepe és jellege

szempontjából fontos az, hogy ez a színjáték még egyszer és sokkal szélesebb alapon megismétlődik. A görög cultura örököseit, a macedón lendület után kialakuló előázsiai hellenizmust és a római imperiumot a culturának kelet felé való hordozása közben Ázsia átgyúrja, keletesíti, újracontinentalisálja. Ezt a continentalizmust elősegíti a népvándorlás is, amelynek hordozói csupa szárazföldi népek. És a népvándorlás népelemeinek a győzelme a földközítengeri, de ennek ellenére már távolról se thalassokratikus, tengeruralmi Róma felett szintén a continentalizmus győzelme. A középkor földben gyökerező (erdverbunden); sok minden vonatkozásban, de különösen Bizanc által Ázsiával erősen kapcsolódó, mondhatni rokon; gondolatvilágában mistikus, kifejezésmódjában symbolistikus. Méltóztassék csak a görögkeleti templomok képeire gondolni, amelyek sokkal közelebb állnak Kelet művészetéhez, mondjuk a Gandhara művészetéhez vagy Turfánhoz is, mint Rafaelnak vagy Michelangelónak a felfogásához és alakításaihoz.

Amikor azután az új népek fejedelmei és államai a nyugateurópai fészekben megmelegedtek, a humanizmus és a renaissance új korszakot nyit meg. E korszak hajnalát, e szellemi mozgalmakon kívül Amalfi, Velence, Génua stb. levantekereskedelme és a nyílt tengeri hajózás megindulása jellemzi, amelynek zászlója az olaszok kezéből a középkor során a Baleárok lakóin és katalónokon keresztül a portugálok és spanyolok kezébe megy át. Ebben a humanistikus korban lép ki az európai Henrik portugál herceg a hajós és hódító képében az Óceánra és ragadja meg az óceánoknak és a partoknak az uralmát. Ezt a folyamatot nevezik a Nagy Felfedezések Korának, de ez egyszersmind a nyugateurópai nagy egységes nemzeti államok keletkezésének a kora.

A humanizmus, a renaissance, a reformatio, a hajózás, a felfedezések, a hódítások új gazdasági formát teremtenek az ember földfelszíni életében: a capitalismus, egy tipikusan európai formát, a »kikötő cultura« gazdasági formáját. Ugyanaz a színjáték pereg itt le, mint kétezer évvel azelőtt. Kereskedelmi kirendeltségeket és erődöket állítanak fel Goában, Kantonban, a Nagaszaki előtti Desima szigetcscsken, éppúgy, mint egykor Athén vagy Szidon és Tirus állított hasonlókat Massiliában az arany Chersonesos vagy Észak-Afrika partjain. Ennek az Európának a térképei még hosszú időn keresztül hajózási térképek, partok és kikötők térképei csupán. Európa népei csak a kikötőkből ismerik az idegen népeket is.

A történelmi események is közrejátszanak. Így az, hogy a kalifátust a kereskedő arabok kezéből a harcias törökök veszik át és elzárják a kelet felé vezető szárazföldi utakat. De a capitalista szellem, amely mind növekvő, türelmetlen sietésében

mindinkább csak a felszínen járt, Európát elidegeníti a világ többi részétől. Elválasztja ugyanabban a pillanatban, amikor az Óceánon a világ minden részébe vezető utat megnyitja előtte. Ez a szellem Európa népeit kiragadja a földhözköötöttségéből, hogy úgy mondjam, elválasztja az anyaföldtől. Mert Európát tulajdonképpen nyugati partja személyesíti ettől a pillanattól kezdve. A többi Európa csak mögöttes terület, Hinterland. A geológiai tények — az, hogy az ősi és erősebben lehordott hegységek, mint a caledoniai és armorikai, északnyugatabbra és a tengerhez közelebb fekszenek és ami ebből folyik: hogy a legjobb szénterületek a tenger közelében fekszenek — elősegítik azután sokkal később ennek a Nyugat-Európának a kifejlődését, az »európai kikötőnek« a kifejlődését a XIX. és XX. század hatalmas központi ipartelepévé (XII. előadás).

A modern fejlődés túlságosan jólismert, semhogy erre érdemes volna kitérnem. Európa kereskedik Ázsia culture-népeivel, meghódítja a trópusokat és benépesíti a mérsékelt övnek ritkán lakott területeit. A fejlődésnek e három vonala a következő eredményekhez vezet: 1. Az ősi culture-népek úgynevezett felébredéséhez úgy a védelem, mint a gazdasági verseny szempontjából; 2. a világ egyéb területein, de különösen a trópusi, kizsákmányoló gazdálkodás területén éles, harcias concurrentiára Európának a túlnépesedésben mindinkább szenvedő államai között; 3. az európaiak által betelepített tengerentúli területeken rokon és mégis idegen, rendkívül öntudatos európai származású nemzeteknek a kialakulásához, önállósulásához és versenytárrsá erősödéséhez.

Legfőként ez a három tényező idézi elő, hogy az új energia-centrumoknak, kapcsolatoknak és feszültségeknek sűrű, egymást keresztező hálója fogja be mindjobban az európai érdeksphaera világát, amely immár majdnem az egész föld. Ebbe a fejlődésbe 1800 körül hirtelen beleront az új találmányok szökőárja, a feszültségeket magasabbra srófolja, a fejlődést egyoldalúbban mechanistikusabbá és anyagiassá teszi. És amint ez a fejlődés integrálódik a század során, mind kikerülhetetlenebbé válik az, hogy a feszültség robbanásra ne vezessen. Éppen oly világos és adott azonban az, hogy ennek a robbanásnak Európában kell bekövetkeznie, mert a világkapcsolatok számai itt futnak össze és itt érik el tetőpontjukat a feszültségek is.

És a világháború, amely így bekövetkezik, valójában nem is világháború a szó legszorosabb értelmében. Ez a háború Európa háborúja, — persze Európáé, mint a világ központjáé. A világ többi része csak oly mértékben vett részt benne, amennyire Európával kapcsolva volt, cselekvőleg vagy szenvedőleg, önkéntesen vagy kényszerítve. Részvételük Európához való kapcsolatuk formájának kifejezője volt.

Még világosabbá teszik ezt a békekötések és a háború utáni események, dacára a mondhatni ellentétes irányban gyorsuló gazdasági fejlődésnek. Az Egyesült Államok désinteressement-t jelentenek be a békekötésekkel és a Népszövetséggel szemben, mert mind a kettőt európai ügynek tartják. Ez a felfogás ösztönszerűen, magában az amerikai népben keletkezik, — és nem mondhatnók azt, hogy ez a fiatalos ösztön nem felelt volna meg a valóságnak.

Az aztán megint más, hogy a megerősödött tengerentúli nemzetek Európa tengeri és világhegemóniáját veszélyeztetik és hogy Európa viszonya Kínához, Japánhoz és Indiához lényegesen megváltozik.

A világháború nem volt izolált esemény. A világháború egy adott fejlődés végeredménye volt és ma már tudjuk, hogy milyen végzetes tévedés volt a világháborút és döntését új rend kiindulási pontjának tekinteni. Az a fejlődés, amelynek feszültségei a világháborúban kiobbantak, tovább folyik. Ez a fejlődés az ember társadalmasodásának természetes rendje, — és pedig minden téren egyformán és párhuzamosan, gazdaságin ugyanúgy, mint politikain és társadalmin, sőt a szellemi és lelki élet terén is — a regionális életegységekből, életformából való átfejlődés a teljes földfelszíni életegységnek az életformájához. Ezért nem is létezik és nem is vehető számításba egy politikai status quo. Ezért örület, sőt bűn a világgal szemben egy status quo-hoz ragaszkodni, — bár megengedem, hogy egyesek öntudatlanul követték el e bűnt.

De ugyanezért nem helyes csak a békeszerződések revisiójáról, helyesebben a revisióról csak mint ilyenről, a status quo revisiójáról beszélni.

Nem is arról van szó, hogy új status quo-t teremtsünk. Sokáig, valószínűleg évtizedekig tart még, amíg stabil, kiegyensúlyozottabb állapothoz jutunk. Erre még visszatérek. De szükséges és fontos az, hogy felismerjük, hogy fejlődésnek és az, hogy minő fejlődésnek folyamatában élünk és hogy ennek okait világosan lássuk. Revisió alatt pedig az európai embernek, Európa berendezkedésének és Európára új egyensúlyának a teljes revisióját kell érteni, ezen újonnan keletkezett vagy helyesebben mondva újjákeletkező nagy földátfogó világon belül. Ehhez természetesen annak a felismerése is tartozik, hogy a békeszerződések nem noli me tangere-k, nem változtathatatlanok.

Ez a felfogás érik. Európa érzi az összefogás szükségességét. És vajjon mi az, amit sokszor öntudatosan, sokszor öntudatlanul érez az európai ember?

A különböző gondolatok és javaslatok, amelyek hol egy páneurópai gondolat összefogó képében, hol az emberi társadalmi életnek egyes terein, különösen gazdasági téren való

kezdeményező lépések képében, mint vámuniók, preferenciák, mint az agrár- és iparállamok kapcsolatai jelennek meg, természetszerű, mondhatnám törvényszerű megnyilvánulásai, akár szerencsések, akár nem, akár utopistikusak, akár nem egyéni megjelenési formájukban. Hogy mennyire azok, az már abból is kivüláglik, hogy idealistáknak és gazdasági vezéreknak, filosofusoknak és politikusoknak a gondolatai találkoznak. A legjellegzetesebb ezekben a gondolatokban az, hogy rendszerint felülről, vezető egyéniségektől vagy kisebb, szellemileg vezető csoportoktól indulnak ki. Mindazáltal ma aránylag gyorsan és — a gazdasági viszonyok nyomása alatt — aránylag könnyen találunk megértésre széles rétegekben. Másrészt azonban ugyancsak erős ellenállásokkal is találkoznak, ellenállásokkal, amelyeket nem szabad semmibe se vennünk, mert mélyen gyökereznek az ember természetében, a történelmileg kialakult helyzetben és gondolkodásban, tehát mondhatnám, az európai népek emberi természetében, Európa fent jellemzett sokszerűségében.

Európának ez a sokszerűsége könnyen fájulhat mindenkinek mindenki ellen való harcává, ha az ezen sokszerűségben természetszerűleg rejlő ellentéteket, ellentétességet kiélezi a *concurrentia*, az *előrelátás hiánya és a rossz politika*.

Az európai államok *concurrentiája* az ipari forradalom óta mindjobban kiélezett. A XIX. század végének jóléte és technikai kulturánk mindenkit csodálatba ejtő fejlődése önteltté tette az európai embert; mind általánosabb materialistmust tenyésztett ki. Az emberek a jelenben és a jelennek éltek. A történelmi perspektíva elhomályosulása az *előrelátás hiányához* vezetett. Az ilyen légkörben és gondolkodásban felnőtt generációk világháborúba sodródtak, amely alatt és amelynek végeztével túlonúl kicsiny emberek álltak óriási problémákkal és erővel szemben. Ebből kifolyólag a békekötésekben rövidlátó megoldás, *rossz politika* keletkezett.

Igy keletkezett Európa sokszerűségéből mindenkinek mindenki ellen való harca, amelyben ma élünk. De ennek ellenszere nem a nivellálás és az, amire törekednünk kell, nem egy elnemzetlenített Európa. Amerikanizált Európa is lehetlenség. Természetadta és a történelem által oly erősen kicsiszolt jellegzetességet nem lehet és azt hiszem sohasem is lesz lehetséges egy kézlegyintéssel tökéletesen kitörölni. És ne feledjük el azt sem, mennyire hozzájárult ez a sokszerűség, ez a változatosság, e formagazdagság Európa élénk szellemének kialakításához.

Csak e felismerés alapján és tudatában lehet az Európa-probléma égető kérdését megoldani; csak ezen az alapon lehet megoldani azt, hogy mi legyen a hegemoniáját veszített Európából az újonnan alakuló nagy világegységben. Ezt a

megoldást csak európai módon, európaiak által lehet keresztülvinni; ez a probléma Európában gyökeret vert, Európa talajában mélyen gyökerező szellemi vezetők és követők által, szóval csak olyanok által oldható meg, akik Európa sajátosságát nemcsak logikailag megértik, hanem akik öntudatalatti lelkiességük legmélyéig át vannak e tudatoktól hatva, — akik egészen európaiak. Ismerek néhány amerikai, akik Európát kitűnően ismerik, sőt meg is értik. Tanácsuk, mint érdekteleneké, gyakran értékes lehet, de saját jövőnket sajátmagunknak kell kézbe vennünk és kialakítanunk.

Éppen ezért egészen különböző a Népszövetségnek és az európai szervnek, az úgynevezett Európabizottságnak a feladata és célja. A Népszövetségnek, mint világszövetségnek inkább egy mechanikai egységnek, egy újonnan keletkező egységnek a részeivel kell foglalkoznia, ezek compromissumait kell rendeznie. Az európai szervnek, amely a Népszövetségen belül sajnos meglehetősen összeaszott, egy szervesen és hosszú évszázadok történelmi folyamatában kialakult életegység ügyeit, helyesebben életét kellene irányítania. Mindkét esetben szerves fejlődési folyamatokról, a földfelszíni emberi életnek egyéni concentratioiról van szó, de amíg az egyik esetben kezdeti stádiummal, a másik esetben teljes formában levő fejlődési stádiummal van dolgunk. Szerves fejlődést organisatórikusan, szervezési törekvésekkel befolyásolni lehet, de megakasztani és ellentétes irányban elforgatni sohasem.

Attól az időtől fogva, amidőn a római jog, a római cultura, az új népek energiája és sokfélesége és a keresztény egyház tekintélye Európát megteremtette, Európának a fejlődése egy-egy volt minden téren. Nemzeti államainak kialakulása a VIII. és IX. század között, a feudalismus és a királyi hatalom megerősödése, a központosítás, a XI. és XII. században a keresztes háborúk, a humanizmus, a renaissance, a reformatió, a tengerhajózás és a tengeri kereskedelem kifejlődése, a nagyrészt állami suverénitást gyakorló kereskedelmi társaságok, mint a Hansák és az Indiai Társaságok, a felfedezések, a hódítások, a gyarmatosítás és többé-kevésbé ennek a módszerei is, a merkantilismus, a hadseregek, a hajórajok felállítása, a socialismus, a liberalismus, a parlamenti fejlődés, mind összeurópaiak, csak európai mozgalmak, mindenütt közel egyszerre jelennek meg, vagy pedig nyugatról keletre haladó hullámokban mennek végig Európán. Így kezdődnek az erdőirtások Nyugat-Európában a népvándorlás utáni századokban és végződnek a XI. és XII-ikben keleten, és így keletkeznek a gyeptü-határok elmúlásával a compromissumos vonalhatárok. Így keletkeznek az egyetemek jóformán mindenütt egész Európában egyszerre; így terjed el egy félszázad alatt a nyomdászat egész Európában (21. ábra).

És úgy, ahogy ezek a mozgalmak végigmennek egész Európán, Európa határain meg is állanak, bár természetesen Európa is magával viszi eszméiket és hatásaikat a tengerentúlra, oda, ahol az északi és déli félteke mérsékelt öveinek majdnem minden területén önmaga alkot új államokat, épít új városokat; vagy a trópusokba is, ahol szigetszerű kereskedelmi településeket létesít; vagy az idegen nemzetek birodalmaiból kihasított concessiók kikötőibe.

Azt mondtam, hogy e mozgalmak Európa határain állanak meg. Oroszországot majdnem egész terjedelmében és a néhány évtizeddel ezelőtt még török kézen levő Balkánt nem számítom Európához. Oroszországot azért nem, mert se földélettanilag, se geológiai és felszíni kialakulásában, se klímájában, se pszichikailag, népének társadalmi és politikai fejlődésében nem volt európai, — a Balkánt pedig azért nem, mert éppen Európa sajátos fejlődésének legfontosabb és legjellegzetesebb korszakaiban Ázsiához volt kapcsolva. Önök talán emlékezni fognak arra, hogy 1931-ben Német- és Olaszország javasolták Oroszországnak és Törökországnak meghívását az Európa-bizottságba. A népszövetségi döntést, hogy mindkettőt meghívják, de csak gazdasági kérdések tárgyalására, nagyrészt kényszer-megoldásnak, tipikus népszövetségi megoldásnak mondták akkor az európai közvéleményben és ilyen alapon kritizálták is. Talán nem is egészen igazságtalanul. És ebben a döntésben mégis egy physiológiai helyes ösztön működött közre.

Az összes előbb felsorolt történelmi folyamatok, mozgalmak, legyenek bár szellemiek, művelődésiek, politikaiak, szociálisak, vagy gazdaságiak, egységes fejlődésnek az elemei. Ebből a fejlődésből egyetlen elemet kiragadni és izoláltan előtérbe állítani lehetetlen. Ezért volt példának okáért oly végzetesen hibás Európa politikai újrafelosztását egyedül ethnikai, néprajzi alapon, és itt is az oly sokszzerű, népfajokat és népcsoportokat formáló elemek közül egyetlen elemnek, a nyelvnek és a nyelvrokonságnak az alapján keresztül vinni. Ugyancsak ezért lehetetlen az európai problémának a megoldása egyedül gazdasági alapon; sőt talán még azt is kimutathatnók, hogy a gazdasági megoldás priusa is lehetetlen. Ezért volt egészen helyes például az, hogy Briand Európa-kiáltványában a politikumot állította előtérbe.

Sajnos a dolog aztán ellaposodott és az egész kérdést a Népszövetséghez játszották át. A két, egymástól alapjában véve különböző problémacomplexum csak zavarja egymást és egymás megoldását, a sokféle kapcsolat ellenére is. Ha eltekintünk az ópiumkereskedelem szabályozásától, a szellemi együttműködéstől és sok más ilyen veszélytelen dologtól, no meg attól az igen értékes lehetőségtől, hogy a vezető államférfiak sűrűn és könnyen

összejöhetnek Genfben, a Népszövetségnek a feladata azoknak a nagy, jobbára gazdaságpolitikai hatalmi kérdéseknek a kiegyensúlyozása volna, amilyenek a mi európai világunkban Európa államai között ezer évvel ezelőtt, a gyarmatosító, modern európai nagyhatalmak között pedig a múlt században léteztek. Annak a szervnek a feladata pedig, amelynek európai kérdésekkel kellene foglalkoznia, egészen más. Ennek a szervnek az európai összetartozóság érzésében kellene Európa államalkotó és kisebbségi nemzeteit, az európai társadalom különböző rétegeit, érdekköreit, csoportjait, különböző jellegű és érdekű településeit, különböző kulturájú népeleleit harmonisálni. Ebbe a harmonisálásba illet volna például az, ha Franciaország annakidején anélkül, hogy a plajbászt a kezébe vegye és számolgasson, és minden egoizmus nélkül az első percben hozzájárult volna a Hoover-moratóriumhoz és nem vette volna el ezen iniciatívának legértékesebb elemét, legjobb tulajdonságát, a spontaneitás lélektani erejét.

Európának ezt a harmonisálását nem lehet nivellálással, egy egyenlősítés értelmében keresztülvinni. Éppen oly kevésbé törekedhetünk az összes politikai, gazdasági, szociális kérdések részletcompromissumáiból felépített alkotmányokmányyszerű megoldásra. Az Európa-probléma nem a jelen problémája, hanem sorsprobléma. Az egész európai társadalom szellemi és lelki átalakulásáról van szó. Ez: szerves folyamat, az előttünk volt korszakra szervesen felépülő, azt szervesen folytató korszak; az emberi fejlődésnek organikus periódusa. Ezt a szerves fejlődést csak támogatni kell. Csak azt kell megakadályozni, hogy azt mesterséges gátak, vámsorompók, a fejlődést akadályozó részszövetségek, önző hegemoniára törekvés és hasonló dolgok megzavarják és feltartóztassák.

Európában környezetükhöz, rögükhöz kötött, évszázados tradíciókban felnőtt és kialakult népeknek és embereknek sokféleségével kell számolnunk évszázadok óta. Ezekkel az elemekkel kell dolgoznia annak, aki az európai problémát meg akarja oldani. Nem azok a leglényegesebb elemei és jellemvonásai az európai társadalomnak, amelyek a legszembeesőbbek, vagy amelyekről a legtöbbet beszélnek, mint: az osztályhoz tartozás, a nyelvrokonság, az állampolgárság stb. Nehezebben körülírható és meghatározható tényezők, mint az életmód és életforma, tradíció, környezet befolyása, a röghöz kötöttség, heterogén és ethnikaileg különböző népelemeknek közös műveltsége és a közös cultura befolyása egymással ellentétes, szemben állni látszó csoportok között erősebb kapcsoló erők. Az európai népegyüttesnek ezeket az átmeneti, úgy fejezhetném ki magamat, kapcsoló formáit az utóbbi időben alig méltatták figyelemre. Pedig Európa az ilyenekben olyan gazdag. Ahelyett, hogy

ezeket természetes szerepükben támogatták, kihasználták volna, arra kényszerítették, hogy válasszanak és egymástól elváljanak. Sok egyéb mellett ebből a szemszögből is egyike volt a legnagyobb hibáknak általános európai szempontból az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolása.

A Duna-államoknak és esetleg néhány velük szomszédos államnak az összekapcsolása nem orvosság. Ez a megoldás tipikusan magán viseli azt, hogy Európa vezetői zavarban vannak, hogy valamit most jóvá szeretnének tenni, de nem tudják hogyan. A javasolt formákban azonban ezek az indítványok politikai sakkhúzások. Ma egyébre van szükség, mint politikai sakkhúzásra, a formában is, a lényegben is. A gazdasági összekapcsolás átmetet bizonyos akut gazdasági nehézségeken, de önkényesen összeforrasztott gazdasági terek nem életterek, nem életegységek. Az életterek természetes tájak, és az ember szempontjából e jellegüket avval igazolják, hogy összetartozásukat politikailag is megtartották a századok változó eseményeinek során is. Ezek egyéniségek és részeik nem egyszerűen complementer területek, úgy amint ezt mechanistikusan gondolni és szembeállítani szoktuk. Európa a maga egészében is ilyen életegység, létter. A világ fejlődésének jelen pillanatában az ezen méret-kategóriába tartozó természetes egységek érvényesülnek, mint emberileg, gazdaságilag korunk fejlődési fokán legalkalmasabbak. Ezekből az egységekből egyes darabokat kiragadni nem megoldás azon a nehéz úton, amelyet egy helyesebb egyensúly felé keresünk. Legfeljebb időleges kényszer-megoldás. Lehet, hogy valamelyest segíteni fognak, ha nem is fekszenek ezek a megoldások a természetes kialakulás irányában, de úgy kell hozzájuk nyúlni, hogy annak tudatában legyünk: gazdasági életünk nem ragadható ki és nem izolálható az emberi élet egészéből, hanem szervesen beletartozik az emberi élet fejlődési folyamatába. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az életegységek nem zöldasztali gondolatok és nem sablonok szerint, hanem saját jellegük szerint fejlődnek tovább.

* *

Európának a jellegzetessége, amelyet fent jellemeztem, tehát Európának a sokszerűsége nem egy csomó ellentétnek a fennállását és kiélesedését jelenti, mint azt gondolhatnák. Ellenkezőleg: ez a sokszerűség forma- és gondolatgazdagságot jelent; alkalmazkodóképességben, kulturértékekben, energiákban való gazdagságot jelent. Ez a sokszerűség azonban, mint tudjuk, nemcsak az emberre, hanem az európai tájra is vonatkozik; az európai tájnak, a nyersanyagtermelés szempontjából való gazdagságára, változatosságára. És e tekintetben kvalitást jelent úgy anyagokban, mint oly készítményekben, amelyeket Európa

létrehozhat és amelyekkel a világ növekvő szükségleteinek kielégítésében mindenkor részt vehet.

Azáltal pedig, hogy az emberi sokféleségnek Európában rengeteg átmeneti formája van, ez az európai egység finoman szőtt, sajátos, a maga jellegében különösen értékes egységgé válik. Változatosságban való gazdagság, átmenetekben való finomság: ezek azok az értékek, amelyekkel Európa a világ többi részével szemben jobban meg van áldva, amelyekkel a versenyben rendelkezik. Ez az, amit Európa mindenképen átment, átvisz az új időben újonnan kialakuló világ életegységbe.

Európa még nem fejezte be a maga feladatát. Az »Abendland« (Spengler Abendlandja) — mint ellentét, mint az egész világgal szemben ellentétes valami — alámerülhet, Európa azonban új feladatok felé megy. Földünk minden része, minden táj, vagy nagytáj, különböző szerepeket játszott és különböző feladatokat töltött be a föld és az emberiség történetének különböző korszakaiban. Minden táj, amelyben az ember sűrűn tudott betelepülni és betelepülni és amelyben lassankint a földi életnek egyik vezető, domináló tényezőjévé lett, egyéni érték és energia úgy a földfelszín életében, mint az emberiség társadalmasodásának, élet- és lélektani fejlődésének, cerebratiójának és psychisatiójának a során. Ezek a tájak culturértékeket termelnek és ilyeneket sugároznak ki. Ma új korszak hajnalán állunk, amelyben a föld összes tájainak culturértékeit kezdjük kicserélni egymással. Mint ahogy egykor a görög és a római világ, művelődését messze keletre hordozva, ismét keletiesítettet, azaz ismét continentalisáltatott, ugyanúgy megtermékenyíti Európát az a világ, amelyet tevékeny civilisatiójával az utolsó századokban és különösen a legutolsóban ő termékenyített meg. Nem értem ez alatt azt az átmeneti bolsevisatiót, amelybe a gazdasági depressio következtében némileg beleestünk és amelybe, talán még mélyebben fogunk belesüllyedni; nem is a puszták Ázsiájának befolyására gondolok; hanem a culturált Ázsiának befolyására, a synthesisnek, az ezen culturákat jellemző mélységnek a befolyására. Ezek olyan élettartalmakat tudnak nyújtani, amelyek iránt ma fogékonyak vagyunk, aminőkre ma, mondhatnám, vágyunk.

Nem is gondolok e culturáknak teljes áthatolására, mert hiszen a környezet, a klimatikus fekvés, az eddigi életrhythmus befolyásai túlságosan erősek, amint különben látjuk is. Indiai fakfr, csendes megadással bölcselkedő ember, csak Indiában lehet; iparosodott, civilisált nomád csak Amerikában, Ausztráliában; és Európában az ember többé-kevésbé mindenkor particularistább lesz. De az a különbség, amely az elmúlt korszakokban nagy élességgel állott fenn kifelé tekintő kikötőtájuk és befelé elmélyült szárazföldi culturák között, valószínűleg

lassanként el fog mosódni, jobban ki fog egyenlítődni. Európa azonban sokszerűségénél fogva marad dinamikus élénkítő elem. Marad különösen akkor, ha képes lesz egyéni jellegét az új, szélesebb környezetben is az önmegismerés és a sajátos életre való akarat által megőrizni és jobban kifejteni. Hogy milyen milliőben, azt más alkalmakkor bővebben kifejtettem (I. IV. és V. előadásokat).

Amint kifejtettem, Európa külön életének, majd hegemoniájának korszakából egy nagyobb világegységnek együttes életfolyamatába jutunk. Az, amit más helyen és alkalommal az európai ember mezőgazdaságának a kifejlődésén, mint példán megmutattam (I. III. és XII. előadásokat), igazolja, hogy nem egy világcatastrofa közepette, nem is Európa összeomlásának közepette állunk, hanem átmeneti időben élünk, aminek következtében természetesen gyorsabb a fejlődés. Ez magyarázza az egyensúlyhelyzetek megzavarását. Hogy ez az átmenet meddig fog tartani, mikor fogunk egyensúlyhelyzetbe jutni, azt ma bajos volna megjövedőlni, — egyébiránt attól is függ, hogy mit nevezünk egyensúlyhelyzetnek. Különböző számítások szerint az Egyesült Államok e század vége felé fogják körülbelül 190 millió lakossal elérni azt a telítettséget, amellyel ma Európa legsűrűbben lakott részei bírnak. Úgy hiszem, a déli félteke meglehetősen szűk, mérsékeltövi életterei se fognak hátramaradni a telíttség elérésében ez időpont mögött. Akkor egy bizonyos egyensúlyhelyzet fog keletkezni, — amennyire egyensúlyhelyzetek a folyton tovább haladó fejlődés során egyáltalán léteznek. Ez az egyensúlyhelyzet persze lassan alakul ki és árnyékát, hatásait már messze előre veti. Gyakorlatilag úgy hiszem, hogy egy emberöltő után benne leszünk.

Úgy hiszem, Európának nem kell ez állapottól rettegni, bár Európa el fogja veszteni az öregkor előnyeit. Mások viszont el fogják veszteni az ifjúkoréit.

Állandó és végleges nivellálástól, lefelé-egyenlősítéstől se félünk. Csak az egyensúly megzavarásának a korszakaiban történik nivellálás. Egyensúly-korszakokban mindenütt értékek termelődnek, az egyéniség, a változatos sajátosságok súlyra, értékre nézve emelkednek és győzelemre jutnak. Mert az egyéni, egyszeri és vissza nem fordítható történés örökérvényű törvény. Amint bevezető szavaimban mondtam: a természetben úgy, mint az emberi életben a törvényszerű is egyénileg történik, egyéni megjelenési formákban nyilvánul.

A mindennap rettenetes nehézségeivel küzdő ember talán joggal kétségbeeshet ma, de ha a földfelszín és az emberiség élettörténetét egészében tekintjük és felismerjük azokat a latens energiákat, amelyek mindig újra és újra erő kifejtéshez jutnak, akkor reménykedhetünk Európa jövőjében.

IX.

A »DONAURAUM« PROBLÉMÁJA.

(A Szellemi Együttműködés német szövetségében (München, Köln, Hamburg, Berlin) 1933 decemberében tartott előadások, megjelent az *Europäische Revue*-ben 1934.)

A Szellemi Együttműködés német szövetsége arra kért, hogy a »Donauraumról«, a dunai politikai tájról beszéljek és ilyen címet is adtam előadásomnak.

De mindjárt meg kell jegyezni, hogy classikus »Donauraum« nincs. A Duna vízmedencéje semmiképen sem alkot valóságos és különösen nem jellegzetes egységet. A Duna felső, közép és alsó folyásainak medencéit csak a szomszédság kapcsolja össze, na meg természetesen a hatalmas folyó- és terrasza-adta útvonal. De ezek a medencék, amelyeket a folyó átszel és összeköt, egyenkint úgy földrajzilag, mint művelődéstörténetileg, úgy néprajzilag, mint politikailag, vagy gazdaságilag sokkal inkább és erősebben kapcsolódnak Európának más tájaihoz és politikai területeihez, mint valami nagy dunai egységhez.

A politikus, akinek gondolatvilágát egy fogalom megragadja, szívesen és könnyen rajzol meg »Raumokat«, politikai tájegységeket. A közkézen forgó atlaszok kismértékű térképei kedves segítő társak az ilyen játékokban. És a »Raum« fogalmával bizony sokan élnek vissza. Ezek a raumok, amelyekről a politikai és gazdaságpolitikai irodalomban most annyit olvasunk, — mint például a Donauraum, a Südost-Raum,¹ (tehát az a bizonyos dél-keleti politikai terület) vagy az Indiai Óceán politikai területe stb. stb. — sokkal inkább szándékot, mint adott valóságot kifejező fogalmak.

Egy barátom (Leopold Lajos) a Duna vízmedencéjét, vagy helyesebben : vonzásterületét találóan »Völgy-Európának« nevezte el. Ez a »Völgy-Európa« világos fogalom, földrajzi fogalom, — de mint ilyen is inkább negatív jelentésű. Mint

¹ A »Raum« fogalmának szó szerinti és használatos fordítása egy nyelvben sincs. Magyarban talán a »térség« szó felelne meg legjobban, de kevésbé tartalmaz. A német szó földrajzi területet, politikai területet, de politikai célt is jelent, egyszerre.

ellentét a legtalálhatóbb a tengeri, a tenger felé néző Európával szemben — mintegy hinterlandja, mögöttes területe ennek a dinamikus, lüktető életű, valódi Európának.

A Duna által szelt medencék között egyetlen egy van, amely számottevő politikai tájfogalom és olyan, amely méreteiben az európai politikai nagy-tájak osztályába tartozik, és ez: a magyar medence. Megjegyzem, ha a Duna vízmedencéjét és részeit, mint »Völgy-Európát« is nézzük, akkor is ez a medence ennek a hinterlandszerű, szárazföldi »Völgy-Európának« egyedüli, igazán jellegzetes képviselője, kifejezője. A magyar medence Nyugat-Európa tipikusan óceáni nagy-tájának egyedüli, a tengertől távoleső, attól elfordult, jellegzetesen continentális, szárazföldi része.

A Szellemi Együttműködés Szövetségének berlini csoportja előtt már egyszer kifejtettem, hogy ez az európai nagy-táj mily egységes a maga változatosságában és mily egységes a multban és jelenben népeinek fejlődése, történelme (VIII. előadás).

Amióta Európa a népvándorlás népeinek, Rómának és az egyháznak az elemeiből megszületett, népeit történelmi időszakról időszakra hasonló eszmék, érzések, részben törekvések is hatották át és irányították. Mindazok a nagy mozgalmak és nagy vállalkozások, amelyeket a szellemi és politikai történet ismer, a vallásos mozgalmak, a tudomány fejlődése, a gazdasági élet fejlődése és irányító erői összeurópaiak voltak, amivel azt akarom mondani, hogy végig mentek egész Európán, minden országon, de nem mentek tovább, Európa határain megállottak (v. ö. 15. ábrával).

Nemcsak egyforma élményekben gazdag Európa, mint aminők például a normann-háborúk voltak, amelyek egész partvonalán, Jütlandtól Sziciliáig pusztítottak, vagy mint a tatárjárás, — de sokkal inkább szembeötlő és lényegesebb is a belső élményeknek és az ezekből fakadó akaratnak s ez akarat tettevé válásának azonossága és egyidejűsége. Ez az emberi élet mindenik síkján egyformán szembeötlő. Vegyünk röviden sorra néhányat. Gondoljanak csak a letelepülő, consolidálódó Európa nemzeti államainak első kialakulására, amely egész Európában a VIII. és a XI. század között megy végbe, — vagy a hűbéri rendszer keletkezésére és kifejlődésére, — később a királyi hatalomnak a megerősödésére és központosító szervezetére, amelyre azután ismét mindenütt e hatalom túlkapásainak visszaszorításával felelnek a népek, illetőleg rendek. Néhány adat emlékeidézése világosan mutatja az egyidejűséget: az angol magna charta, 1215; a magyar aranybulla, 1222; a dán charta, 1282; a francia états généraux, 1302; a brabanti joyeuse entrée, 1356. Épp ily egyidejű később az abszolút fejedelmi hatalom ellen irányuló harc, amely a XVII. század végén Angliában

indul meg és a XVIII. századon végighúzódik; egyidejű a 48-as forradalom és ugyanúgy a munkásrend felkelése a polgárság ellen. Vagy a gazdasági élet síkjában: az erdőirtások, a velük járó kolostoralapításokkal és a földművelés kiterjesztésével és emelésével; azután: a kora-capitalismus, a városok kereskedelmi expansiója, a keresztes-háborúk és a velük összefonódó kereskedelmi törekvések; a nagy felfedezések kora, az idegen földrészek partjainak megszállása. Épp ilyen párhuzamos a gyarmatosítás egész története, hiszen versenyben történt, egész Afrika felosztásáig, amely, mondhatnók, 15 év alatt (1880—1895) zajlik le és amelyben majdnem az összes hatalmak részt vesznek. Épp ilyen egységesen megy végig Európán az ipari forradalomnak nevezett mozgalom és a gépcapitalismus hulláma, a szindikalismusé, a városiasodásé és a bércaszárnyáé és sok-sok más (l. XII. előadásban).

Mindezek a mozgalmak, folyamatok, hullámszerűen végiggördülnek egész Európán és az európai életformát mind egységesebbé, egytípusúbbá teszik. A szellemi és lelki fejlődés terén annakidején még jellemeztem volt a humanismus és renaissance Európázerte való egységét; a reformációét; az egyetemeknek egyetlen század alatt való létesülését Európa összes országaiban (XIII. század) és még sok egyebet.

Mindezeket itt és ma nem céltalanul ismétlem meg. Céлом: hogy emlékezetükbe idézve ezeket a jólismert eseményeket, időszakokat és fejlődési vonalakat, azokat a fejlődés egységes synthesiseként lássák meg, mert az életegységek — és ilyen életegység Európa is — egyéni concentrációk, egyéni tömegesülések, amelyek keletkeznek, vannak és elmúlnak, térbelileg és időbelileg felismerhetők és elhatárolhatók, habár nem is éles vonallal — és amelyek e kereten belül — és ez a lényeg: szervesen fejlődnek. És ma azért hangsúlyozom ezt és nyúlok itt történelmi és filosofiai fogalmak felé, mert az a véleményem, hogyha előrelátóan akarunk gondolkozni és cselekedni a politikában és ha az a törekvésünk, hogy hosszabb időre állandó és biztos állapotokat teremtsünk, ezt csak történelmileg, majdnem azt mondhatnám: történelembiológiailag gondolkodva leszünk képesek elérni (v. ö. IV. előadás elejével).

Ha megpróbáljuk egy térképre felrajzolni Európa nép-sűrűségi, mezőgazdasági, ipari fejlődésének, illetőleg e fejlődés mindenkori fokozatainak határ-, vagy homlokvonalait, vagy akár a művelődési fokok — bár kissé önkényes — hasonló vonalait, úgy azt fogjuk látni, hogy ezek Európának mindenféle országain és »raumjain«, mindenféle határookra való tekintet nélkül mennek végig. A Dunavölgy elég világosan szökik szembe, mint az előnyomulásnak egyik útja, de világossá válik éppen az is, hogy mennyivel inkább út, mint tér (15. ábra).

A »Donau-raum«, mint egységes culturterület, — és most ne gondolják, kérem, hogy tréfát mondok, — talán csak egyszer tartozott össze teljes egységében, és pedig a neoliticumban, a szalagkerámiai cultura idején, mint annak elterjedési területe. A római időben a Duna határfolyó és völgye országút, hadiút. Út volt a Duna völgye már az őskortól kezdve és azóta is az maradt, Európa continentális országútja, amely sok kulturkapcsolatot létesített kelet és nyugat között. De a Duna egész vízrendszerében és vonzásterületén soha állandó nagyobb olyan politikai alakulat nem létesült, amely több Dunamedencét összekapcsolt volna, egészen addig, amíg a legnagyobb medencét, a magyart, nem egyesítették uralmuk alatt a Habsburgok az osztrák tartományokkal.

* * *

Ma a »Donau-raum« politikai jelszó, — jelszó, amely senki száján nem forgott, ameddig valóban létezett egy Duna-egység, egy dunai állam, nagyhatalom: az Osztrák-Magyar Monarchia. A jelszavakkal rendszeren úgy van: mire közszájon forognak, már elvesztették tartalmasságukat, már vagy elcsontosodtak, vagy értelmük elhalt, vagy tartalmuk veszett el.

Ma világSZerte belátják azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiának, ennek a politikai és gazdasági egységnek a szétrombolása ostobaság, sőt Európán elkövetett bűntény volt. Elérkeztünk az ilyen felismerésnek ahhoz a fokához is, amikor már egyik a másiknak a szemére veti a hibát és rámutat arra, hogy ő már akkor felismerte a veszedelmet, amikor még talán el lehetett volna hártani. Így idézi Grandpierre Petain tábornokot, aki azt mondotta, hogy egyedül a monarchia képes a természetszerűen egymással ellenségeskedő népfajok között az egységet és a rendet fenntartani és hogyha ezeket a népfajokat magukra hagyják, akkor egymással állandó háborúban fognak élni és Európa békéjét újra és újra veszélyeztetni fogják.

Ha mindezek után azt kérnék tőlem, hogy definiáljam ezt a szóbanforgó dunai politikai tájat, ezt a »Donau-raumot«, az egyedül helyes, amit mondhatnék, ez volna: A Donau-raum *nem más, mint az a kérdőjel, amely az Osztrák-Magyar Monarchia helyén marad.*

A Donau-raum mai fogalmai, amelyek összekapcsolják mindazokat az államokat, amelyek a monarchia örökségén osztoztak, vagy legalább is azokat, amelyek nagyobb részeket kaptak belőle, nem adnak feleletet erre a kérdőjelre, először is azért, mert ezek a »Raumok« sem konkrét fogalmak. A fogalom megszűnt a monarchiával. Más történelmi fogalmunk nincs és az új fogalmak oly bizonytalanok, hogy kereteiket mindenki másképp vonja meg. Az új fogalmak nem is életegységek.

Az életegység megszűnt a monarchia autarchiájával, amely történelmileg alakult volt ki. És ez hiányzik most. De hiányzik végül az új fogalmakból a szervesség, a szerves kialakulás és fenntartásának történelmi gondolata, amely a dinasztiaiával és öfelsege, Ferenc József kiegyenlítő bölcs politikájával együtt kimúlt.

Az új constructiók, amelyeket ma az egykor egységesítő monarchia helyébe próbálnak tenni, gazdasági természetűek, azaz gazdasági cégtáblákat viselnek, de majdnem kivétel nélkül politikai hátterűek, és pedig minél szorosabb kapcsolatot igyekeznek teremteni, politikai tendenciájuk annál erősebb. Nem kell mélyen keresnünk, hogy észrevegyük, hogy nemcsak a politikai kapcsolat ilyen constructív tervei mögött irányadó a politikai szándék, hanem ez mozgatja a gazdaságpolitika egyes tényeit is.

Bizonyára sokan vannak, akik őszintén s komolyan vallják a gazdasági összefogás elsőbbségét, részben azért, mert a gazdasági nyomorúságot mindenütt a legfeltűnőbben érezni, részben mert valószerűnek látszik, hogy a gazdasági megegyezést könnyebb létrehozni, mint a politikait, legvégül pedig azért, mert mindenütt azt mondják: a világot manapság gazdasági problémák kormányozzák s az államok fennmaradásának és egészséges fejlődésének legfőbb kérdései gazdasági természetűek. Azonban ez a megállapítás sem igaz, s erre még visszatérek.

De hogyan állunk az adott esetben?

Az a felismerés, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia szétrombolt gazdasági egységét valamivel helyettesíteni kell, már a St. germaini és a trianoni úgynevezett békeszerződések 222., illetőleg 205. §-ában is megnyilatkozik, amelyek Ausztria, Magyarország és Cseh-Szlovákia között a legtöbb kedvezmény elvének elkerülésével preferenciális vámokat engednek meg, illetve javasolnak. Magától értetődik, hogy ez az elgondolás Cseh-Szlovákia gazdasági hegemoniáját célozza.

A békediktátumoktól kezdve aztán egészen máig egyik terv a másikat váltotta fel a dunai probléma megoldására. Ehelyütt nem akartak foglalkozni a nemhivatalos tervekkel, amelyek az elmúlt tizennégy év gazdaságpolitikai irodalmában nagy számmal lelhetők fel.

Ha csak a hivatalos terveket és kezdeményezéseket vesszük sorra, úgy talán három periódust ismerhetünk fel e tervekben. A háborút követő közvetlen időszakban (1921—22.) a Portoroseban és Genuában tartott konferenciák jó tanácsokat adtak a középeurópai államoknak a kereskedelmi és vámpolitikai tárgyalások megindítására. Ezidőben még nem izgultak annyira a nehézségeken, — azokat egyszerűen a háború következményeinek tartották. Ezután az érdeklődés inkább Európa és a világ egésze felé fordul; a Népszövetség 1927. évi gazdasági con-

ferentiaja s az azt természetesen követő hivatalos genfi conferentia, úgynevezett vámfegyverszüneti conferentia, amelyet 1930-ban tartottak Genfben, a nemzetközi gazdasági solidaritás problémáiról tanácskoznak. A nemhivatalos conferentia a protekcionismus megszüntetését javasolja, mire a hivatalos conferentia sürgősen különböző kikötésekbe burkolja az elvben elfogadott javaslatok lehetőségeit. A conferentia voltaképpen csak azt a felfogást érleli ki, hogy Európa valamennyi államának bensőségebb gazdaságpolitikai együttműködését nem nagyon lehet remélni. Az érdeklődés megint a regionális problémák, így elsősorban a dunai államok kérdése felé fordul. Először az agrárfelesleggel rendelkező államok próbálnak az önszegély fegyveréhez nyúlni; Románia, Magyarország és Jugoszlávia bukaresti conferentiáján felvetik az agrárelőnyvámok eszméjét. A varsói agrárconferentián az említett három államon és Lengyelországon kívül Bulgária, Eszt- és Lettországek is résztvettek. Ez a conferentia is ugyanezt az eszmét fejté és építi ki. Schober, néhai osztrák kancellár eszméje is magán viseli az összes dunai államok önszegélyének jellegét; Schober elgondolása szerint a dunai államokat részletautonómiákon felépített hatalmi egységgé kell összefoglalni. De ez a terv nem volt hivatalos projectum s különben is már a politikai tervek kategóriájába tartozik. Ide tartozik különben Benes terve is, amely a kisententot, Ausztriát és Magyarországot akarja összekapcsolni (ebből a tervből alakult ki a kisentente tavaly februárban megkötött egyezménye) és Tardieu híres terve, amelyet megelőzőtt az 1932. februárjában tett angol javaslat, amely ugyanennek az öt államnak vámunióját javasolja.

Ezek az utóbbi tervek messze túlmennek a preferentiák és kétoldalú egyezmények keretein s szilárdabb gazdasági szervezetek megteremtésére törekszenek, illetőleg ilyen szervezetekbe akarják tömöríteni az államokat.

Azonban teljességgel lehetetlen kizárólag gazdasági alapon egységgé összeforrasztani különböző államokat. Hiszen a gazdasági egység is egység, tehát valósággal személyiség. De minden egységnek, minden személyiségnek elengedhetetlen feltétele, hogy saját energiája, irányító akaraterije és önálló akarata legyen. Ugyan kiben testesüljön meg ennek az új dunai állam-személyiségnek irányító akaraterije? Ezen az egyszerű, első, soha fel nem tett és még kevésbbé megválaszolt kérdésen eleve meghiusul mindenfajta conföderatiós constructió terve.

Meghiusulna akkor is, hogy ha heterogén, de egymással eléggé jó viszonyban élő államokról lenne szó. Azonban olyan államok között, amelyeket akut és rendkívül éles politikai ellentétek választanak el egymástól, sőt állítanak szembe egymással, amelyek részben egymás ellen irányuló politikai szövetségekben

— mint aminő a kisentente — tömörültek, — ilyen államok között annyira absurd dolog egy ilyenfajta gazdasági egység lehetőségére vagy még inkább állandóságára gondolni, hogy valóban azt kell kérdeznünk: hogy ugyan mi rejtett célja lehet ezeknek a javaslatoknak, hiszen a vezető politikusoknak látniok kell, mennyire lehetetlen ezen az úton valami állandó és ellentálló szervezetet megteremteni.

De ha még meg is engedjük, hogy ez a lehetelenség megvalósul s egy ilyen gazdasági egység létrejön, a dunai államok és Európa számára semmiképen sem jelentené a megbékélés útját, mert ez az alkotás olyan kényes üvegházi növény lenne, hogy mindenki azt mondaná: az Isten szerelmére, csak most ne nyúljatok semmiféle politikai kérdéshez, különben összedül az egész tákalmány. Nehezen tudom elképzelni, hogy egy ilyen egysége, amely politikai szempontból több, mint tehetetlen, a mai világviszonyok között sikeresen tudná képviselni érdekeit és jogait.

Egy ilyen mesterkélt gazdasági egység tehát már akkor is lehetetlen lenne, ha valóban és őszintén kizárólag gazdasági kérdésekről volna szó. De ugyan miképpen akarják kikapcsolni vagy enyhíteni a politikai ellentéteket, amikor a szorosabban egymáshoz kapcsolódó államok kiválogatását is politikai szempontok diktálják, illetőleg korlátozzák.

Ha összevetjük a volt Monarchia területét a Tardieu-terv területével vagy annak öt államához keleten még több államot kapcsolunk, mind nagyobb és nagyobb lesz a mezőgazdasági felesleg, amelynek elhelyezése, compensálása stb. céltudatos, a conjuncturákhoz alkalmazkodni tudó, erélyes politikai irányítást kíván. Könnyű felismerni, hogy a nagyjában autarchikus monarchiával szemben ezek a frissen tervezett »plurarchiák« (bocsánatot a merész szóalkotásért) sem a búzájukat és egyéb kenyérmagvaikat, sem többi mezőgazdasági terményeiket nem tudják elfogyasztani. Mindezekben a terményekben — tejben, szarvasmarhákban, disznóban, zöldségben és gyümölcsben, borbán, cukorban és szeszből — igen nagy feleslegek lesznek, amelyeket valahol el kell helyeznünk. Ausztria és Cseh-Szlovákia — e tervekben rendszerint ez a két ország szerepel mint ipari állam és mezőgazdasági fogyasztó — egyáltalában nem tudják felvenni a feleslegeket, annál kevésbbé, mert erős politikai pártok nyomása alatt ők maguk is nagymértékben fejlesztik és védelmezik mezőgazdaságukat.

A mondottakból két tény s ezzel kapcsolatban megfelelő következtetések kristályosodnak ki. Elsősorban: szilárdan felépített, bár kizárólag gazdasági kérdésekre korlátozott egység (különösen politikailag egymással szembenálló államok között) a politikai ellentétek előzetes kiküszöbölése nélkül nem érhető

el és még kevésbé tartható fenn. Másodszor : az ú. n. utód-államok összessége azzal, hogy nagy mezőgazdasági területeket csatoltak hozzájuk, a hajdani monarchiával szemben elvesztették autarchia-egyensúlyukat s ezt az állapotot az egyes államok autarchiás törekvései még jobban kiélezték, így tehát a megfelelő kiegyensúlyozottsági helyzet csak úgy érhető el, ha a tervbe vett egységhez további nyugati fogyasztóterületeket csatolhatnánk.

Mindezt már évekkel ezelőtt felismerték. Az agrárállamok még Bukarestben és Varsóban is rendkívüli nyomattal utaltak erre a tényre. Stresában azután helyeselték a kétoldali szerződéseket, különösen a Tardieu-tervvel szemben. De egy világconferentia-légkörben nem születnek tettek. Annyit azonban elértek, hogy alaposan megvilágították a kérdést és lehetővé tették a tavaly szeptemberi olasz memorandumban megszületését, mely világosan és röviden megfogalmazta az eszmét: a dunai államok kereskedelmét megint vissza kell vezetni a maga természetes kereskedelmi útjaira; az agrárállamok, valamint

15. AZ ÉSZAKNYUGATRÓL KELET FELÉ HALADÓ EURÓPAI FEJLŐDÉS NÉHÁNY HOMLOKVONALA.

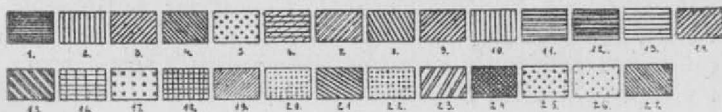
(Rajzolta dr. Koch Ferenc egy. t. s.)

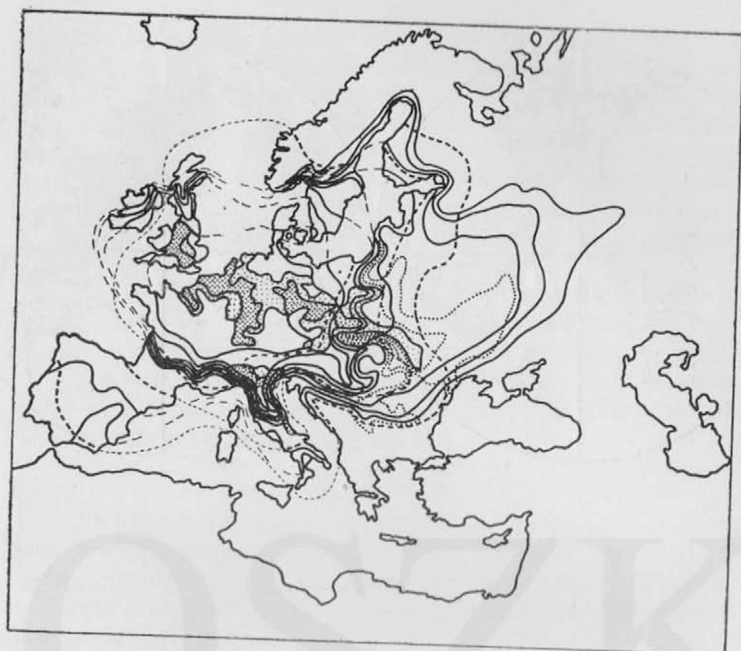
A vonalak bizonyos tényezőknek bizonyos időpontra való elterjedési határát adják, tehát a maguk nemében mint megannyi pillanatfelvételek mozgásban rögzítenek folyamatokat. Sok ilyen pillanatfelvétel egymás mellé helyezése az elterjedési irányok tendenciáját domborítja ki. A folytonos vonalak a mezőgazdasági termelés intenzitásának különböző korszakbeli határvonalai, a pontozott területek a legnagyobb európai népsűrűség területei különböző korokban. A szaggatott vonalak az európai kultúrindex vonalai az amerikai Huntington szerint. Az ábra jól mutatja az országhatárokat nem tekintő fejlődést, az erős határt a mediterraneum felé és a kicéklődést kelet felé.

16. NYUGATEURÓPA TÁJEGYSÉGEI ÉS ÖSSZESZÖVŐDÉSÜK.

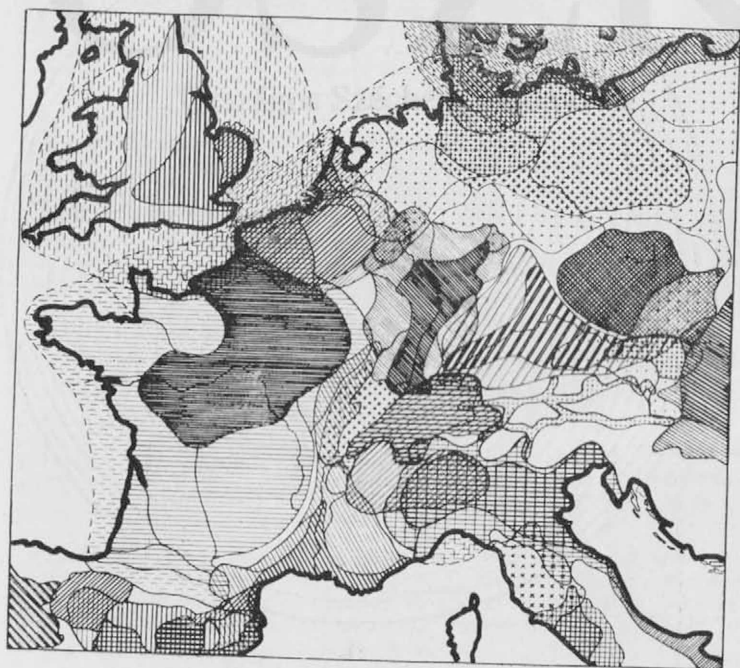
(Rajzolta dr. Kádár L. egy. gyak.)

Nyugat-Európának, amely e szempontból legérdekesebb terület, egyes kiemelkedő központi tájegységeit sötétben ábrázoltuk, azokat a tájakat, amelyeket ezek a tájegységek magukhoz kapcsolnak, amelyek tehát tájsphaerájukhoz tartoznak, aminek politikai és gazdasági kifejeződése is volt az egyes korszakokban, a központi területhez hasonló, de vékonyabb jelzéssel tüntettük fel. A térképen kidomborodik, hogy a tájegységek egymást hogyan fedik és szövődnék össze, ami éles határok megvonását lehetetlenné teszi és ami sok tekintetben magyarázza az európai conflictusokat is.

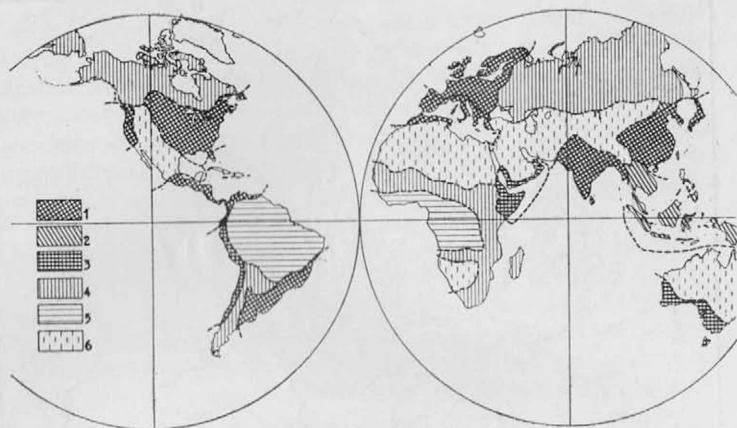

15.

16.

17.

18.

Ausztria saját ipara számára kössenek kétoldalú szerződéseket mindazokkal a nemdunai államokkal, amelyek hajlandók az előnyvámok megadására s ezekre a kétoldalú szerződésekre ne legyen érvényes és alkalmazható a legtöbb kedvezmény záradéka; ezeknek az államoknak az osztrák-magyar gazdasági építmény szétrombolása következtében beálló különleges helyzetét ennek megfelelően általánosan és egyetemleges érvénnyel ismerjék el. Ez lenne az új actio első lépése, az előnyvámok jelentenék a kezdetet.

Ez a program egyidejűleg bátor és óvatos. Bátran állítja fel a kivételes helyzet elvét, azonban utal a lépésről-lépésre való haladás taktikájára s nem von meg szigorú határokat, nem állít fel korlátokat. Mindezek igen jelentős előnyök s e pillanatban talán ennek van a legtöbb gyakorlati értéke mindama tervek között, amelyeket máig hangoztattak.

* *

Mindezek az eszmék és javaslatok módfelett érdekesek, pillanatnyilag nagyon fontosak is. Ha sikerülne megtalálni a helyes megoldást s egyben végre is hajtani, úgy ez a körülmény nagymértékben enyhítené a gazdasági nyomorúságot Európának e legerősebben leromlott területén.

17. A VILÁG NAGYTÁJ-KAMARÁI.

1. Európa. Mediterraneum. Atlanti Észak-Amerika. Pacifikus Észak-Amerika. Közép-Amerika. Óceáni Argentína-Brazília. India. China, Japán mind előnyvámok. 2. Németország, óceáni trópusi erdő. 3. Óceáni Ausztrália. Arab felvidékek. Abessziniai felvidékek. Andeszi Dél-Amerika szintén jó tájak. 4. Szibériai, Afrikai steppék, szavannák. Délamerikai steppék. Hideg Észak-Amerika. Nomád tájak. 5. Afrikai és délamerikai trópusi erdő. 6. Afrikai (zöld) és ázsiai (kontinentális) sívatarok és steppék, Kalahári. Északamerikai és ausztráliai steppék és sívatarok.

18.

A VILÁG MEZŐGAZDASÁGI INTENSITÁSÁNAK A TÉRKÉPE 1880-BAN, A LEGKIFEJEZETTEBB CENTRALISATIO IDŐSZAKÁBAN. (Központi egyentávú vetületben.)

(Szerk. Teleki P. és dr. Koch Ferenc.)

Kapcsolatosan a 7. és 8. ábrákkal, ez a térkép világosan mutatja a III. és XII. előadásokban leírt folyamatot: a beltérjes (fekete), középfokú (kockázott) és külterjes (vonalkázott) termelés és állattenyésztés (pontozott) egy válságközpont körül való koncentrikus elhelyezkedését a mérsékelt övi termelés területein.

De vajjon elegendő-e ez? És nem derül-e ki egyre inkább, hogy ma az elképzelhetően legkevesebb talán már a legtöbb, amit az adott politikai keretek között gazdasági téren egyáltalában remélni mernek? Mindenütt egyre több teret nyer az a felismerés — Olaszországban hivatalosan, Angliában a parlamentben, Franciaországban a sajtóban, noha egyelőre eléggé magányos vélemények formájában —, hogy a romhalmazzá balkanizált dunai Európát újból fel kell építeni.

Ezt nemcsak az igazság követeli.

Bernardus Varenius — a physikai földrajz megalapítója — már 300 évvel ezelőtt (1650. *Geographia Generalis*) felismerte és kimondotta a nemcsak földrajzi és földphysiologiai szempontból, hanem földünk lakója, az ember szempontjából is igaz törvényt: »Quum Oceanus movetur, totus movetur«. (Ha az oceánt megmozgatják, egészében mozdítják meg.)

Európa physikailag és történelmileg, természetileg és emberileg szervesen kifejlődött életegység, egység a maga nagy változatossága dacára a kulturális és gazdasági, politikai és socialis, erkölcsi és világnézeti — vallási — vonatkozásokban egyaránt s ennek az egységnek minden pontja, minden területe valóságos archimedesi pont: ha ezt a pontot helyéből kimozdítjuk, az egész meginog, megmozdul.

Ha a »dunai térről«, a Donauraumról beszélünk, voltképpen Európáról beszélünk; aki pedig ilyenkor nem beszél Európáról, az nem mondott semmit a »dunai térről« sem.

A dunai problémát nem lehet elszigetelni — ezt fejezi ki az olasz javaslat is —, amelyhez oly sok conferentia után jutottunk el, azzal, hogy javasolja, hogy tartassanak nyitva az Európa többi országai felé vezető összes ajtók.

A dunai kérdés valamennyi európai államnak, különösen pedig a nagyhatalmaknak problémája. Mindenekelőtt gyakorlati szempontból tartozik a nagyhatalmakra, mert ugyan ki más adjon békét a dunai tüzfésznek? A Népszövetség? A Népszövetség mai szervezete és belső felépítése miatt alkalmatlan erre.

De ha áthatolnak Mussolininek legújabbán a világpolitikai vitába vetett javaslatai — úgynevezett ultimatum, —, hát akkor a nagyhatalmak egy új, nem háborúszülte-népszövetség keretében oldanák meg ezen — legsajátosabb — feladatukat. A mai népszövetség, mint az előrelátás nélkül létrehozott békék megváltozhatatlanságának öre, veszély — ha komolyan vesszük a népszövetséget, — fölösleges — ha minden az életkövetelte komoly tárgyalásban meg kell kerülni. A népszövetség hasznos, mint az államférfiak klubja — de ez a haszna egyedül nem ad létjogosultságot egy ekkora apparátusnak. Hibái dacára lehetne valami használhatót teremteni belőle. Hiszen a népszövetségi

gondolat régi. Már a mi nagy renaissance-királyunk, Mátyás is megpendítette. Mussolini megjegyzései, feltételei fején találták a szöveget. Csak egyet szeretnék ezekhez hozzátenni. Azt, hogy az európai szervezetet külön kell választani a világ-szervezettől, a mint azt már sokszor hangsúlyoztam.

Az érdekelt »dunai« államok között megindítandó közvetlen tárgyalások szintén nem kecsegtetnek sok reménnyel. A »beati possidentes« nem úgy viselkednek, mint akik megértésre kaphatók. De ha fel is tételezzük, hogy a kisállamok hajlanának a megegyezésre, mihelyt gazdasági, politikai, vagy népi vonatkozásban a részletkérdések tárgyalására kerülne a sor, azonnal beleütköznenek e kisállamok a nagyhatalmak érdekeibe és »erővonalaiába«.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felosztásából keletkező veszély, az, amit balkanizálásnak szoktunk nevezni, elsősorban abban áll, hogy a nagyhatalmak számára a szövetségekkel való üzérkedésnek valóságos tűzfészke keletkezett, ebben az esetben pedig nem is a Balkán-félszigeten, hanem Európa szívében, Völgy-Európában. Minden nagyhatalomnak van e játékhoz egy bizonyos előnyét. Franciaország előnye, hogy nincs közvetlen szomszédságban Közép-Európával, s ez jelenti ama szövetségeknek minden előnyét, amelyeket a »geopolitika« másokon átnyúló szövetségeknek (übergreifendes Bündnis) nevez; azonkívül megvan még Franciaországnak az a pillanatnyi előnye is, hogy ma a leggazdagabb és leghatalmasabb állama az európai continensnek. Angolország körülbelül ugyanezekkel az előnyökkel rendelkezik, de érdekei kisebbek, kevesebbet is kockáztat. Németország előnye a földrajzi közelség, a területiális összefüggés és a viszonyok alaposabb ismerete. Olaszország számára előny az, hogy az ő expansiója másfelé irányul. Oroszország számára különböző előnyök fakadnak ebből a helyzetből: fajrokonosságok, a polgári Európa egyenetlensége és anyagelvűsége; végül előny Oroszország számára saját ropant tömege, amely jelentőségben ismét növekedni fog.

És maguk a kisállamok? Mindenkor ama nagyhatalmak felé fognak fordulni, amelyek számukra részben a legjobb gazdasági feltételeket kínálják, — ez igen gyakran csupán conjuncturális dolog — másfelől pedig azokhoz csatlakoznak majd, akiktől a legtöbb kül- és belpolitikai biztonságot kaphatják, amelyek tehát *belpolitikailag nem befolyásolják nemzetfejlődésüket, a külpolitikában viszont segítségükre vannak* gazdasági, kulturális és politikai érdekeik érvényesítésében; ezenkívül valószínűleg ama nagyhatalmakhoz vonzódnak majd, amelyeknek népe fajlag közel áll az övékhez.

De vajjon mindez érdeke-e Európának, illetőleg a kisállamoknak és nagyhatalmaknak, amelyek Európát alkotják és

abból ki nem bújhatnak? Nem veszedelmes játék-e ez a tűzzel? Mindenesetre bizonyos, hogy az ebben az irányban haladó fejlődés semmiképpen sem biztosítja sem Dunai-Európa, sem egész Európa békéjét. E megkébélés csak a *sum cuique* elve alapján történhetik, ezt viszont csak a nagyhatalmak hajthatják végre és pedig *mint nagyhatalmak, ebben s nem más minőségükben*. Már évekkel ezelőtt felhívtam otthon is a figyelmet arra, hogy a revisió kérdése semmiesetre sem tisztára magyar kérdés, és éppoly kevésbé csak a legyőzöttek problémája és nem is helyes csak ilyen problémaként kezelni. Mint ahogyan nem kizárólag a világháború okozta a világ mai vergődését és nehézségeit, mert hiszen az okok gyökerei a XIX. és XVIII. századba nyúlnak le, a legfinomabb hajszálygyökerek pedig leérnek a korai capitalismus és a felfedezések korába, illetőleg Európa első expansiók kísérleteinek idejébe, — éppen így azoknak a határoknak és állapotoknak revisiója, amelyeket a világháború és a békediktátumok idéztek fel, csupán egy része az általános revisiók problémáinak.

Amire szükség van az egész Európa állapotának, szerkezetének, életrendjének revisiója, amelyet Európa természetének teljes ismeretében és figyelembevétele mellett kell végrehajtani, mélységes tudatában annak, hogy organikus módon, milyen gazdag, dinamikus és intensív fejlődéssel alakult ki a legsokrétűbb elemekből. Szokás mondani, hogy számolnunk kell a tényekkel. De az életegységekkel még inkább számolnunk kell. A tényeknek főleg jelenük van, — jelenük és multjuk. Az életegységeknek multjuk, jelenük és főleg jövőjük van, — és ez a három állapot voltaképpen egy és egyetlen folyamat.

Európa státusát revideálni kell, mert Európa helyzete és szerepe a világban megváltozott, mert most van születőben az egész földet átfogó világ új életegysége és ez egység nem korlátozódik csak a gazdasági életre. Revideálni kell Európa szerkezetét, mert világunk fejlődésében új időszakhoz érkezünk, amelyben egyre több olyan nagy egység érvényesíti akaratát, amely csak egész Európa méreteivel mérhető le. És revideálni kell, másképp kell felismerni Európa életrendjét, mert feladatai megváltoztak, mert többé nem arról van szó, hogy a világot európaivá tegyük, hanem arról, hogy sajátosságainkat, éppen a világ érdekében is, megőrizzük.

Olyan erkölcsi, politikai és gazdasági forradalmat élünk meg, amely nagyobb mindannál, ami a felfedezések, a renaissance és a reformatió korszaka óta, — talán még mindannál is nagyobb, ami a népvándorlás óta lezajlott — amely forradalmi átalakulás tehát minden eseményt felülmúl jelentőségében azóta, amióta Európa kialakult és amióta földrésznünk

hozzálátott első világtörténelmi feladatának teljesítéséhez: az európaizáláshoz, a világ dinamikussá tételéhez. Éppen ezért e régmúlt időkhöz visszamenőleg mindazt revideálni kell, ami csupán organisatorikus beavatkozás volt, ami a fejlődés egyes szakaszait merev formákban tartotta meg, ami kiéleltette és állandósította az ellentéteket.

De éppígy fel kell újra tisztán ismerni és meg kell őrizni mindazt, ami szerves, ami természetszerű volt a fejlődésben.

Egyetlen korszak sem követel a benne élőkötől annyi történelmi távlatot, mint az ily nagy és legnagyobb átalakulások kora. És egy sem annyira jogosult azt vezetőitől elvárni és megkövetelni. Forradalmak legfőbb feladata, hogy megőrizték, illetve visszaállítsák és továbbfejlesszék a szerves fejlődés immanens értékeit. Ez az egyetlen, ami jogosultságot ad a forradalmaknak.

Az európai revisió feladat magában foglalja a gazdasági problémákat is, de az alapvető kérdés nem gazdasági természetű. A gazdasági jelenségek, a gazdasági élet kiegyensúlyozatlansága és válságai a mindennapi életben javarészt csupán erősebben érezhető felszínebb jelenségek, közvetlen okaik a nagy forradalomnak csupán *egyik* elemét alkotják.

Éppen ezért a gazdasági válság megoldása önmagában nem is lehetséges. Olyan gazdasági megegyezéseket, amelyek a népek életét belátható időkre tartamára biztosíthatnák, csupán politikailag megnyugodott, gazdaságilag és erkölcsi felfogásukban kiegyensúlyozott embercsoportok köthetnek meg egymással.

A jelent figyelő nemzetgazdaságnak a megállapításai azt mondják számunkra, hogy le kell mondanunk az élet — különösen a gazdasági élet — individualisticus formáinak kultúrájáról. Mindenfelé valami államcapitalismus, azaz közületi formák felé haladunk.

De ugyan hogyan építsünk fel egy nem-individualista gazdaságot új erkölcs nélkül, az »én« önként vállalt alárendelése, a szabadság új — s nem a francia forradalom óta hangoztatott — felfogása híján?

Mert ugyan mi a nem jelszóvá vált, igazi szabadság? Mi az a szabadság, amelyre az ember voltaképpen törekszik, amely számára a legigazibb érték? — Az a szabadság, ami lehetővé teszi számára, hogy jól érezze magát, hogy elégedett legyen. De ez a jóérzés és elégedettség egyáltalában nem anyagi természetű valami. Ez az állapot a lelki egyensúly kérdése. Végső soron tehát a hit kérdése, az ember önmagába és azokba vetett hitének kérdése, akikkel együtt él és akik vezetik. Végezetül tehát: erkölcsi kérdés, az egyes ember és a társadalom bensőségessé válásának kérdése.

Ha ma körülnézünk a világban s megfigyeljük a tömegek-

nek, az ifjúságnak, vagy akár az értelmiség vezető rétegének belső megmozdulásait, mindenütt egy erősebb vágyódást, törekvést látunk nem-anyagi értékek felé. Talán az idők szelleme ez, amely ma a tudományban is synthesishez vezet. Bizonyosan vallásosság is, mert az elkínzott s az anyagiakban csalódott ember a vallásérzésben keresi a vigaszt és a biztonságot. De bizonyos az is, hogy mindez kulturánk természetes és egyenes-vonalú fejlődése, amely látszólagos reakciók mögött halad a maga útján. Az utolsó évszázad európai emberét elvakította és befolyásolta saját felfedezéseinek és találmányainak gépfegyvertüze, és ki tudja, hogy ezt a periódust, amelyet a haladás, a prosperitás és az anyagi egyensúly korszakának tartotunk, egyszer majd a történész nem fogja-e a szellemi értékek területén az egyensúlyvesztettség korának tartani és azt látni, hogy átmeneti kor volt, első lépés egy új synthesis felé?!

Messzire elkalandoztam eredeti tárgyamtól, de minden terület és minden kérdés, amelyet a maga egészében, élő életként fogunk meg, az »egészhez« vezet el bennünket.

»Quum oceanus movetur, totus movetur.«

X.

AZ EURÓPAI SZELLEM JELENE ÉS JÖVŐJE.

A francia szellemi élet néhány vezetőjének, elsősorban Paul Valérynek, az ismert frónak kezdeményezésére a Coopératió Européenne francia bizottsága 1933 október havának közepére összehívta Párizsba Európa különböző nemzeteinek néhány íróját, tudósát és politikusát egy kis-taglétszámú congressusra, hogy tisztázzák *az európai szellem misztikáját, fejlődésének irányát és jövőjét*. Ez alatt az összehívók egy némelyike a szellem megmentését is értette, mert — mint mondták — Európa, amely szellemi téren hatalmasat alkotott, politikai életében nem tudta vívmányait méltóan alkalmazni s a népek politikai érintkezésében sokszor barbár maradt. Az itt következő gondolatok a congressusra készültek és ott az idő rövidsége folytán megállapodásszerűen összevontan adattak elő, két különböző felosztalásban, amelyeket itt egybevontam.

Elnökünk, Paul Valéry beszédében a történelem tanuságát idézte. Engedjék meg, hogy én még messzebb nyúljak vissza a történelembe, és pedig nemcsak az ember, de az egész földi élet történetébe és felhívjam figyelmüket Európának arra a változatosságára, amely legfőbb jellemvonását alkotja, népeinek sokféleségére s azoknak versenyére, akár mint a szellemi javaink és saját elmélyedésünk fokozását s az ebben való nemes versenyt nézzük azt, akár mint harcot nemzeteinek, államainak érvényesüléséért, — és felhívjam figyelmüket arra, hogy mindez természeti adottságokra vezethető vissza, amelyeknek eredete a változatos continens geológiai történetébe nyúlik vissza. Európa népelemeinek ez a versenye (I. V. előadás) integratióra vezet az egész vonalon: a szellemi képességek erősebb fejlesztésére, a térnek és a nyersanyagoknak jobb kihasználására, felfedezésekre és találmányokra, amelyeket részben az érvényesülésre törekvés és annak kényszere szül, részben a gyakorlat s a generációról generációra való átöröklés, amely Európa előretörő nemzedékeit fokról-fokra viszi. Ez a dinamizmus, ez a verseny veszéllyel is jár. Sűrűlődasok, háborúk veszélyével és avval a különös veszéllyel is, hogy az

ember kezdi a világot mindinkább ennek a versenynek jegyében látni és ezt tekinteni az élet lényegének. A milieu, a környezet érzése, a vele való kapcsolat elfelejtődik, elmúlik.

Ez az egész fejlődés, amint az természetes is, folyton erősödő, folyton gyorsuló, folyton intenzívebb lesz, különösen az utolsó évszázadban. Ezen évszázadnak halmozódó találmányai, sokasodó gépei s a differenciálódó számtalan tudományágak felhalmozta ismeretek sokszerű alkalmazásában ez a fejlődés az egyes emberre nézve mind áttekinthetetlenebb lesz. Ez szellemi nivellálásra vezet egyrészt, felületességre másrészt s a városiasodásban, iparosodásban és a mindennapi életért való mind elkeseredettebb küzdelemben teljesen a practicum felé fordul, s az ezen légkörben felnövő és élő ember érdeklődése az actualis felé irányul. Az érdeklődésnek ezt az irányát támasztja alá az iskola is, amely mindinkább eltávolodik a filozófiától és ismereteket és adatokat tanít. Ezt az irányt szolgálja a sajtó is a maga hatalmas kifejlődésében, amely mindinkább a mindennap eseményeit közli mind áttekinthetetlenebb tömegben és végül a színházzal szemben a mozgószínház is.

Az európai világ sokszerűsége és dynamismusa az észnek és a gondolatnak világát oly gazdag, oly élénk, oly logikus kifejlődésre vezette, amely az egész emberiség fejlődésében egészen sajátos és a maga nagyszerűségében összehasonlíthatatlan. Ehhez a fejlődéshez hozzájárult Európa minden népe. Európa minden tájának lakosai hozzáadták geniejüknek sajátos jellegét az európai gondolatnak e nagyszerű synthesiséhez. Európa különböző tájairól származó emberek sokszor finoman differenciált eszméinek találkozása, ütközése és versenye az európai szellem fejlődésének egészében hatalmas lendületet, részleteiben és tartalmában pedig rendkívüli színességet, finomságot, változatosságot és alkalmazkodó, a dolgokat megértő képességet adtak. A szellemek ezen versenye s a belőle keletkező hatalmas vállalkozások, amelyekre Európa népei a földfelszínen és egyáltalán az anyagnak és anyagtalannak birodalmában mindenfelé elindultak, ez az európai dynamismus, amely Európa ereje, mint mondtam, veszélyekkel is jár. Az összeütközésnek és a háborúnak veszélyein kívül avval a veszéllyel is, hogy az egész életét az átlagember kezdi mindinkább csak a verseny jegyében látni s az életet csupán csak versenynek és küzdelemnek a mindennapiért, vagy a mindennapi biztosító hatalomért, vagyonért nézni. A milieu érzése, a környezettel való közvetlen benső kapcsolat lassan kivész. Az utolsó század óriásilag meggyorsult fejlődése mindinkább áttekinthetetlenné válik, áttekinthetetlenné és synthesisben nehezen összefoghatóvá még a legjobb szellemek részére is. De tökéletesen érthetlenné válik a maga egész valóságában, értelmében és az

emberi fejlődés szempontjából való jelentőségében az átlag-ember részére. A modern társadalom összehasonlíthatatlanul bonyolultabb structurájú és sokszerűbben összeszövődött, mint — hogy ne menjünk vissza messzebb — csak a XVIII. század végének társadalma is volt. Mégis szervezés tekintetében — és itt különösen a politikai szervezetre gondoljunk — nem tartottunk lépést sem a szellemnek és különösen nem alkotásainak haladásával — amint azt már Bertrand Russell megjegyezte. Vajjon miért? Azért, mert míg a szerves fejlődés, amelynek során a generációk munkája által mind gyakorlottabb szellemünk a világ rejtelseibe behatolt, differentiációval dolgozott, azaz az egyedek természetadta különböző képességeivel hatolt be ezer hajszányi résen az ismeretlennek tömegébe, addig organisációs munkánk, társadalmi organiszációnk a legtágabb értelemben, tehát a politikai és gazdasági szervezést is értve, a nivellatio irányában haladt. Ez az oka annak, hogy az utolsó század Európája nem tudta a politikában még annyira sem követni saját magának eszmei értékeit, azokat értékesíteni és alkalmazni, mint csak a közvetlen megelőző századok is. A közepszerűségnek feltörése és cultusa juttatta oda, hogy kincseit — hogy Paul Valéry szavait használjam — csak arra használja fel, hogy a társadalmi küzdelemben mind barbárabb fegyvereket kovácsoljon és alkalmazzon, úgy a nemzetek belső politikájának terén, mint a nemzetek közti érintkezésben.

Nem gondolják-e, hogy valaki, aki Spanyolországnak remek útjain legmodernebb típusú autójával rekord gyorsasággal száguld végig anélkül, hogy jobbra-balra nézzen, anélkül, hogy érdekeljék őt a századok szellemének alkotásai s a ma élő embereknek munkája; aki nem veszi észre száguldása közben, hogy milyen kemény munkával keresi kenyerét a spanyol földműves e száraz területen, aki nem érzi meg ennek a mediterrán-jellegű steppekörnyezetnek nagyszerűségét, ahol Afrikának melegét és szárazságát az Atlanti-óceán szele enyhíti, nem gondolják, hogy ez az ember barbárabb annál az írni-olvasni nem tudó, de lovagias és méltóságteljes spanyol parasztnál, akiről Madariaga Spanyolországról frott kitűnő könyvében beszél? Nem gondolják-e, hogy politikai rendszerünk a maga egyenlőségi elvével, a tömegnek a kvalitás, az elite fölé helyezésével, evvel a rendkívül egyoldalú és olcsó felfogásával barbár és szegényes logikájában? Nem gondolják, hogy az olcsó és mind közönségesebb áruknak forgalomba hozatala, amelyeknek csak az a célja, hogy elfogyasztassanak és elpusztíttassanak minél gyorsabban, hogy helyébe mást lehessen eladni, ezeknek a lélek- és legtöbbször minden ízlés-nélküli áruknak készítése barbár, mert hiányzik belőle a cultura és az emberi lélek? Nem gondolják-e, hogy a fogyasztóra való

vadászat hazug reklámmal s az árunak feloktrojálásával, vagy a másik oldalon a vadászat a választó és a szavazat után, amely végeredményében nem más, mint *sculte de l'incompétence*, hogy nem barbárok-e ezek is? Bizony, barbárabbak sok, általunk barbárnak és primitívnek mondott népek szokásainál és felfogásainál. De nem részletezek tovább. Civilisatióknak ez nem is egyetlen oldala, de mindenesetre egy oly oldala, amely szembeszökő s amelynek általánossá válása komoly veszélyt rejt magában.

Az az érzésem, hogy széles rétegek kezdik ezt már megérteni vagy inkább megérezni. Érzik azt, hogy a crisis, amelyben vagyunk, nemcsak külső megélhetésünknek, nemcsak gazdasági boldogulásunknak crise, de annak, hogy életünknek külső berendezésében más és olcsóbb megoldások irányában haladtunk és haladunk még, mint szellemünk gazdagodásában. Mindez ma inkább érzés. A logika kevésbé tudja még megtalálni a megoldás útjait. De az új utak iránti vágy csak annál erősebbé válik ezáltal. Ahhoz, hogy valamit nagyon kívánjunk, nem szükséges, hogy azt jól tudjuk meghatározni és definiálni. Az emberi lélek s az emberi szellem nem állnak egyedül logikából. Azáltal, hogy ma többnyire az életnek egyes kiragadott és gyakran futó problémáival foglalkozunk, amelyeknek logikája világos, vagy legalább is világosnak látszik, túlságosan kezdtük tisztelni a logikát, túlságosan kezdtünk hinni benne, pedig az élet nem logikus vagy legalább is nem egyoldalúan az.

Európát is és fejlődését a maga természetes kialakulásában kell látnunk, életegységszerű fejlődésében felfognunk és nem a máttal a holnappal kapcsolni csupán egyszerű logikai összefüggésben. Európa változatossága adott tény. S én úgy hiszem, hogy Európa sorsáról való minden vitában, gyógyítására irányuló minden kísérletben számot kell vetnünk Európának evvel a változatosságával (*diversité, complexité*). Annyira ezek a tulajdonságok azok, amelyek Európát jellegét, Európát éniségét teszik, hogy megmásíthatatlanok, kitörülhetetlenek, s nem képzelhető el, hogy valamely organisatorikus cselekedettel, egy márról-holnapra való politikai elhatározással ezeknek létét megszüntethessük vagy csak napirendre is térhessünk felettük.

De tovább megyek! Európa ezen jellegének megszüntetése és minden cselekedet, amely e felé törekedne, ártalmas volna Európára és fejlődésére. Ez a lényeges szempont, hogyha a dolgokat, ha Európa fejlődését nagy perspektívában akarjuk tekinteni. Ne feledjük el, hogy azon veszélyekkel szemben, amelyek ebben a sokszerűségben s e sokszerűség-adta elkerülhetetlen *concurrentiában*, versenyben, harcban rejlenek, ez a finom változatosság csiszolta finomra az európai szellemet, ez

tette kutatni-vágyóvá és találékonnyá. Európának ez a dynamusa talán a legnagyobb érték, amellyel Európa jelenleg még rendelkezik. Ezt a változatosságot ne igyekezzünk megszüntetni, — s majdnem azt merném mondani — igyekezzünk azt továbbfejleszteni.

Bizonyára lesznek sokan, akik megütközve azt fogják kérdezni tőlem, vajjon e változatosság kifejlesztésére, az embe-
rek, csoportok, nemzetek különböző jellegének és adottságai-
nak kifejlesztésére való biztatás nem fogja-e ezeket a külön-
ségeket, különösen a nemzetek közti elletéteket még élesebbekké,
harcaikat ennek következtében még elszántabbakká tenni? Nem okvetlen. Engedjék meg, hogy figyelmüket valamire felhívjam, ami az európai sorsnak ebben az egész nagy problé-
májában, életforgatagában aránylag nagyon kicsinynek látszik. Egy olyan tényre akarom felhívni figyelmüket, egy oly mozga-
lomra, amelyen mint példán magam is megtanultam, hogy
nemzeti jellegeknek erős kidomborítása egy több nemzetből
álló társaságban nem okvetlenül vezet kiéleződésre, ellenséges-
kedésre, összeütközésre. Körülbelül 10—12 évig tanulmányoz-
tam és magam is éltem a cserkészeteket, amely ma már nemcsak
gyermek és fiatal emberek mozgalma és társasága, de sok
százezer férfié, akik e mozgalomban résztvesznek vagy ebből
nőttek ki. Ebben a mozgalomban láttam azt, hogy a különböző
nemzetek fiai össze tudnak jönni és nemzeti érzéseiknek töké-
letes fenntartásával és kifejlesztésével, ennek legmélyebb és
sok hangos hazafinál igazabb ápolásával tudnak együtt munkál-
kodni, együtt élni. Megismerik egymást, megismerik egymás-
nak nemzeti szokásait, jellegét, érzéseit és nemcsak hogy nem
ütköznek meg azokon, de éppen, mert mindenkinek nemzeti
érzése erős, meg tudja tanulni a másokban is ugyanezt az érzést
becsülni. Ezek a fiúk és emberek tudnak együtt egy világot
alkotni, egy, a különböző nemzetek erős nemzeti érzésén,
annak fejlesztésén, kiművelésén alapuló világot, ha és mert ez
a világ tisztességért, a tisztességért, kölcsönös feltéte-
lezésére, tehát kölcsönös bizalomra és ebből kifejlődő kölcsönös
jóakaratra van felépítve. Egy ilyen világot meg lehet teremteni,
ha nem törekszünk arra és különösen ha senki sem használja
ki azt és ha a benne résztvevők nem engedik kihasználni
magukat arra, hogy az ellentétek mesterségesen szíttassanak,
hanem ha abban a világban mindenki felismeri és elfogadja a
másikban azt, amit magában és magára nézve szentnek és
kötelességnek tekint és amiről megköveteli, hogy őbenne tisztel-
jék.

Ez a kérdés nevelés kérdése. És úgy hiszem, hogyha
Európa jövőjével foglalkozunk, a nevelés, a tanítás (éducation)
kérdésének első helyen kell állania. Itt mindjárt le akarom

szögezni azt, hogy ez alatt nem tudományos oktatást és nevelést értek. Dacára annak, hogy egyetemi tanár vagyok, azt tartom, hogy a nevelésben a tudomány és tanítása másodrendű kérdés. A nevelés első feladata az erkölcsi nevelés. Erre kell a nevelésben törekednünk és elsősorban arra, hogy erkölcsi eliteket neveljünk. A nevelésben oda kell törekednünk, hogy a quantitás, a szám, a tömeg cultusával szemben az értéket, a kvalitást emeljük ki. Mert manapság a politikában és a gazdasági életben is a szám és a tömeg az, ami még dominál s amit, mint erőt felhasználnak és kihasználnak.

Ez a helyzet a szabadság elvének és alkalmazásának túlzott magyarázatán alapszik. A szabadság eszmeileg és gyakorlatilag való túlhajtása a teljes individualisatiohoz vezet, a gyökértelen egyedhez, a teljesen »szabad«, azaz minden kötelektől és kötelességtől megszabadult egyedhez. Ha az egyed, az egyén számmá válik, akkor már csak egy lépésre van szükség, hogy a számok összeadásához jussunk és ez aztán természetesen egyszerűen egyszerű, ha nem is egyidejűleg, két túlzásra vezet: az egyénnek és jogainak túlzására, amikor kiragadjuk őt szerves milieuéből és ezáltal kevésbé értékesé tesszük és ugyanakkor a tömeg és jogainak túlzására, amely tömeg egyszerűen az egyedeknek összeadása és ennek következtében differenciálatlan és így szintén értéktelenebb. Egy egoista és felületes hazugság vált itt tanná.

Az emberi egyedek természetüknél fogva nem egyenlőek. Minden ember egy egyéniség, egy időben és térben vissza nem térő individualitás, legyenek bár ezen egyéniségek néha egymástól kevésbé különbözöek is és legyen bár nagy részük kevésbé érdekes is. Ezek az egyedi egyéniségek nem élnek önmagukban, sem a többitől elhatároltan, sem a többitől elszigetelten. Nem állnak külön sem térben, sem időben, sem a jelen pillanatban, sem az idők nagy perspektívájában. Beletartoznak s hozzá vannak szorosan kötve környezetükhöz, milieujükhez és hasonlóképpen biológiai és emberi tradíciókhoz. »Tradíció«, hagyomány alatt itt nem értem a »mult« emlékeit, de az élő tradítiót: a multat, a jelent és a jövőt, szóval a philogenetikai fejlődése egészét, amelybe az egyes ember ontogenetikus fejlődése annak elemeként beletartozik. Ebből ered, ebből táplálkozik, ebből alakul ki egyénisége és ebbe megy vissza belőle az, amit akár testileg, akár szellemileg átörökít. Értem tehát alatta az életet. Minden egyéniség saját milieujében van legtermészetesebb helyén és saját környezetében, legtagabb értelemben vett rokonságában feje ki legjobban erőit.

Ma mindenütt széles e világban a nevelésnek és a tanításnak crisisét éljük. Az egyetemeken a szellemi túltermelés crisisét éljük és ennek megoldását nem keressük a legegyszerű-

rűbb és legtermészetesebb módon, ami kínálkozik. Legalább is nem mindenütt. Azon a módon, hogy a munkát és a vizsgákat az oktatás egész vonalán, minden iskolában, de különösen a felsőbb fokozatokban sokkal szigorúbbakká tegyük, mint ahogy azok ma vannak előírva, vagy mint ahogy azokat ma gyakoroljuk. A kevésbé tehetséges nagy tömeget az egyetemektől — legalább is a teljes egyetemi curriculumtól — el kellene terelni rövidebb szakiskolai curriculumok felé. Akkor a valóban tehetségesek jobban hasznát vehetnék annak, amit egy egyetem tehetséges és joggal ambitiosus fiatalembereknek adhatna, ha nem volna az az egyetem túlterhelve. És a professorok is foglalkozhatnának azokkal, akik azt megérdemlik és akiknek szellemi kiművelése közérdek. Qualitást kell produkálnunk végre-valahára.

Ha Európának szellemi vívmányait meg akarjuk tartani és fejleszteni akarjuk, akkor az egész vonalon a kvalitások fejlesztését kell előmozdítanunk, az értékek és a tekintélynek tiszteletét. Az érték tisztelete látszólag ellentmond az egyenlőség principiumának. De csak látszólag, mert az egyenlőséget annyira kell tisztelni csak, amennyire a természetben megvan. És minthogy ott távolról sincs meg százszázalékosan, sohasem is sikerült semmiféle rendszerrel azt valóban megvalósítani — a jelszavak kivételével. Őszintébb és egészségesebb megismertetni és elismertetni az egyenlőtlenségnek természeti tényét, ami különben nem is olyan kemény sors.

Alá kell támasztanunk a tekintélytisztelet iránti hajlamosságot, amely megvan az emberekben. Mert ha megengedjük, hogy Európát a középszerű embereknek részvételével és hozzászólásával vezessék és válogatás nélkül mindenkinek szava érvényesüljön, akkor szellemi értékeinket nem fogjuk tudni megmenteni. És nem a választási rendszerek fejlesztésével fogjuk az alkalmas embereket kitermelni. Mert sohasem a választás formája és jellege a lényeg, hanem a *választó jelleme*. A jellem, az erkölcs és nevelés, mindenképp ez a fordulópont, a legfőbb kérdés. A gyermek nevelése és a felnőtt nevelése egyaránt, nevelés a család és a barátok által, az iskola által, a sajtó és a közélet által. A család és a barátok által való nevelés fontosabb az iskolai nevelésnél, mert mindig a példa az, ami leginkább nevel és nem a principiumok. Még kevésbé az ismeretek. Arra, hogy elsősorban tisztességes embereket neveljünk, fel kellene ismernünk és sokkal nagyobb súlyt kellene helyeznünk az iskolán-kívüli nevelésre s ennek rendszerét kellene fejlesztenünk.

Visszatérek oda, amit az előbb az európai csoportokról Európa népeinek különböző csoportjairól mondtam. Akarattal nem mondom »Európa népei« helyett azt, hogy »Európa álla-

mai és »Európa nemzetei«. Megmondom, miért. Azt tartom, hogy Európában az állam túlságosan tulajdonává tette a nemzetet s a nemzeti gondolatot. Azaz más szavakkal, a nemzet »túlságosan államosított Európában«. Mint geografus, én a nemzetben a tájnak egy elemét látom. Mindazokkal a finom különbségekkel, amelyek a tájbeli csoportokat jellemzik. Ezek a finom különbségek sokszor rendkívül érdekesek és fontosak és a fejlődésnek sok lendületet adtak Európában. Meg vagyok győződve, hogy ha a földrajzilag egységes tájakban élő egységes szellemet alátámasztanak és fejlesztenek és evvel azt, ami Európának értékes változatosságát teszi, hamarabb eljutnánk Európa különböző nemzeteinek és népcsoportjainak kölcsönös megértéséhez és hamarabb eljutnánk Európa további egységes fejlődésének és a világversenyben való helyzetének megalapozásához. Mindezt igen fontosnak tartom, mert azt hiszem, hogy a jövőben éppen Európa népeinek sokfélesége, a jellegükben, characterükben rejlő különböző értéke lesz Európának legnagyobb ereje a világversenyben, Európának ősi culturája és ennek tradíciója mellett.

Ez az ősi cultura és tradíciója Európának másik erőtenyezője. És azt hiszem, helyes úton járok, ha azt gondolom, hogy ennek az erőnek következtében tudta Európa a háború utáni, reá nézve összehasonlíthatatlanul súlyosabb gazdasági crisist aránylag jobban eltűrni, mint a fiatalabb nemzetek. Az európai ősi hagyomány, amely alatt a generációk munkájának folytonosságából eredő erőt értem, a hosszú viszontagságos századok, amelyeket átélünk, adnak nekünk nagyobb ellenálló erőt s a történelmi sorssal, az élet nehézségeivel szemben több alkalmazkodó képességet.

Sokat beszéltek itt körünkben tudománypolitikáról és oktatásügyről. Madariaga nagykövet úr azt mondotta, hogy a nevelésben oda kell törekedni, hogy az eliteket áthassa az európai gondolat. Én úgy hiszem, hogy civilisatióink annyira kiterjedt, hogy szükséges erősebb különbségeket tennünk az elitek és a tömegek nevelése közt. Aldous Huxley azon kijelentésére reflektálva, hogy az európai társadalom jelenlegi életstílusa az aljasságig süllyedt, Fosillon úr azt mondta, hogy nem foglalkozhatunk csak az elitekkel, az irodalomnak le kell szállnia a tömegig, hogy azokban a kiválasztódást előmozdítsa. Ez helyes, ha a hangsúlyt az utóbbira helyezzük. Szóval, ha nem a tömeg irányítja az író, hanem az író a tömeget. De úgy hiszem, hogy ezen belül is külön kell foglalkoznunk az elitek kitermelésével és fejlesztésével, mert mint mondom, szélesen differenciált és máma már nagy tömegekre kiterjedő culturánkban ki kell termelnünk a gondolkodó és a cselekvő vezetésre alkalmasnak felsőbb rendjét, azaz elitjét.

Úgy hiszem, hogy a szellemi elitek egy oly csoportjának, mint aminőt itt igyekezett a vezetőség összehozni, éppen az a feladata, hogy eliteket neveljen. Ez nem aristokratikus felfogás a szellemi élet terén (bár az is igen hasznos), hanem egyszerűen az emberiségnek biológiai értelmezése. Az emberek nagy tömege arra van, hogy abból úgy, ahogy a természet teszi, kiválogatódás útján a javát kitermeljük. Az újszülöttek egész különböző képességekkel jönnek a világra, több vagy kevesebb, magasabb és alacsonyabb képességekkel és sajátos képességekkel is: az egyik jó emlékezőtehetséggel, a másik ítélőképességgel, a harmadik jó megfigyelőképességgel, az egyik matematikai, a másik nyelvi, az egyik organiszatorikus, a másik adminisztratív tehetséggel, az egyik olyan képességekkel, amelyekkel inkább vezetni fog tudni az életben, a másik olyanokkal, amelyekkel alkalmazkodni s mások eszméit a részletekben alkalmazni fogja tudni jobban. És éppen így a legnagyobb különbségek vannak a jellemekben is. Ha eliteket nevelünk, mind ennek az ifjúságnak nagy tömegéből kell, hogy kihalásszuk a javát. Mint egyetemi tanár, közelről látom azt a nagy veszedelmet, amit az egyetemre való tódulás jelent. A tömegek elárasztják a legfelsőbb oktatás intézményeit, az egyetemeket, és csak meggátolnak abban, hogy jobban kiválogassuk és különösen, hogy neveljük az eliteket és hogy nekik szentelhessük munkánkat. A helyzet nem egészen ugyanaz minden országban, de többé-kevésbé mindenütt megvannak ezek a nehézségek.

Oly időben élünk, sajnos, ma, amikor a quantitás, a szám, a tömeg uralkodik. Pedig az ilyen rendszer csak nivellálásra vezet, ez pedig niveausüllyedésre és civilisatiónk, kulturánk hanyatlására kell, hogy vezessen.

Nem hiába említette közvetlenül előttem Bodrero *«excellentiája»* a lovagkört, a lovagi rendet példaként, mint a maga sajátos szabályai által legjobb értelmében erkölcsi elvek által jellemre való nevelést. Az eliteknek ez a jellemre nevelése egyike azoknak a dolgoknak, amelyek legjobban hiányzanak a társadalom és közélet széles terén. Az a benyomásom, hogy az ifjúság ma valahogy erősebben kezdi ezt sajátmaga érezni és sokakban érzek egy törekvést ilyen jellemformálásra. Azt hiszem, hogy helyes úton járnak közülök azok, akik nem annyira az ész fejlesztését, az *«esprit»*-t keresik és a tudást, de akik hitet, önmagukban való hitet és a közös munkában való hitet keresik.

De amikor itt Európáról beszélünk, természetesen nemcsak az intellektuális Európát vagy Európának egy kis elitjét kell szemügyre vennünk, ha ilyenek nevelésére is törekszünk első-sorban, hanem Európa egészét kell néznünk. S az érzésem az,

hogy ezekben az európai tömegekben is egy bizonyos ellenszenv (egy ressentiment) támad fel a közelmúlt bizonyos principiumaival és módszereivel szemben. Keresnek valamit, ami erőt, hitet ad s ha az auctoritás adja meg azt a hitet, akkor ebben keresik azt. Ezek a törekvések és vágyak nagyrészt talán öntudatalattiak, nem a logikából származnak. De éppen ez mutatja erejüket. Ezek azok az erők, amelyeket Keyserling gróf bevezető előadásában a föld erőinek (forces telluriques) nevezett s amelyeket én, aki mint geográfus a földfelszín életét physiologiai egységben látom, egyszerűen az élet erőinek neveznék.

Ezek a törekvések és vágyak a politikai téren a diktatúráknak kedveznek. Ha körülnézünk Európában, sokkal több diktatúrát látunk, mint amit annak neveznek. S e diktatúrák közül azok sikeresek, amelyek hitet tudnak adni, bizalmat egy célban. Éppúgy, mint ahogy a tudományban is korszakunk synthesist keres, itt is synthesist keres az emberi tömeg is, önkéntelenül. A tömegek synthesise nem egyéb, mint hit. Ugyanazt látjuk a politikában, mint a tudományos és a szellemi életben: synthesisnek, világnézetnek, az átfogónak keresését. Ez a pillanat kedvez annak, hogy az embert jobban kössük sajátos környezetéhez, visszavezessük ebbe, hogy megmentsük a gyökértelenségtől, a mindentől való elszakadástól és visszavezessük a természetes, veleszületett synthesisbe, milieujébe és családjába. Ha ezeket az erőket támasztjuk fel és fejlesztjük, akkor fogjuk legjobban megerősíteni Európa dynamismusát, öreg continensünknek ezt az őseréjét.

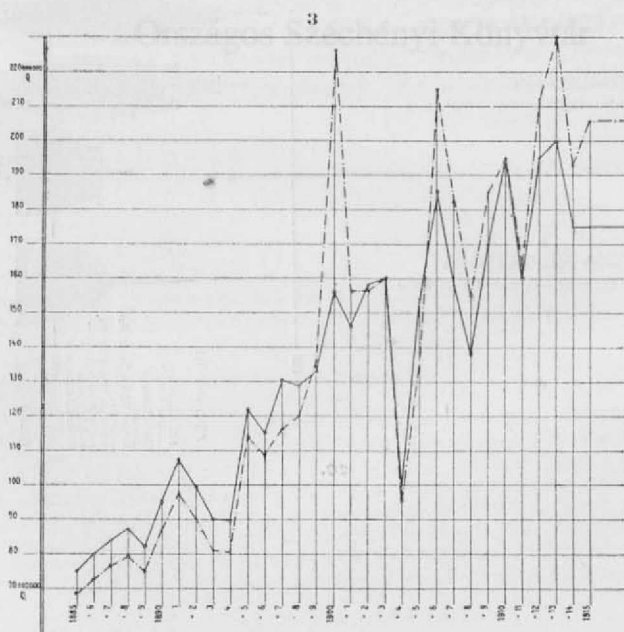
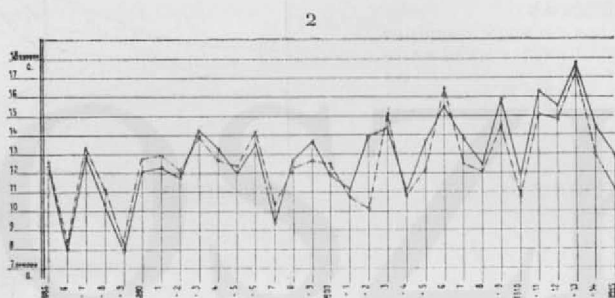
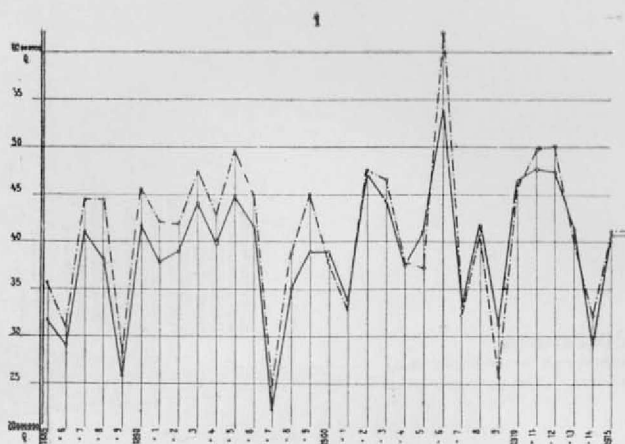
19. — 1. A BÚZA, 2. AZ ÁRPA ÉS 3. A TAKARMÁNYNÖVÉNYEK TERMÉSIINGADOZÁSA

1885—1915-ig egész Magyarországon és a Nagyalföldön. (Szerk. Fodor F. dr. e. ny. rk. t.)

Könnyebb összehasonlítás kedvéért az Alföld területe a háromszorosára van véve s így az egész ország és az Alföld mint azonos nagyságú területek állanak egymással szemben. A mennyiségi számok ezért csak az egész országra nézve valódiak (folytonos vonal), az Alföldre nézve (pontosított vonal) kb. 3-mal osztandók.

Szembeötlő, hogy az Alföld szárazsága steppe-növényeknél — mint az árpánál — kicsiny ingadozásokat okoz, amelyek az egész medencére vonatkozó ingadozásoknál sokkal kisebbek, míg takarmánynövényeknél s minden szárazságot kevésbé tűrő növényeknél az Alföldön az ingadozások sokkal nagyobbak az egész medencére számított ingadozásoknál.

XI.

A MAGYAR GAZDASÁGI TERÜLET KLIMA-ADOTTSÁGA.

(Megjelent a «Ruhr und Rhein» c. folyóiratban, Essen, 1934 februárjában.)

Múlt (1933.) év decemberében, szíves meghívásra, a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag elnöki tanácsülésén beszélhettem hazám helyzetéről, beállítva azt a világ gazdasági helyzetének és fejlődésének keretébe. Agrár földrajzi kutatásaim alapján kifejtettem, hogy a világ ma nem egy egyszerű crisis-korszakot él, hanem teljes gazdasági strukturáltozáson megy át. A XIX. század folyamán kifejlődött központosításból, — mely minden téren megfigyelhető — a decentralisatio új állapotába, életformájába, gazdasági korszakába megyünk át. A központosítás idején uralkodó ártényezőkkel szemben ebben az új korban és formában a differentiáltabb, végeredményben a természeti tényezők adta termelési tényezők kezdenek uralkodni s kell, hogy uralkodjanak. Ez a szemlélet történelmi

---

20.

A XIX. SZÁZADNAK, MINT AZ ÁTMENET ÉS A CENTRALISATIO KORSZAKÁNAK ÁBRÁZOLÁSI KISÉRLETE.

(A XII. előadáshoz.)

Az egyes rajzok nem mind adnak vissza számszerű, vagy számszerűen kifejezhető adatokat, hanem részben csak a fejlődésnek a haladás és visszaesés tényeiből adódó görbéjét igyekeznek érzékeltetni. Számszerű adatokat adnak: a II. szám vonalai és a III. két rajza. Az I. alatti ábra értelme a következő: a kezdő párhuzamos vonalak a különböző helyi mezőgazdasági területeket és centrumokat ábrázolják; a fekete folt a századvégi centralisatiót, az ábra jobb oldala a XX. század decentralisatióját és egyes centrumok keletkezését tünteti fel. A IV., V., VI. és VII. számszerűen ki nem fejezhető fejlődési folyamatokat érzékeltetnek. A görbéknek az idő folyamán való emelkedését vagy hanyatlását magyarázó eseményeket az ábra két szélére írtam.

magyarázatát adja az árpolitikáról a termelési politikára való átmenetnek napjainkban, amelyre báró Wilmowsky elnöki megnyitójában a Wirschaftagon említést tett. És magyaráz e szemlélet sok egyebet is, például az önellátásra (auttarchiára) való párhuzamos törekvéseket is, amelyekről — dacára annak, hogy nehéz egyes gazdasági jelenségeket az élet egészéből, melyhez minden szálukkal kapcsolódnak, kiragadva boncolni — mégis bátran mondhatjuk, hogy nem egyedül a háborús psychosis és a gazdasági háború következményei.

A mezőgazdaság és általában az egész gazdasági élet mind újabb és több fogyasztó- és velük kapcsolódó termelőterület, illetve központ kialakulása folytán, mindenkép az önellátás bizonyos formái felé vezet. A politikai élet alakulása pedig látjuk miként támogatja e folyamatot. De az ezáltal okozott mesterséges elzárkózás nem egyedüli okozója a folyamatnak. Amint a tengerentúli országok népszáma nő és a gazdasági területek telítettségi foka emelkedik bizonyos tömegcikkekben és olyan árukban, amelyeket különösebb különbségek nélkül mindenütt lehet termelni, valószínűleg erősebben fog érvényesülni mindinkább az önellátás. Evvel a technikának — és pedig a legtagabb értelmezésben háztól és hídtól a legfinomabb műszerekig — haladása és növekvő anyagszükséglete, az egészséges és észszerűbb táplálkozás terjedése, illetve anyagainak jobb felismerése, az orvosi tudomány és a higiena fejlődése, a ruházkodás, energia-kihasználás, a mind belterjesebb földművelés igényei sajátos anyagok és összetételek iránt és a tudomány általános fejlődése arra kell, hogy szükségszerűleg vezessen, hogy több minőségű, sajátos anyagokat és készítményeket cseréljenek ki a világ összes részei. Minél több sajátos anyag és féleség tulajdonságait fogjuk felismerni és keresni, minél differenciáltabb lesz tehát a minőségek skálája, a szükséges anyagok- és energiáké, annál inkább fognak a lelőhelyek és termelőhelyek eloszlani, localisálódni és evvel bizonyos mértékig az elkészítés helyei is, ami azonban már másodlagos, kevésbé fontos dolog. A lényeg az, hogy az emberiség fogyasztásának a fenti okokból való átalakulása következtében földünk különböző tájainak sajátos előnyeit mindjobban fel fogjuk ismerni, mind több sajátosságuk fog reánk nézve fontossá válni. És a sokasodó, egyoldalúan élő, egyoldalú munkát végző, gyorsan és idegőrlően élő emberiség egészsége, életenergiájának fenntartása érdekében ezen tájelőnyöket fel is kell, hogy kutassuk.

A föld minden tája egyéniség, egyéni jellegű, mindenikben sajátos, egyszeri, egyéni módon szövődnek egységbe a domborzat, fekvés, klíma, növényzet stb. adott és átalakuló tulajdonságai, az exogén és endogén, kozmikus és földi behatások. Hogy mindezekből mi és mennyire fontos és értékes az embereknek, az

műveltségétől, annak mindenkori fokától, az illető embercsoport műveltségének jellegétől és szükségleteiktől függ. Ezért a föld minden egyes tájának szerepe és értéke a történelem különböző korszakainak során változik, mindenikben más. Így pl. California a XIX. század elején, messze a művelt, lakott földrészek-től, csak mint külterjes állattenyésztési terület bírt értékkel, nagy csapadéka, jó legelői folytán; hiába voltak remek erdői és más, ekkor még rejtett kincsei és termelési lehetőségei, képességei. Azután egyszerre a világ aranybányája lett — és csak az. Az ember aranylázában minden egyebet elpusztított: szántót, erdőt, legelőt, nyájakat. Azután búzatermelő lett a lecsendesedett California, mikor már kifizette magát ez is. Míg végre a XX. század hajnalán az lett belőle, aminek ma ismerjük, az a hihetetlen gazdag gyümölcstermelőtáj, melynek almája, szőlője, narancsa, dinnyeje a világ legjobbjai közé tartozik és főleg méreteivel tűnik ki. Itt most csak a gazdasági szerepváltozásról beszélünk, de politikailag is épp így változott e táj szerepe az Egyesült Államokban.

Igy változtak Európában is tizenöt évszázados történelmünk folyamán korszakról-korszakra a tájak szerepei, funkciói az egész európai életegység életében, és értékük, tulajdonságaik, a bennük rejlő energiák értékei is. A korszakról-korszakra való változást eleinte több évszázaddal mérhetjük. Azután az idők járása meggyorsul. Nemcsak meggyorsul a fejlődés, de a népek élete átfogóbb, élettartalmuk teltebb, sokoldalúbb, gazdagabb lesz. A XIX. században aztán rohamosan fejlődik a gyorsaság és a telítettség is. Napjainkban pedig mindez a conjuncturális alkalmazkodásig integrálódik.

* *

Magyarország — a középső Dunamedencét kitöltő történelmi Magyarország — Európa fiatalokú gyűrthegység-övezetének messze legnagyobb szárazen fekvő, közös medencéje. Klima tekintetében pedig — egyrészt viszonylagosan nagyobb tengertől való távolsága következtében, másrészt ugyanazon domborzati okokból, tehát zártsága folytán — az óceáni Nyugat-Európa legszárazföldibb nagytája.

Természeti adottságaink ezen alapvető tényein gyökereznek végeredményben azon a gazdasági adottságok, amelyekben a többi Közép- és Nyugat-Európától különbözünk; részben előnyünkre, részben pedig hátrányunkra. Világos, hogy ezek szabják meg a többi Európával való anyagcserénk kereteit; érben való gazdagság egyik, feketeszénben való szegénység másik korszakban, erős éghajlati ellentétekkel való küzdelemben beérő mezőgazdasági termelvényeink, ezeken felnövekvő állataink, — acélosabb, nemesebbvérű, ízesebb, vitaminosabb

növények, állatok, gyümölcsök. — Ezek a tényezők szabják meg nagy vonalakban a magyar föld s a rajta lakó nép gazdasági szerepét Európában. Politikai, politikai-földrajzi szerepüket viszont megszabja az a tény, hogy a magyar medence Európának legkeletebbre fekvő olyan nagytája, amely élesen és jól van körülhatárolva és amely méreteivel az európai nagyhatalmak sorába tartozik (300.000 km²) — és ezáltal Európa természetes keleti védbástya — háborúban és békében.

A Közép-Duna medencében való letelepedésünknek jóformán legelső századában már kezdtünk szállítani Európának: acélos lovakat, a hegyi marhánál súlyosabb, erősebb pusztai szarvasmarhát és búzát, valamint kevés árpát, zabot és hüvelyes kerti veteményeket. Ez lényegében nem változott az azóta eltelt századok folyamán. Csak a mennyiségek és mindenféle mellékkörülmények változtak, ingadoztak az idők során, főleg háborús állapotok hatásai alatt — és a minőségek lettek nyilvánvalóan mások az idők haladásával. Valószínű, hogy legelőink régmúlt időkben valamivel dúsabbak, átlagban nedvesebbek voltak, népünk pedig ősi marhatenyésztő nép volt. Ezek voltak előnyeink a juhtenyésztő szláv és oláh hegyinépekkel szemben, amelyek nagyrészt környeztek. A XVI. század elején évenként 80.000 körüli szarvasmarhát hajtunk eladásra Dél-Németországba. — Azt, hogy a magyar gazdasági életet régóta okos megfontolások, gazdaságpolitikai rendszabályok is irányították, szépen bizonyítja, hogy már Szt. László a XI. század végén eltiltja tenyésztésre alkalmas lovaknak az országból való kivitelét. — A török háborúk és a hódoltság pusztításai természetesen nagyon visszavetették a nyugatra irányuló magyar állat- és búzakereskedelmet. Viszont azonban Magyarország látja el a hazánkat s vele Belső-Európát a töröktől felszabadító hadseregeket élelemmel — és ez is egy európai feladat.

Több mint egy évszázadig tart az Alföld és peremvidékeinek csak félig-meddig való újra benépesítése és gazdasági életének újra megindítása. És máris átveszi a magyar medence újból Európa-ellátói tisztét, szerepét. De ez alkalommal már komolyabb az ügy. Európa rohamosan iparosodó északnyugata élelmszerért kiált, — a haladó technika pedig mind könnyebbé teszi azok odafuvarozását. 1865-ben Anglia annyira van tőlünk, mint Csehország 1830-ban volt. 1857-ben magyar búza látja el Dél-Németországot, 1860-ban Észak-Németországot is (Belitzky).

Sokáig azonban nem képes hazánk területe és termésmennyisége Nyugat-Európa igényét kielégíteni. Orosz búzátömegek jelennek meg rövidesen a piacon, hogy hamarosan őket is leversegyezze a tengerentúli országok szolgáltatása. De ugyanezen időkben, a XIX. század folyamán erősebben kezd kidomborodni

és érvényesülni a magyar búzának és lisztnek minősége. Az őrlésben, a malomiparban mi járunk elől. A világ első henger-malmát mi állítjuk föl 1838-ban. A XIX. század folyamán oly híressé vált bécsi süteményeket (császárszemlye stb.) magyar lisztből készítették — ép úgy, mint ahogy Bécs világhírű főtt marhahúsa magyar hízott marha húsa volt. Zamatjukat a magyar medencéből vitték.

Mi az oka ennek a zamatnak? a magyar liszt sajátos, Európában sehol meg sem közelített, a világ más részein is egészen hasonló jelleggel fel nem található minőségének? Az éghajlat, — közösségben (symbiosisban) a talajjal — amely viszont ne felejtjük el maga is az állandó klimatényezők hatása alatt formálódik. A magyar Dunamedence éghajlata atlanti-tengeri és szárazföldi, kisebb részben mediterrán és északi elemekből és hatásokból alakul. Ezek az éghajlati elemek és hatások a kifelé — főleg É., ÉK., K., DK. és DNy. felé — elzárt, védett fekvésű medencében összeszövődnek és egymással küzdenek. Egy pár számadat nem adna megközelítőleg sem világos képet, ellenkezőleg, egyoldalút. Viszont sok — elég — adatot itt helyszűke miatt nyilván nem közölhetek. Ezenkívül nincsenek hosszú megfigyelési sorozataink a napfénytartamról és sugárzásról; pedig úgy látszik, hogy a minőségek szempontjából, ezek megteremtésében éppen ez a tényező különösen fontos. E mellett nagy szerepe van az általános continentalitásnak. A magyar medence kivételesen szárazföldi jellege a tengeri éghajlatú Európa közepette szembeötlik a klimatényezők és jelenségek egész sorának térképein, így pl. az éves időszaki hőmérséklingadozásnak, a hőmérsék évi járása assymetriájának, a nyári isothermáknak térképein, hogy épp csak néhányat említsek, — és természetesen a csapadékeloszlás térképein is. — A mai megcsonkított Magyarország DK. része Európának egy különlegesen szárazmélleg foltja, amely nem lépi át sokkal az ország határát, aztán megszűnik. Csak a pontusi (Fekete-tengeri) pusztákon találkozunk aztán újra hasonló, de csak hasonló, mert ismét szárazabb, tehát nem azonos összetételű és tulajdonságú rokon éghajlattal. Hazánk ezen részében nő a legjobb minőségű búza és pedig elsősorban az ősi fajtákból. Ugyanaz a terület látszik legalkalmasabbnak a ricinus termesztésre, melyből a ma oly fontos repülőgépolajat nyerik. A mai Magyarország ezen legcontinentalisabb negyede különben az oly hosszúéletű, ellentálló, nagy regenerációs-képességű, de jóhozamú magyar lucerna optimalis területe is, — hiszen itt 15—20 éves lucernások is vannak — aminthogy a lucerna más termelési területein is az aránylag legszárazabb és legcontinentalisabb tájak termik általában a legjobb magot. Ma ez a magyar lucerna is, főleg a svédek kísérletei óta, Nyugat-Európában igen keresett cikk.

Június, úgy látszik, a döntő hónap az őszi búza minőségére nézve, — az éghajlati tényezők bizonyos, de inkább a szárazság felé hajló harmóniája, — míg a mennyiséget — Kerekes Zoltán megállapítása szerint — azon esztendőök adják, amelyekben az őszi esőmaximum az erősebb s a júniusi a gyengébb. Ezek a — különben rokon — jelenséviszonylatok elsősorban az évi ingadozásokat, a termést magyarázzák, bár éppen ezáltal a minőségnek általános magyarázatához is hozzásegítenek. A magyar búzának, mint fajtának minősége az időjárás szélsőségeivel való birkózásnak eredménye. Ez a birkózás adja a sikernek azt a jó minőségét és zamatos ízét, amely az Alföldnek különösen azokat a tipikus búzáit jellemzi, amelyek a szalma ibolyás színeződésével korán érnek. (Kerpely.) Vezető gazdáink, kormányunk és tudósaink ma ismét ezen minőségi előnyökre irányozzák tekintetüket, ezek fejlesztésére törekednek, szemben az egy ideig a mennyiség emelésére, mint főcélra irányított törekvésekkel.

Mint ahogy az élet más terein is, emberikén, a társadalmi és politikai életben is a szám és a tömeg elve sülyeszt és pusztít, úgy vezet minden túlzás a termésmennyiség fokozásában, valamint méretek, súly fokozásában (állatoknál) más értékes tulajdonságok hanyatlására. Jobb alkalmazkodás a természethez a világot egészségesebbé tenné. Ez a felismerés — ha egyszer megvan — a mezőgazdaságban a klímadottságokhoz való öntudatos alkalmazkodásra kell, hogy vezessen.

Hazánkra a világ ezen fejlődési folyamatában kettős szerep vár. Az egyik — és pedig, hogy úgy mondjam, sajátosabb európai szerepe — abból adódik, hogy hazánk a Nyugat- és Közép-Európa-hoz legközelebb eső szárazföldi éghajlatú terület. A másik — általánosabb adottsága s így szerepe — azon alapul, hogy medencénknek oly sajátos kilmája van (Köppen Cax és Cbx klímátípusai), amelyhez hasonló klímátípusok az egész világon ritkák.

Európai helyzetünk előnye, hogy olyast is fogunk tudni mindig termelni, amit Európa nedvesebb és hűvösebb klímájában nem lehet. De ez talán a kisebb előny. A sajátos éghajlat azonban oly előnyöket is ad, amelyeknek világrelációban is van értékük, vagy lesz a jövőben. Ha sürgőnstílusban is, néhányat szavaim világosabbá-tételére szeretnék felsorolni. Ismeretes, hogy sok gyümölcsfajtában a Magyarországon termelt gyümölcs zamatosabb, mint akárhány nagyobb méretű és szebb külsejű gyümölcs, mely a világpiacon értékben magasán áll. És a legújabb összehasonlító kísérletek már meglehetősen bizonyossággal mutatják, hogy a magyar gyümölcs vitaminosága nagyobb, néha sokkalta nagyobb, mint más országokban nőtt hasonló mérsékeltövi gyümölcsöké. Áll ez különösen a

sárga- és görögdinnyékre, a ribizkére, meggyre, kajszinbarackra, de a cseresznyére, őszibarackra, sőt a szőlőnkre is. Ugyanez áll, úgy látszik, paradicsomunkra és mint ma már általánosabban ismeretes, Szentgyörgyi prof. úr kimutatta a magyar fűszernövény, a paprika nagy C-vitamin tartalmát. Azt hiszem, azt már mondhatjuk, hogy a vitaminosság összefüggésben áll a napsugárzással, bár az összefüggés mikéntjét még sehogy sem ismerjük. Ezért ma még pontosan azt sem mondhatjuk, hogy miért éppen a magyar éghajlat az, amely ezen előnyöket adja. E téren persze még sok minden vár megoldásra, hiszen egészen új téren mozgunk. Feladatok várnak az egyes tudományokra és a tudományok együttműködésére. Bizonyos például, hogy az optimumterületek nem ugyanazok minden gyümölcsnél, — a megfigyelések térbeli — de épp így időbeli differenciálására van szükség. De ezek a magyar tájon belüli részletkérdések, s ha hosszasan is fog tartani, míg analysisünk részleteiben fel fogja tárni az összefüggéseket és további értékeket is, annyi már ma bizonyos, hogy a világ termelőterületeinek folyton haladó differenciálódásában a Magyar Alföldnek sajátos egyéni, fontosságában növekvő szerep fog jutni, különösen a táplálkozási higiénia terén, (valamint a gyógynövények terén is) — és ez az emberiségre és különösen Európa sűrűn lakott területeinek népeire különösen fontos.

XII.

GONDOLATOK AZ UTOLSÓ ÉVSZÁZADNAK, MINT KORSZAKNAK JELLEMZÉSÉHEZ.

*Megjelenik egyidejűleg a »Scientia« (Milano) folyóiratban. (Ezen előadást
illusztrálja a 20. ábra.)*

Az ember abban a pillanatban, amikor elgázolják, nem érá érelmeszedésére gondolni. Mi sem természetesebb, mint hogy a mai embernek minden érdeklődése a legszűkebb jelenre és a legeslegközelebbi jövőre irányul. És így természetes az is, hogy minden szenvedésnek és sorsunknak és vele az élet szomorú fejlődésének okait a közelmúltban keresi. A jelen embere az élő, valamint a nyomtatott szótól erre a kérdésre vár csak választ, hogy: most mi történjék?

Évvvel szemben azt hiszem, hogy oly óriási átalakulások pillanatában, mint aminőket az emberiség és különösen a fehér faj, leglesősorban pedig az európai ember ma átél, különös szükségünk van történelmi távlatra. Szükségünk van arra, hogy amennyire a mindennap küzdelmei időt hagynak reá, ebbe a távlatba behelyezkedjünk és ebből a szemszögből is nézzük a világot és fejlődését. Ez szolgáljon az itt következő gondolatok és párhuzamok igazolására.

Taktikailag, egyes elhatározásainkban, természetesen ekkor is a jelen emberei maradunk. De úgy hiszem, helyesebben fogunk cselekedni és maradandóbbat fogunk alkotni, ha öntudat alatt él bennünk a történelmi távlat és ápoljuk azt. Sőt talán többre is van szükség. Egyes elhatározásainkban és cselekvéseinkben sem szabad ezt a magasabb nézőpontot feladnunk, mert bárminő részproblémával is foglalkozunk mindazon problémák közül, amelyek oly megoldatlanul állnak ma előttünk, akár területi kérdésekkel, mint például Duna-Európáéval, akár más általános gazdasági vagy politikai kérdésekkel, mint például a vámsorompókéval vagy a leszerelés kérdésével, mindig egy archimedesi ponthoz nyúlunk. Akármire is nyúlunk, a problémák-

nak egész összeszövődő nagy együttessége tárul fel előttünk, mind nagyobb kérdőjelként.

* *

Végeredményben mi az európai crisis, és mi az oka? Az, hogy egy oly korszaknak végén, amely korszakban az egész világot európaiasítottuk, dynamisáltuk és amelyben még önálló, független életegységet, zárt világot alkotott Európa, — mondhatnám egy világhatalmi hegemonikus elzárkózottság időszakából — hirtelen egy új korszak küszöbén taszítottunk át, amelyben, akár tetszik, akár nem, egy az egész földfelszínt összefoglaló egységes nagy világnak a szó szoros értelmében *részévé, világrészévé* lettünk. Ebben az új világban pedig más egyensúlyhelyzetek állnak fenn, mint a régieben; új törvények uralkodnak.

A világ európaiasítása a nagy felfedezések korával kezdődött. De a valódi európaiasítás az utolsó század műve, a gépek, a nagy-capitalismus, a természettudományok századaé. Apáink és nagyapáink korát, a XIX. század második felét különösen a mi crisis-korszakunkkal szemben a normális fejlődés és a rendes élet korszakának szokták tekinteni. Ez a szembeállítás egyéni szempontból egészen természetes. De nem hiszem, hogy helyes volna. Az a biztonság, az az egyensúly, amely ezt a különben igen rövid korszakot jellemzi, csak bizonyos pillanatnyi erőviszonyok következménye.

Első assistensemmel, dr. Koch Ferenczel néhány éven át Európa és a többi mérsékelt-övi tájak mezőgazdasági jellegének és belterjességének fejlődésével foglalkoztunk és ennek jelenségeit úgy az északi, mint a déli félteke vonatkozó területeire nézve különböző időszakokra térképeztük. Ez a térkép-atlasz még nem jelenhetett meg. De a munka eredményeként a fejlődésnek egy rendkívül érdekes képe tárult elénk.

Az Angliából kiinduló ipari forradalom előtt kicsiny autarchtájakban folyik a mezőgazdasági termelés és fogyasztás. Mikor azután az ipari forradalom következtében Európa északnyugati sarkában — Flandriában, a Rajnavidéken, a Londoni-medencében — az iparosodás mind sűrűbb népességet tömörít össze, itt egy hatalmas, mind összefüggőbb vásárcsőzpont, vásárlás és fogyasztó-táj keletkezik. Ennek a vonzó hatása, amint növekszik és amint népessége sűrűsödik, mind tovább és tovább nagyobb területekre terjed ki a XIX. század egész folyamán, mígnem magába foglalja a mérsékelt övnek összes tájait. A különböző fokú mezőgazdasági termelésnek concentrikus rendszere alakul ki ezen központ körül, mind nagyobb kiterjedésben. Ez a folyamat többé-kevésbé azon törvény szerint játszódik le, amelyet Thünen, német nemzetgazda egy évszázad

előtt elméletileg kis területre felállított.¹ Természetesen azonban a különböző fokú termeléseknek nem teljes körei alakulnak ki egy központ körül, a vásártér körül úgy, mint az elméletben, hanem a törvényszerűhöz hasonló folyamat csak azon szelvényekben játszódik le, amelyek a két félteke mérsékelt öveihez tartoznak és amelyeken mezőgazdasági termelés lehetséges, amelyek tehát nem sivatagok és nem erdőségek. Ezek a területek a földfelszínnek össze-vissza 6—7%-át foglalják el. (L. III. előadásban.)

Amennyire tehát ezen szűk keretekben lehető és bizonyos különbségekkel parti és parttól távoli, continentális tájak közt a magasabbfokú iparosított és különlegességi culturák, tehát virág, vetemény, tejgazdaság, gyümölcsstermelés s a legintenzívebb iparosított mezőgazdaság, majd a belterjes állattenyésztés és földművelés, végül a külterjes földművelés és legkívül a legelgető állattenyésztés rendszeres körökben, illetve körszelvényekben veszik körül a nyugateurópai fogyasztó központot. Nyugat-Európa ez időben a világ vásártere, éppúgy, amint Nyugat-Európa a világ bankárja, a világ nagyiparosa, amint annak — és e korszakban különösen Afrikának — felfedezője és meghódítója és amint ugyanezen korszakban a világ cselekvő politikai irányítója is. (V. ö. 18., valamint 7. és 8. ábrákkal.)

A különböző fokú mezőgazdaság elhelyezkedésének ez a rendszere lassanként alakul ki a XIX. század folyamán, különösen a század közepe óta, amikor az iparosodás Angliából mind erősebben terjed át a continensre, elsősorban annak fentemlített vidékeire. A központ körül rendszeresen elhelyezkedő körök, illetve körszelvények szabályos rendje a legfeltűnőbb 1880—1890 körül. Akkor éri el a fejlődés, hogy úgy mondjam, tetőpontját, akkor áll legclassikusabb világossággal előttünk.

De már a XX. század küszöbén kezd a rendszer felbomolni. Mindenfelé új, nagyerejű fogyasztó-centrumok és velők és körülöttük a belterjes és legbelterjesebb piaci termelésnek területei alakulnak ki. Ezek közt a belterjes termelési területek közt verseny keletkezik, amely rajtuk kívüli harmadik területeken concurrentiára, kereskedelem- és mezőgazdaság-politikai versenyre, magukban ezen intenzív termelő tájakban autarchia-törekvésekre vezet.

Az általunk rajzolt azon térképeken, amelyek a háború előtti és a háború utáni évtizedeknek mezőgazdasági termelését, a belterjességi fokozatokat ezen időszakokban az egész világon feltüntetik, látszik, hogy hogyan veszít a távolsági — úgynevezett Thünen-féle — tényező erejéből és ad helyet a természetes tényezők, végeredményben a mindannyiukat irányító

¹ L. Közgazdasági Encyclopaedia. Athenaeum, 1931.: Thünen és Thünen a világ gazdaságban cikkeket.

klímátényező befolyásának, uralmának. Természetes, hogy ez, mihelyt a nagymérvű behozatalra szoruló fogyasztás decentralizálódott, bekövetkezik. Sőt természetes az is, hogy a termelés természeti feltételeinek, klímának, talajnak befolyása sokkal döntőbb és fontosabb lesz. Évtizedről-évtizedre mind fontosabb lesz, amint az ízlés kényesebbé és változatosabbá fejlődik s amint ennek következtében a termelt növények, a tenyésztett állatok és az állati termékek különböző fajtái, az ízlésnek különbözően megfelelő változatai sokasodnak. (V. ö. XI. előad.)

Ezen mezőgazdaság-földrajzi kutatásaink azt mutatják, hogy egy *helyi decentralisatio* állapotából (XVIII—XIX. sz.) egy az egész világot befogó egyetlen világpiac körüli *centralisatio* állapotán keresztül (1870—1910) egy oly állapotba megyünk át, amelyet *világgazdasági decentralisáltság* állapotának mondhatnánk.

Ez a meglátás egészen más világításban tünteti fel előttünk apáink és nagyapáink korát, mint ahogy azt közönségesen látni megszoktuk. Majdnem úgy tűnik fel, mintha ez a kor nemcsak hogy nem volna a normalis fejlődés periódusának, illetve állapotának mondható, de mintha ellenkezőleg éppenséggel kivétel volna, sajátzerű különleges folyamat, jelenség a történelmi fejlődés során. És ha más tereken is körültekintünk, mint éppen csak a mezőgazdasági fejlődésen, — akár a gazdasági, akár a politikai vagy a társadalmi fejlődésen — csak megerősödhetünk ebben a szemléletünkben.

Világos, hogy a fejlődésnek a mezőgazdaságon megfigyelt ívelése nem lehet elszigetelt jelenség. Ezért az itt tett megfigyelés mintegy kötelez arra, hogy másfelé is körültekintsünk.

Elsősorban természetesen azon jelenségek felé kell figyelmünknek fordulnia, amelyek a mezőgazdasági fejlődés ezen sajátzerű alakulását előidézik, arra erősebb befolyással vannak. Ezek: az iparosodás és az általa előidézett népmozgalmak. Az iparosodás és azon nagy találmányok története, amelyek az iparosodást előidézték, túlságosan ismertek, hogysem szükséges lenne azokra itt kitérni. És hosszadalmas is volna. A történelmi korszakbaállítás (periodizálás) szempontjából csak arra akarok emlékeztetni, hogy az ipari forradalom Angliában (s rövidre rá Észak-Amerikában) a XVIII. sz. 70-es, 80-as éveiben indul meg, s a francia forradalom és a Napoleoni háborúk okozta megtorpanás után, 1820 körül jön lendületbe Angliában, 1840—50 körül érvényesül erősebben a continensen és legerősebb lendületbe a német-francia háború után jön. A legfőbb államok ipari termelése 650 millió angol fontról (1800) 4620 millióra emelkedik 1888-ban, a külkereskedelem összforgalma 186 millióról 1780-ban 832-re 1850-ben és 3033-ra 1880-ban. A kereskedelmi hajók tonnatartalma 3·2 millióról 1820-ban 41·6 mil-

lióra 1886-ban. Az ipari gépezet lőereje 860.000-ról 1840-ben, 28.600.000-re 1888-ban. A vezető államok jövedelme 180 millió fontról 1810-ben 980-ra emelkedik 1889-ben.

Bizonyosan helyes és igazságos, ha azt mondják, hogy a gazdaságtörténész aligha becsülheti túl az ipari forradalom jelentőségét. De ezzel szemben az is kétségtelen, hogy a kor átlagembere azt hatásai folytán túlértékelte. A korban élő embereket a felfedezéseknek és a természettudományok vívmányainak gépfegyvertüze, a jólét, „a prosperitas“, a haszon elvakította. És nem tudom, nem fogják-e művelődéstörténész utódaink az anyagiak terén való óriási, de egyoldalú haladásnak ezt a korát egyben mint a lelki értékek megőrzése és ápolása terén való hanyatlásnak korát is nézni és leírni?!

A XIX. század a gépésítés kora, de a *gép problémája*, a gépnek az emberi élet egészébe való szerves bekapcsolásának kérdése csak a XX. században áll elő. Ebben a tekintetben is az egyoldalú fejlődés korszakaként tűnik fel előttünk a XIX. század kora, amely a természet rendjének vaskövetkezetességével fel kell, hogy idézze a vágyat s a törekvést az általa kitermelt sokszerű értékeknek az emberi élet egyéb, részben örök értékeivel való harmonisálására. A természet rendje az, hogy utána egy nagy synthesis korszaka következék.

A technika, a természettudományok és az ipar mármost együttesen hatottak a mezőgazdaság fejlődésére, úgy közvetlenül, mint közvetve. A földművelés és az állattenyésztés fejlődéséről, belterjessé válásának folyamatáról, ezen folyamat jellegéről eléink tárulók kép tükre, egyik tükre a kor egész természettudományi, technikai és ipari jellegű fejlődése synthesisének. Tükre az összes jelenségek és hatásaik közös, együttes érvényesülésének, a látható, számolható, könnyebben felismerhető jelenségektől a tudat alatti lelki vagy nehezen észrevevődő természeti, mindennapi hatásokig és jelenségekig.

Úgy van ez ily jelenségcomplexummal, amely az összes idegen hatásokat megérzi, anélkül, hogy a más téren bekövetkező egyes eseményekkel, felfedezésekkel, conjuncturákkal a maga egészében ok-okozati közvetlen hatáskapcsolatban állana, mint a természetben, ahol például a növényzet a maga egészében jobban tükrözi vissza az összes klímajelenségek, hatások egészét, mérhető és nem mérhető elemeit, mint a legfinomabb műszerek, amelyekkel egyes tényezőket, hőt, csapadékot, szelet stb. mérünk. Technika, természettudományok és ipar közvetlenül is hatnak a mezőgazdaságra, a gépek és épületek tökéletesítése, a tenyésztési és termelési módok, öröklés, chemia haladása, a közlekedési eszközök és a kereskedelmi szervezet tökéletesítése által, — de mindezek a tényezők közvetve is hatnak újra a népsűrűség emelésén és a népességnek helyi tömörülésén keresztül is.

Ezek a folyamatok is eléggé ismereteseek. Rengeteg statisztika illusztrálja ezeket. De a concentratiót, amely itt gondolatmenetünk szempontjából a legfontosabb és amely a korszak népesedésmozgalmának talán legjellegzetesebb vonása, mégis talán az illusztrálja legjobban, hogy Európa legfontosabb városainak (Wisotzky ismert összeállításában) népessége 1800-ról 1850-re, tehát 50 év alatt 10 millióról 16 millióra és azután 1910-re, tehát újabb 60 év alatt 16 millióról 53 millióra emelkedett. Épp így talán legjobban fejezi ki az új tengerentúli fogyasztócentrumok kifejlődését a XIX. és XX. század fordulópontján az, hogy Észak-Amerika legfontosabb városainak lakossága 1880-ról 1920-ig 7 millióról 24-re, Ausztrália városaié 0·7 millióról 2·3-re, Dél-Afrika városaié 0·04-ről 0·5-re emelkedett.

A számszerű növekedésnél azonban sokkal fontosabb az a jellegváltozás, amelyen az európai város a XVIII. századból a XIX.-en át és a XX.-ig keresztül megy. A XVIII. század városa még közelebb áll a középkori városhoz, mint a XIX. század második felének várostípusához. A XVIII. század városa még erősen falusias jellegű, földhöz, környezethez kötött, nem idegen test a tájképben. A városba-özönlés Angliában már 1760-ban megkezdődik, hogy azután — de már csak a XIX. század folyamán — egész Európában általánossá vájék, legjobban a német Landflucht szó alatt ismert általános jelenséghez vezessen. A nyugaton sokkal lassabban is játszódik le ez a folyamat, mint Németországban és délen, ahol 1870 után lép fel hirtelen és nagy erővel. A bérkaszárnya jellemzi e várostípust és korszakot, különösen Közép-Európában, ahol a folyamat gyorsabb volt még sokkal, mint nyugaton Angliában és Franciaországban. Ennek a pszichológiailag is érdekes és egyoldalú folyamatnak hátrányai a nyugaton a XIX. század közepén, Közép-Európában a századok forduló pontján a szociális állapotok javulására való törekvéseket váltanak ki. Ez szervezetteren és tervszerűen történik. De a XX. század elején ezen tervszerű és a vezetőkől kiinduló gyógyítási kísérletek mellett szerves ellenáramlat is kezd beállni. Természetesen elsősorban ott, ahol a népsűrűség a legnagyobb s az ebből származó káros állapotok a legveszedelmesebbek. Igaz, hogy ezt a reactiót, a városból és a városok belsejéből való elvándorlást a periferia és a városok környéke felé nem írhatjuk egészen a reagáló erők számlájára, mert az autó, a városi vasút, a rádió, sőt a mozi is nagyban megkönnyítik az elvándorlásnak és nagyobb területekre való kiterjeszkedésnek folyamatát. De a fő a tény, hogy ez a folyamat beáll s hogy rohamosan áll be és decentralisál. Kertvárosok keletkeznek, a lakónegyedeknek falusiasabb, kertes típusa hódít, de a fejlődés nem vezet vissza régi formákhoz, a régi falu jellegéhez. Az emberiség és társadalmának fejlődése is úgy, mint a természetben

minden folyamat, visszafordíthatatlan, irreversibilis. Egész tájak települési formája kertvárosivá alakul át. Ma még ennek a fejlődésnek elején vagyunk, de rohamosan terjed ez a típus és már is nagy területeket foglal el.

A városnak ezt a jelleg-változását a XVIII. századból a XIX.-en át a XX.-ba ugyanazokkal a nevekkel jellemezhetjük, mint amelyekkel a fent leírt mezőgazdasági fejlődést jellemeztük. A települési és gazdasági decentralisációnak állapotából egy rendkívül erős nagyvárosi centralisáción keresztül, amely mindinkább egyes városoknak mindent magukhoz vonó növekedésére vezet, egy új decentralisatio folyamatába, illetve állapotába megyünk át. Ez az új decentralisatio azonban nem szigeteli úgy el az egyes telephelyeket egymástól, mint a régi, habár tény, hogy ez az új decentralisatio is bizonyos mértékig autarchia-előmozdító. Az a benyomásom, hogy a település tekintetében is ugyanabba az irányba haladunk ma, mint a mezőgazdasági termelés elosztási rendszere tekintetében. Ezt a fejlődést ma még feltartóztatják a háború utáni crisis feszültségei és a szükségletek kielégítésében való nehézségeink, igényeinknek a crisis és elszegényedés folytán való lefokozása. De mihielyt ismét megindul az egészséges forgalom, ez a folyamat, a világgazdasági és a települési decentralisatio folyamata, valószínűleg erősebben fog megindulni.

Nagyon jellegzetes az előbbiekhöz való hasonlóságban a külkereskedelmi politikai irányok fejlődése. A XVIII. század absolutistikus monarchiájának erősen központosító hatalma elzárt államterületeket, tehát erősen autarchikus gazdasági területeket teremt. A XIX. századot a szabadkereskedelmi fejlődés jellemzi, amelynek azonban igen rövid culminációja után visszatér Európa a mindinkább való elzárkózáshoz, a védvámhoz.

A szabad kereskedelem mozgalma az ipari forradalom hazájában, Angliában indul meg. Ha évszámmal akarjuk meghatározni, úgy 1820-ban a gabonavámok elleni harccal indul meg s a harmincas évek végén Cobden vezérli teljes diadalra. Ez tehát körülbelül egy félszázaddal a nagy találmányok, illetve ipari kihasználásuk bekövetkezése után történik. A continensen a szabad kereskedelmi törekvések csak sok évtizeddel később tudnak az államéletben érvényesülni, legelőször az 1860-i angol-francia szerződésben. Ez az érvényesülés sem Európa saját continentális fejlődéséből szervesen következő valami, hanem angol befolyásra történik. Éspedig egyrészt az angol theoretikusok befolyására (Adam Smith hatása III. Napoleonra), másrészt Anglia kereskedelmi túlsúlya, a külkereskedelemben való vezető szerepe által, amelynek felfogását így a többi versenyző európai államra a dolgok természetes rendje rákényszeríti.

De a szabad kereskedelem a continensen — dacára a liberalismussal való szoros kapcsolatának — allochton, azaz idegen és ephemer, azaz rövidéletű. Mert úgy Franciaországban, mint Németországban is — ahol az 1862. évi francia szerződésben érvényesül — már tíz év után bekövetkezik a visszafordulás a védvámhoz. Aránylag még legerősebben a kis nyugati államokban, Belgiumban, Hollandiában és Schweizban tud gyökeret verni a szabad kereskedelem. Ausztriában (és evvel nálunk) szintén igen rövid ideig érvényesül (1865-től kezdve). A XX. század hajnalán azután Angliában is mind több hang hallatszik a szabadkereskedelemmel szemben, a háború után pedig Anglia ténylegesen sok vonatkozásban védvamos-rendszerre tér át.

A szabadkereskedelem fejlődésének ez az ívelése, a hatvanas években való culminációja, a fejlődésnek Angliában lassú, lapos ívben való lefutása, a continensen hirtelenebb felszökéssel és éppúgy hirtelenebb aláhanyatlással, a látszatnál is jobban, erősebben függnek össze a fent jellemzett mezőgazdasági fejlődéssel és ennek jellemző ívelésével decentralisatiótól decentralisatióra, egy erős centralismuson át. A szabadkereskedelem eszméjének hordozója és tettekben való megvalósítója is Anglia. Anglia azért, mert az iparosodás terén való óriási időbeli előnyénél fogva és annál fogva, hogy »Britannia rules the waves«, szóval az oceáni utak és a tengeri hatalom birtokánál fogva, végül hatalmas gyarmatbirodalmának az egész világra való kiterjedtségénél fogva Anglia a szabadkereskedelmet megengedheti magának. Mindez oly ismert, mint a jelmondat, amelyet angolul idéztem. Azonban a mezőgazdasági termelés centralistikus kifejlődése a XIX. század végére, amelyet jellemeztem, ezen helyzetnek, Anglia ezen praeponderantiájának oly magyarázatával is szolgál, amely talán kevésbé ismeretes. És ez az, hogy azon mérsékeltövi területeknek (körszelvényeknek), amelyek a nyugateurópai központtól legtávolabb, tehát a mezőgazdasági fejlődés peremén fekszenek, fele angol birtok. Így Ausztrália, így Délafrika. A theoretikus törvénynek is megfelelően fejlődő mezőgazdasági centralismust tehát fejleszti a külkereskedelemben akkor minden versenytárs felett álló Anglia saját világbirodalmának politikai centralismusa. A két fejlődés egymást támogatja és egymást magyarázza is (18. ábra).

A mezőgazdasági termelés centralisatiója később culminál — mint láttuk a 80-as, 90-es években — mint a szabadkereskedelem, amelynek culminációja a 60-as évekbe esik. Ezt talán nem kell különösen magyarázni, természetesnek látszik, mihelyt számot vetünk avval, hogy mennyivel alkalmazkodóképesebb, alkalmazkodásában gyorsabb a kereskedelem. Hogyha azonban a kereskedelemnek ezt a gyorsabb alkalmazkodását tekintetbe vesszük, akkor szembeszökő a culminációnak egyidejűsége.

A gazdasági élet egész birodalmában tehát a fejlődésnek ugyanezt az ívelését látjuk a XVIII. századról a XIX-en át a XX-ra. Egy hatalmas központosítás kifejlődését felfogásban és alkalmazásban, teoriában és politikában és aztán ennek rövidesen meginduló felbomlását. Ilyen centralisatiók egy kis, vagy nagy világnak gazdasági központja, vásártere körül nem új jelenség, a világtörténelem egész folyamán megtaláljuk. Megtaláljuk már a kis szumir városállamoktól kezdve. De itt, Nyugateurópa körül a XIX. században ugyanezt a jelenséget, a gazdasági életnek ezt az egyéni concentrációját, soha még be nem következett méreteken találjuk meg.

Ha ezt a jelenséget így látjuk, akkor megértjük, hogy ez nem más mint egy az egész földfelszínt átfogó világgazdasági kialakulásnak első korszaka, első phasisa.

Mindezekkel a gazdasági párhuzamokkal azonban még távolról sem merítettük ki a korszak sajátos jellegének jellemzését. Hasonló és párhuzamos fejlődést találunk az emberi életnek számos más terén, — megtaláljuk, dacára annak, hogy heterogén okok különbözőképpen és sokszor zavarólag hatnak. A francia forradalom egy pillanatra megállítja az iparosodás Angliából kiindult folyamatának lendületét. De a politikai doktrina kifejlesztésében ez az iparosodás és a francia forradalom később találkoznak. Mindkettő a liberalismust fejleszti, amely azután a XIX. század közepén virágzik fel, 1848-al jóformán egész Európát birtokába veszi és a század egész második felében uralkodik. A liberalismus virágzása tovább tart, mint az általa hirdetett szabadkereskedelemé. A liberalismus alkalmazkodóbb. Uralkodásának végefelé imperialistikussá válik. Mintegy átmenti magát ebbe az új phasisba; a liberális pártok erősen hozzá is járulnak ezen imperialismus kifejlődéséhez; de evvel sokat is veszít eredetiségéből, valóságából.

Ennek az új, imperialistikus időszaknak bekövetkezése forradalmi gyorsasággal történik. Szemünkbe ötlék ez, ha megpróbáljuk periodizálni, azaz az események bekövetkeztét szemügyre venni. Dilke propagandistikusan nagyhatású műve, a »Greater Britain« 1868-ban jelenik meg. Az angol király 1876-ban veszi fel India császáranak címét. Franciaország 1880-ban szállja meg Tuniszt, Anglia 1882-ben Egyptomot. Peters 1881—83-ban harcol egy német gyarmatbirodalom megteremtéséért, Oroszország 1885-ben küzd az afgán határon; . . . és 1895-ig egész Afrika fel van osztva, az egész világ nemzetközijogilag egymást elismerő, nagyrészt európai hatalmaknak souverain birtokában van. Ez a pillanat az Európa körüli centralisatióknak időszaka. Minden szál az észak-nyugateurópai vásárteren, annak tőzsdéin, annak külügyi hivatalaiban, annak nagykereskedőinél fut össze. Ez az idő legfőbb korszaka az

európai telepítő és iparosító gyarmatosításnak, a kivándorlásnak és az európai államok közti versenynek és feszültségnek és ezáltal a centralisációs periódusnak. És evvel az európai hegemónia végének kezdete. 1898-ban az Egyesült-Államok meghódítják Kubát, Portoricót és a Fülöp-szigeteket; 1901—902-ben megszerzik a Panama-csatorna jogokat; 1904-ben Japán összetűz Oroszországgal; ma pedig már Brazília 40-milliósi birodalommal fejlődött, Argentina gazdasági és politikai hatalmi tényezővé lett a népek aeropágájában és a középamerikai kis San-Salvador Hollandia mellett ott ül a Népszövetségi Tanácsban.

Liberalizmus és iparosítás, gazdasági verseny, munkamegosztás és városiasodás és velők összeszővődve demokrácia és parlamentarizmus úgy is mint gondolat, úgy is mint rendszer, mint jelszavak, mint formák, új jelleget adnak az individualizmusnak, amelynek gyökerei különben messze visszanyúlnak az évszázadok szellemi és szociális fejlődésébe és amelynek rendszerét a cartesziánus filozófia formulázta meg. A dolgozó, gazdálkodó és politikailag cselekvő ember, dacára annak, hogy ez a korszak éppen a biológiai tudomány fejlődésének és tekintélyben való emelkedésének, széles körben való népszerűsítésének korszaka, világnézetében mindinkább az emberi egyednek egy természetellenes felfogása felé hajlik. Egy átlagember keletkezik e felfogásban. Az úgynevezett emberi jog, minden ember egyforma joga, az egyforma politikai — tehát államigazgatási — jogoknak legalább is elméletileg mindenki részére elismerése, az újságolvasó, akihez válogatás nélkül szól az újság, a fogyasztó, akinek egyforma tömegcikket igyekszik az ipar termelni és eladni, ez mind az átlagember, az egyformának feltételezett ember. Az ember számmá válik. Az iparosodás és még inkább a városiasodás, a városba-özönlés hozzájárulnak az ember gyökértelenítéséhez, természetes környezetéből való kiszakításához. És ez — jól jegyezzük meg — több mint egyszerűen kiszakítás a családból és a környezetből. Ez, az emberi fejlődés és társadalmasodás nagy perspektívájából látva, az egyén kiszakítása a phylogenetikai folyamatból, ami, ha általánossá válik, ezt az egész folyamatot, az emberi nem élet-continuitását, ennek egészséges és energikus továbbfejlődését magát kell, hogy aláássa.

A politikai, társadalmi, gazdasági és világnézeti individualizmus a maguk együttességében és túlzásra fokozva, amint az a közelmúltban történt, kényszerűen egyidejűleg két véglethez vezetnek: egyrészt az izolált és gyökértelenített egyedhez és másrészt az egész differenciálatlan, megkülönböztetés nélküli tömeghez. Mert izolált, úgynevezett szabad és egyforma egyedekkel, mint számokkal nem történhet más, mint hogy azokat összeadják.

A XIX. század a tett, a lázas tevékenység korszaka. A tudományos élet terén az analízis, az anyaggyűjtés, az eszközök tökéletesítésének korszaka. A technika és a gazdasági élet integrálják, szorozzák a lehetőségeket. Az alkalmazott — vagy talán itt helyesebben úgy mondhatnám: alkalmazható — tudományok a többi tudományok elé szöknek. Mert az övék a tömegek előtt a tekintély, övék az anyagi segélyforrások. Világnézetében ez a korszak, és pedig úgy a történelmi, mint a természettudományi gondolkodás terén, materialista, cselekvési módjában gépszerű, mechanikus. *Ez a korszak a tömegértékeknek szellemi periodusa.*

Ne feledjük el, hogy a statisztika 1830 és 1840 közt virágzik fel, hogy az állami statisztikai hivatalok 1803 óta kezdenek létezni s aztán a század közepén és azután ismét annak végén épülnek ki, illetve tökéletesíttetnek. Mit csinálnak ezek a statisztikai hivatalok főként? Népesedési és kereskedelmi, különösképpen külkereskedelmi statisztikákat. Ez megfelel a politikai iránynak, amelyet a számszerűség és a capitalistikus gondolkodás irányítanak. A népek vagyonát aranyrezerva és külkereskedelmi mérleg fejezik ki. A műveltséget is számszerűleg számítják és fejezik ki: az írni-olvasni tudókat számoljuk össze, ezek arányszámát keressük. (Még senkinek sem jutott eszébe, hogy azokat számoljuk össze, akik nem értik azt, amit olvasni tudnak!) És a nemzetiség jellemzője e korban a nyelv, amelyet statisztikai adatgyűjtés módszerével állapítanak meg, hogy azután a számokat egyszerűen összeadják, minden psychológia nélkül, tisztán mechanistikusan. És a politikai akarat critériuma az általános egyenlő választói jog és vele a számszerű megkülönböztetés-nélküli tömeg-votum. Pénz és az előfizetők száma tartja fenn a sajtót, amelynek egy nagy része ennek következtében alacsony szintre kénytelen lesüllyedni. És az üzlet critériuma a siker, amiből aztán egy ennek megfelelő erkölcs fejlődik ki. A század közepén észrevesszük, hogy a tömegeken szociális munkával segíteni kell. Különösen a városi tömegeken, az ipari munkásságon. De ez a szociális segítség is, különösen eleinte és sok helyen még ma is egyszerűen és kizárólag anyagi.

Ezek az idevetett megjegyzések távolról sem akarják a háború előtti korszak teljes jellemzését adni, nem is akarnak annak bírálata lenni. Csak egy pár vonásban a párhuzamosságot kívántam éreztetni, amely a szociális téren való fejlődésben és a fent leírt gazdasági fejlődés ívelésében megnyilvánul. A materialista, mechanistikus egyoldalúság itt, a capitalistikusan irányított centralisatio amott, rokonjelenségek. Mindkettőnek mélyén ugyanaz a psychológia uralkodik, egy időben virágoznak, egy időben culminálnak.

A centralisatio is, az egyoldalúság is az ember energiájá-

nak egy pontra való concentratioja. Actioknak és reactioknak kiváltása által az emberi fejlődés fokozásához, gyorsításához hozzájárulhatnak. De mint ilyenek is nem tarthatnak sokáig, szerepük az ostor szerepe.

Mindaz, amit itt röviden odavetettem, talán hozzájárul ahhoz, hogy jobban meg tudjuk ítélni az emberiség élettörténetének azt a korszakát, amelybe jelenleg bevezünk, valamint ennek a korszaknak viszonyát az előbbihez és evvel mai életünk és korszakunk küzdelmességét, amely sokkal több egy közönséges, vagy még egy igen nagy crisisnél is. Talán ahhoz is hozzájárul mindez, hogy felismerve e korszaknak egyrészt átmeneti, másrészt kezdő, valami újba bevezető jellegét, jobban megértsük az emberek egy nagy részének, különösen az ifjúságnak hajlamosságát a társadalmi közösség gazdasági és politikai formái iránt. Megértsük azt, hogy sok emberben mért kél a vágy, hogy qualitást állítsunk a quantitásnak eddig túlzottan uralkodott principiumai és azoknak — mint különben a dolog természeténél fogva másképp nem is lehet — hazug alkalmazásának helyébe. Tehát talán hozzájárulnak ezek az eszmefuttatások a jelen és törekvéseinek igazolásához. Másrészt talán az ismertetett párhuzamok megvilágítják a liberalismus korszakát és pedig mint a fejlődés egy szükségszerűen adott periódusát, a fejlődésnek funkcióját. És ennyiben talán igazolják a multat.

A centralisatio egy határozott időpontban bekövetkezett functió, esemény a történelemben, az emberiség fejlődésében. Ennek a jellemzett korszaknak centralisatioja nem más, mint az emberiségnek egyoldalú erőmegfeszítése fejlődésének ebben az adott pillanatában, az emberi társadalmasodás egy nagy fordulópontján. Erőfeszítés, amely egyszersmind a világegyetem megértésének, ebbe való mélyebb behatolásunknak egy fontos pillanatában történik. Ez egy nagy pillanat az emberiség életének folyamában. De éppen ezért még ennél is több. Ez egy érdekes pillanat a földfelszínen való történésnek hatalmas folyamában. Ez a pillanat, amelyben az emberiség kezd felemelkedni a földfelszínen uralkodó egyéb domináns tényezők, nagy természeti erők mellé domináns földfelszíni életalkotó tényezővé. Ez megmagyarázza az óriási erőfeszítést, ez megmagyarázhatja nekünk a feszültségeket, megmagyarázhatja korszakunkat és mélyen gyökerező nehézségeinket.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. Magyarország világpolitikai és világgazdasági helyzete a múltban és a jelenben. (Berlin. 1926.)	7
II. A nemzetiségi kérdés — a geográfus szemszögéből. (Williamstown U. S. A. 1922.)	30
III. Magyarország gazdasági helyzete és nehézségei. (München. 1930.)	51
IV. Időszzerű nemzetközi kérdések a politikai földrajz megvilágításában. (Breslau, 1929)	72
V. Európa problémája. (Magyar Szemle. 1931.)	95
VI. Történelmi fejlődésünk sajátosságai. (Berlin. 1931.)	109
VII. Mivel járulhat a földrajz az Európa-probléma megértéséhez. (Dékáni beszéd. 1931.)	126
VIII. Európa az újonnan alakuló világban. (Bécs—Berlin. 1932.)	137
IX. A »Donauraum« problémája. (Németország. 1933.)	153
X. Az európai szellem jelene és jövője. (Paris. 1933.)	167
XI. A magyar gazdasági terület klímadottságai. (Essen. 1934.)	177
XII. Gondolatok az utolsó évszázadnak, mint korszaknak jellemzéséhez. (Milano. 1934.)	184

ÁBRÁK JEGYZÉKE.

*Az ábrák magyarázó szövegei mindenütt a szemben lévő szövegoldal
alján találhatók.*

Mely
szöveg-
oldallal
szemben

1. A magyarok vándorlása	32
2. A kontinentális klíma és a magyarok vándorlása	32
3. Az óceáni, atlanti klímahatások	32
4. Temes és Torontól egy részének néprajzi térképe	33
5. Közigazgatási beosztásnak javasolt természetes tájak.....	48
6. Európa tengertáv-térképe	48
7. Az európai mezőgazdaság kategóriái 1880 körül.....	49
8. Az európai mezőgazdaság kategóriái a világháború előtt.....	49
9. Magyarország népsűrűségi térképei.....	112
10. Magyarország a Német Birodalom és Byzánc között	113
11. Magyarország három medencéje	113
12. Európa és az Amerikai Egyesült Államok külkereskedelmének összehasonlítása	128
13. Magyarország természetes tájai és népsűrűsége	129
14. A török hódoltság és Trianon	129
15. Az északnyugatról kelet felé haladó európai fejlődés néhány homlokvonala	160
16. Nyugateurópa tájegységei és összeszővődésük	160
17. A világ nagytáj-kamarái	161
18. A világ mezőgazdasági intenzitásának a térképe 1880-ban, a legkifejezettebb centralisatio időszakában	161
19. A búza, az árpa és a takarmánynövények terméshozadéka	176
20. A XIX. századnak, mint az átmenet és a centralisatio kor- szakának ábrázolási kísérlete.....	177